

નૃસિંહ નાટક

બાલ્યવાત્મક

પંચાંકી.

રચનાર

મધુવચરામ બલવચરામ હોરા.

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
મર્ચ હક રચનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

મુંબઈ,

ઓરિયન્ટલ છાપખાનામાં છપાયું.

સન ૧૮૮૨ ઇસવી.

કિંમત રૂ. ૧.

નૃસિંહ નાટક

ગદ્ય પદ્યાત્મક

પંચાંકી.

રચનાર

મધુવચરામ બલવચરામ હોરા.

મુંબઈ,

ઓરિયન્ટલ છાપખાનામાં છપાયું.

સન ૧૮૮૨ ઇસવી.

કિંમત રૂ. ૧.

6002

NRISINHA NÁTAK.

A PLAY

IN

FIVE ACTS

(IN PROSE AND VERSE)

BY

MADHUVACHARAM BALVACHARAM HORA

B o m b a y :

PRINTED AT THE ORIENTAL PRINTING PRESS.

1882.

Price One Rupee.

9993

પાત્ર.

પુરુષવર્ગ.

- નૃસિંહ વિષ્ણુએ ધારણ કરેલું ૩૫.
 ઇન્દ્ર સ્વર્ગનો અધિપતિ.
 નારદ રૂપિ.
 હિરણ્યકશિપુ... પૃથિવઉપરનો બળવાન દેવ.
 મહુલાદ તેનો પુત્ર.
 શુક્રાચાર્ય..... દેવગુરુ.
 શંકામર્કી..... શુક્રાચાર્યના પુત્ર.
 માતલિ ઇન્દ્રનો સારથિ.
 સુખાહુ એક દેવ.
 પ્રધાન, દેવતાઓ, અનુચરો, નિયાજિયા, ઇત્યાદિ.

સ્ત્રીવર્ગ.

- સચી ઇન્દ્રની રાણી.
 કયાધુ હિરણ્યકશિપુની રાણી.
 સુગ્રીવા તેની મંખી.
 સચીની મંખી તથા અપ્સરાઓ.

નૃસિંહ નાટક.

નાન્દિ.

સગધરાવૃત્ત.

લક્ષ્મિ જેના પદાબ્જો કિંમલય સરખી અંગુલીએ તળાશે,
જેની સ્નેહાળ દટી કુચ કુલ પરની પાછિ વાળી મહાસે;
જાણે નીલે ઉગેલાં તરમમ શરિરે સોહા ઊંચે મુખેડુ,
તે વિષ્ણુની કૃપાથી સકળ મનુષ્યને ઉછળો સુખ સિંધૂ. ૧

૧ વિષ્ણુ સુતેલા છે અને લક્ષ્મણ તેમના પગ આગળ
બેસીને તેમના પગ ચાંપે છે તે વેળાનું વર્ણન છે. જેના પદાબ્જ
એટલે પાદાર્વિન્દ-પગ, પોતાની કિંમલય-ઝાડની નવી ઉગતી ક-
ળિયો સરખી આંગળીથી લક્ષ્મિ તળાસે છે એટલે ચાંપે છે,
અને તે વખતે જેની સ્નેહાળ એટલે સ્નેહ બરેલી દટી, નજર,
પોતાનાં કુચ એટલે સ્તનરૂપી કુલના જુમખા-ગોટાઉપર થાય છે
તે હાસ્યથી પાછી વાળીને એટલે તે જોઈને જેની સામુ મધુર
હસીને લક્ષ્મિ જ્યારે જોય છે ત્યારે નીલ એટલે નીલમણીના
પર્વતઉપર કોઈ તરુ એટલે વૃક્ષ ઉગ્યું હોય, તેનાઉપર પ્રકાશમાન
ચંદ્રમા આવી રહ્યો હોયની તેની પેઠે તેમનું મુખ પોતાના ના-
જુક શરીરઉપર આવી રહેલું છે તેવી શાબા યર્ષ રહે છે, તે
વિષ્ણુની કૃપાથી-મેહુરખાનીથી-આશીરવાદથી સધળા મનુષ્ય-
લોકોને સુખનો સિંધુ-એટલે સમુદ્ર ઉછળો-એટલે સુખનો દરિયો

સૂત્રધર.

સૂત્ર.—(આસપાસ જોઈને.) અહો! આજ રંગમંડપની રચનામાં કંઈજ મણા નથી; તેમાં વળી આલું મદ્યુણી શ્રોતા મંડળ, એવણુ મારું મોટું ભાગ્ય છે. રંગભૂમિ લલચાવે છે અને શ્રોતાઓ આતુર છે. મોટા હવે મારી પ્રિયાને ખોલાવવી જોઈયે.

(આગળ ચાલીને નેપથ્ય બણી જોઈને.)

હૈ પ્રિયે!

નદી આવે છે.

નદી—સ્વામિનાથ, તમે મને ખોલાવા છો?

સૂત્ર.—હા, પ્રાણપારી, તું જોતી અહિં મૂર્ત સજ્જનો એકઠા થયા છે.

નદી—ત્યારે શી આગ્રા છે?

સૂત્ર.—આજે આપણા મોટા ઉત્સવનો દિવસ છે. કેમ એ વાત તું જાણે છે કે નહિ?

નદી—સ્વામિનાથ, આજે કિયો ઉત્સવનો દિવસ છે?

સૂત્ર.—આજે વૈશાખ શુદ્ધ ચૌદસ છે, તે તું નથી જાણતી?

પ્રાત્ર યાત્ર ને તેમાં મહુ મહાલો-ફીડા કરો. વિષ્ણુનું શ્યામ શરિર છે અને તેથી તેને નીલપર્વતની માનુ-ર્ભચીજગા-ટાચ ઉપરની જગાની ઉપમા આપી છે. લક્ષ્મણનું શરિર તેને વૃક્ષ કદપેલું છે, અને તેમનું મુખ એ વૃક્ષઉપર પ્રકાશતો ચંદ્રમા છે. લક્ષ્મિના સ્તન એ તે વૃક્ષના ફુલ છે. લક્ષ્મણ વિષ્ણુના વગ આગળ બેઠેલાં છે તેથી નીલપર્વતઉપર એક બાજુએ, છેડે, વૃક્ષ ઉપર છે એમ દેખાય છે.

નદી—તે તો હું જાણું છું પણ એ મોટા ઉત્સવનો દિવસ છે, એમ મને ખબર નથી.

મૂવ.—ત્યારે સાંભળ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પૃથ્વીઉપર દશ અવતાર ધારણ કરેલા છે. તેમાં ગોથો અવતાર નૃસિંહ હતો. વિષ્ણુએ નૃસિંહરૂપ ધારણ કરીને વૈશાખ શુદ્ધ ૧૪ ને દિવસે હિરણ્યકશિપુ નામના એક મહાબળવાન દૈત્યને મારેલો છે.

નદી—સ્વામિનાથ હવે મને ઇચ્છાદ આણું. એ દૈત્યને મારીને ભગવાને પોતાના ભક્ત પ્રહલાદનું રક્ષણ કર્યું.

મૂવ.—હા, બરાબર. તેથી આ સર્વ સમાના મનરંજન કરી આનંદ કરવો એવી મારી ઇચ્છા છે.

નદી—આપે બહુજ ચોગ્ય વિચાર કરીએ છે. ત્યારે હવે શું કરવાની આપની ઇચ્છા છે.

મૂવ.—આ સર્વ સદ્ગૃહસ્થો કૃપા કરી ભેગા થયા છે તો તેમને એક સારું નાટક કરીને જતાવવું એમ હું વિચાર કરું છું.

નદી—અહો બહુ સારું, કિયા નાટકની સામગીરી કરિયે? આજના દિવસને અનુકૂળ હોય એવું નાટક કરિયે તો કીક.

મૂવ.—હા એ વિચાર તે બહુ સારો સુખાળો, સૂર્યપુરના વાસી વડનગરા નાગર ગૃહસ્થની ઉચ્ચમ જ્ઞાતિમાં હોરા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મધુવચ્ચરામ બળવચ્ચરામે નૃસિંહ નાટક રચેલું છે. તેમાં દૈત્ય હિરણ્યકશિપુના વધનું સારું વર્ણન કરેલું છે. હાલના વખતમાં કેટલાંએક દોડ ગદાનાં ને મીઠા રાહુલાં ને લવારાવાળાં નાટક થયેલાં છે તેવું એ નાટક નથી તેમજ એવાં રાહુલાં પસંદ કરનારા, અખતર ગદા, છાશને કુધ સમજનારા

ઓતાઓ પણ આજ નથી. મોટે આપણે આને એજ નાટકનો એલ કરી ખતલાવે.

નટી—સ્વામિનાથ ! એ નાટકનો ઉદ્દેશ ધણો મારો છે. જેઓ પરમેશ્વરઉપર સાચી ભક્તિથી સંપૂર્ણ આધાર રાખે છે તેને તે સહાય થયાવિના રહેતો નથી એમ એ દરશાવી આપે છે.

સૂત્ર.—હું પ્રાણવક્ત્રભા ! એમાં તારે પણ વેશ લેવાની જરૂર પડશે મોટે હવે જલદીથી સામગરી તૈયાર કરવી જોઈએ.

નટી—તમારી આજ્ઞા થઈ એટલે ખડું તૈયારજ છે.

સૂત્ર.—દરેક કાર્યના આરંભમાં ઇશ્વર પ્રાર્થના કરવી જોઈએ મોટે લાવ તે કરીને પછી એલનો આરંભ કરિયે.

ધાર્યા ગીતી.

વિશ્વજનક જ્યોતિરૂપ, શુન્યવિશે પણ રહુંછ જે આપી;

સકળ વસ્તુમાં જેની, મંગળમૂર્તિ જણાય છે છાપી. ૨

નિરાકાર નિરંજન, અકલિત અદ્ભુત છબિ નવ વરણાએ;

તેજોમય એ બિંબે, જ્ઞાન નેત્રને જિવશિવ દરશાએ. ૩

જે રૂપને ઝાળખવા, જોગિ જટાધર વસે મહાવનમાં;

પક્ષિ પર્વત ને દ્રુમ, જ્યાં થઈ થઈ ચડેછ એ મનમાં. ૪

૨ વિશ્વજનક—જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, શુન્ય એટલે જે જગાએ હવા પણ નથી તે આવકાશ; મંગળ એટલે શુભ-મૂર્તિ, છાપી-આકાર સ્વરૂપ; જ્યોતી એટલે તેજ.

૩ જ્ઞાન નેત્રને—માણસને જ્ઞાનરૂપી નેત્ર હોય છે તો તે નેત્રવડે.

૪ જેને ઝાળખવાને મોટે કેટલાક માણસો જોગી થઈને વન સેવે છે,—આકાશમાં પક્ષિયાં જાયે જોડે છે, પર્વતો જ્યાં માથાં કરી રહ્યા છે, અને વૃક્ષ પણ જ્યાં યાય છે તે એવા હૃદયથી કે વાડે જાયે જતાં—કોઈ પણ પ્રકારે 'વક્ત્રનું' રૂપ ઝાળખાય છે.

ભસ્મ ધરી રૂપિ રાજો, અંજળિ લઈ એક ચિત્તથી સ્મરતા;

ગુણ ગાઈ ગાંધર્વો, નૃત્ય અપ્સરા પ્રદક્ષિણા કરતાં. ૫

રૂપિ પુકળ ગ્રહમંડળ, ત્યમ મંડળ 'પ્રહ્લાંડ મધુર સ્વરે;

જે મહા શક્તિ ઢેરી, કરિ પરિક્રમણા નિત મહિમા ઊચરે. ૬

તે સત શક્તિને હું, દૂધ કર જોડી કરે નમન મનથી;

જય જય 'પ્રહ્લસ્વરૂપ જય, કૃપા કરે શું કવું હું અદ્યમતી. ૭

નટી—પ્રાણનાથ, તમે ઇશ્વર સ્તવન બહુ સારું કીધું તો પણ
જ્યા વિદ્યાનું ને વાણીનું કામ છે ત્યાં તો સરસ્વતિની આ-
રાધના કરવી જોઈએ.

સૂત્ર.—હા, ખરી વાત કહી, સરસ્વતિનું મંદીર પણ અહિં પાસે-
જ છે માટે તેની કૃપા થાય તેને માટે તું યોજના કર.

નટી—જેમ આમાં પદ.

ધર કર કરગરે, સરસ્વતિ સુખ કરણરે.—ટેક.

રહી એક પદ વાણી, જોડિ માગું વિમળ વાણી;

સદય નયન મુજબણી કર, આવી છું તુજ શરણરે.—ધર. ૮

૫ જેની મામુ મોટા મોટા રૂપિઓ એકાગ્ર ચિત્ત કરીને
બોલ્યા છે અને હાથમાં વાણીની તાંબુલની અંજળીઓ
લીધી છે, જેની આસપાસ ગાંધર્વો તેના ગુણનું ગાયન કરતા
ફરે છે અને અપ્સરાઓ જેની આસપાસ નૃત્ય કરતી જાય છે
ને ફરે છે.

૬ જેની આસપાસ આપ્ત 'પ્રહ્લાંડ પ્રદક્ષિણા કરે છે અને
મધુર સ્વરે જેની સ્તુતિ કરે છે, જયમ સૂર્યની આસપાસ ગ્રહો
ફરે છે તેમ. અસલના સોક એમ માનતા કે સૂર્યની આસ-
પાસ ગ્રહો ફરે છે તેવારે તેમાંથી મધુર ગાયન થતું હોય તેમ
શબ્દ થાય છે.

જગત માત વુજ મનાઈ, વુજ વિના હું જાગે કાંહિં;
 મયુર મયુર વાહિનિ છું, ઘસ કુઃખ હરણુરે.—ધર. ૯
 જવ તવ સત મયા હવી, મુરખ હુકયા પંડીત કવી;
 મદિવ મરવ મુજન સ્મરે, મુરભિ મુરમ અરણુરે.—ધર. ૧૦
 શું વિનવું મુજ અહ્ય મતી, બલિ બલિ જહિં હારિજીવી;
 હૃદય આશ ધરી શીશ, મેળું છું વુજ અરણુરે.—ધર. ૧૧

સૂત.—

દોહરો.

વાણી દે મા ભારતી, રમ જહિં તહિં છલકાય;
 અમનું ફળ એ ઇચ્છિયે, સહુ મન રંજન થાય. ૧૨
 ભટ્ટી—વાહ, વાહ, પ્રિય, વાહ, વાહ. તમે પણ ઠીક વલણુ કર્યું.
 સુધળી સુભાને આનંદ થયો તો આપણી મહેનત સફળ થઈ.
 પછી કરતા હરતા શ્રીહરી.

સૂત.—તેના ઉપર આધાર રાખનારાઓને તે સદા આશ્રય
 આપ્યાંજ કરે છે.

હરિણી પુતા.

જન આશ્રય જે હરિનો ધરે, હિત ન તેનું હરી જરિ વીસરે;
 અસુરો હણિને દણિ આપદા, સચિ પતી બય મુક્ત કર્યો સદા. ૧૩
 પ્રિયે આલ હયે આપણે જાહેને જલદી તમાર થઈ આવિયે.

(ભય છે.)

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સ્વર્ગમાં રાજ્યભુવન.

ઈન્દ્ર અને તેની સ્ત્રી સચી બેઠેલાં છે.

ઈન્દ્ર—હે પ્રિયા, તું આટલી કૃશાંગી કેમ રહે છે? શું મારા ઈન્દ્રાસનનાં વૈભવથી તું સંતુષ્ટ નથી, અથવા શું હું તે વૈભવ તારા આગળ રજી કરવામાં કાંઈ અજાણપણે ચુકું છું.

સચી—મહારાજ આપનો વૈભવજ મારી ઉન્નતામાં ઉન્નત આશાઓને ઓળંધી જાય એવો છે અને તે આપવામાં તો તમે મારા મનોરથથી સદાએ ચપગજ છો. પ્રાણનાથ, સ્ત્રીઓને મુશળા વૈભવો કરતાં સ્વામિ સમાગમ વધારે પ્રિય છે—તેનો પ્રાણ આધારજ છે—અને તેનો પેલા કુટ દૈત્યોને લીધે દુર્લભ થઈ રહ્યો છે. પોતાના વીરધર્મે સદા રણે ચડી તમે તમારું અંગ પ્રકુલ કરો છો પણ પ્રેમ ધર્મે મારું હૃદય કમળ સંકોચાઈ રહે એમાં શી નવાઈ? હે મારા પ્રાણપ્રિય તમારા વિયોગે મને આ સ્વર્ગ મૃત્યુ લોકથી પણ ભુંડું લાગે છે—તમારા કલ્પવન મરનાં રણ થઈ જાય છે.

મુજંગી હંદ.

કહે સ્વર્ગમાં સર્વદા છે વસંત,
રહે હર્ષમાં પ્રાણિમાત્રો નચિંત;
નહી સાચું ભાસે પિપ્પૂજ મને એ,
ધણી વાર વેરાન હેરાન છે તે.

મને મલિને જાવ છે નાથ જ્યારે,
 ન રૂએ મને લેશ કાંઈજ ત્યારે;
 મહૂ રંગ તો સ્નેહિમાંહે વસે છે,
 વિના સૂર્ય તીમીર સૌ પડ્ધને છે. ૧૫
 પળે છે તમારી પુડે પ્રાણુ મારે,
 અહીં દેહ આ શુન્ય જેવી વિચારે;
 સુખી નિત્ય ગાંધર્વનારી સુહાએ,
 મહાલે ખરે રંગ કલ્લોલ માંહે. ૧૬
 નહીં લાલનો લેશ વીજોગ જાણે,
 છતે આપણે શ્રેષ્ઠ, ના તે પ્રમાણે;
 મને સ્વર્ગ વૈભોગથી શુંજ થાએ,
 અલંકાર વસ્ત્રે મડું શું સુહાએ. ૧૭
 તમો પ્રાણુ પારા, રહેા નિત્ય પાસે,
 તદા કાલ હું નિર્ગમું છું ઉદ્ધાસે;
 તમો દેવના દેવને દુઃખ શાનું?
 હોં આપણે, એજ વિપ્રીત માનું. ૧૮

૧૫ વિલાસ-વૈભોગ-એ સર્વે મારું ક્યારે લાગે છે કે જ્યારે સ્નેહી પાસે હોય છે ત્યારે. મોટે સધળી સુંદરતા, સ્નેહી માણસનેવિષે રહેલી છે. સૂર્ય આયમ છે કે પદ્મ ખીડાઈ જાય છે અને આપું જગત તેને નિસ્તેજ થઈ પડે છે.

૧૭ ગાંધર્વની સ્ત્રીએ પોતાના પ્રીતમનો વિશોગ જાણતીજ નથી; અને આપણે ગાંધર્વ કરતાં એજ-છેએ તે છતાં આપણે એ સુખ કેમ નહિ? મડું એટલે મૂળ હોએ તેની આગળ મારાં મારાં વસ્ત્ર ધરેણાં હોય પણ તેથી મૂળ કંઈ જીવવાનું થાય છે? તેને તો સધળું નિરપોગી છે.

ખિલ્યું વંન, શોભા નથી કાંઈ ખાકી,
પતીના વિશેષે કુરે ચક્રવાકી;
મળે ઝાપધી, સ્વામિનો નિત્ય સંગ,
મટે સર્વ પીડા ખિલે દેહ રંગ.

૧૯

ઈન્દ્ર—

વસંતતિલકા વૃત.

માયું કહ્યું, પણ પ્રિયા કરું શો ઉપાય ?
આ સ્વર્ગ રાજ્યથી મને પણ કલેશ થાય;
ચિંતા નથી નવિ ધણી પ્રગટે મદાઝમે,
પણ પત્નિ તે નૃપ તણી તજિ કેમ જાઝમે.
તે શાક્ય શાંતિની, પતી નિજ પાસવારે,
નિશા નિશા પતિ ધણું જ્યમ સંગમાં રે;
રાજા, પ્રજા હીતતણી મૂરતિ મરપ,
જાણું ન એ શિદ તદા રહું સ્વર્ગબૂપ.

૨૦

૨૧

૧૯ ચક્રવાકી શીદને કુરે છે ? આમપામ વન મધનું ખીલી રહ્યું છે. એટલે તેને જે જોધયે તે છે અને શોભામાં કંઈ ખાકી નથી, પછી કુરે છે તેનું કારણ શું ? પોતાનો ધણી ધણું ખરું છોડીને જાય છે તેથી. મટે સ્વામિનો નિત્યસંગ-સ્થાપસંગ એ રૂપી ઝાપધી-ઝામડ મળે તો મધળી પીડા-મધળા રોગ જતા રહે, અને દેહનો રંગ ખીલે એટલે શરીરની કાંતિ ફરી જાય અને શરીર વળે.

૨૦ ચોથી લીંટી-ચિંતા એ તો રાજાની ધર્મ પત્નિ છે એટલે પહેલ વહેલી ધર્મના વિચારથીજ-માજ શાક્યને મટે નહિ-પરણેલી તે છે, તેને કંઈ મુકી દેવાય ? નહિ, તેતો રાજાની માથે હમેશ જોડાયેલીજ છે.

૨૧ તે એટલે ચિંતા શાંતિની શાક્ય છે. જેમ નિશા એટલે

જ્યાં દુષ્ટ દૈત્ય દમતા મુજ દેવતાને,
શુન્ધં દવંસિ ધર્મનું હું આજસ સેવુ ત્યારે ?
પદ્મી મહા મહત્ત્વ કર્મવિશે રહે છે;
જિયો રવિ ધૂતિ મૂઠૂ ગૃહને દિયે છે.

૨૨

સચી—

હરીગિત હંદ.

યશવાન, તમપરાક્રમાનિ કયા કરે મુજ અંતરે,
બહુ હર્ષને આભિમાનના ઉર્મી, મરત જ્યમ માગરે;
પણ નાથ શત્રૂ ત્રાથ ભિડવા બાથ જ્યારે સંચરે,
અંકાંતમાં, જિવ નિત્ય ચિંતાથી રહે વિંધ્યો ખરો. ૨૩

રાત્રી પોતાના સ્વામી એટલે નિશાપતિ-એટલે ચંદ્રમાને ધણું ખરું
પોતાની પાસેજ સખે છે અને કોઈક વારજ દિવસને આધિન થવા
દે છે તેમ ચિંતા પણ ધણું ખરું રાજને છોડતી નથી અને રાજને
શાંતિનું સુખ તો કોઈક વેળાજ મળે છે. પ્રજાના હિતની મરપ
એટલે માક્ષાત જે મૂર્તિ-તેજ રાજ એ વાત જો હું નહિ જાણું
નહિ મમળું તો મારે સ્વર્ગનું રાજ્ય છોડી દેવું જોઈયે અને
વધારે વખત સુધી રાજ કરવુંજ નહિં જોઈયે. (એટલે રાજએ
જાણવું જોઈયે કે પ્રજાનું હિત માત્રવવાને મોટેજ હું છું.)

૨૨ મારા દેવતાઓને એટલે હું દેવતાઓનો રાજ છું
તેથી તેઓ મારા છે તે છતાં તેઓને દુષ્ટ દૈત્ય લોકો હુસાન કરે
તે શું મારે જોયાં કરવું? અને આજસ સેવવું એટલે આજસ
યધ ખેશી રહેવું? એ આજસ કેવું છે? મારો જે ખરો ધર્મ છે
તે ધર્મને નાથ કરવાવાળું એ આજસ છે. એટલે જો હું આ-
જસ કરું છું તો હું મારા ધર્મમાંથી ચુકું છું. કોઈ પણ માઠી
પદ્ધતી શેમાં રહેલી છે? મોટાં મોટાં કાર્ય કરવામાં. સૂર્ય સર્વ ગૃહમાં
જિયો શા મોટે છે? કેમકે તે બધાને પ્રકાશ આપે છે.

૨૩ તમે યશવાળા છો અને તમારાં પરાક્રમની કયા એટલે

ધ્વનિ—

દોહરો.

ચિંતાનો નહિ વાસ, ત્યાં સુખ સાચું દેખાય;

ધૃષ્ટિ નહિ, ત્યાં પ્રાપ્તિ નવ, ચિંતા તણી જણાય. ૨૪

એ ચિંતા, હે પ્રિયા, એજ દુઃખ છે. નાના પ્રકારની વસ્તુઓમાં આસક્તતા, એજ દુઃખનું કારણ છે—માણસને ધૃષ્ટિ થાય, કે મારે અમુક વસ્તુ જોઈએ છે, તો જ્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ નથી, એ દુઃખ છે; તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ તો તે મદા કાળ કાએમ રહે, એવી તે ધૃષ્ટિ રાખે છે; પણ નાશવંત વસ્તુ એમ રહેતી નથી, તેથી તે વસ્તુ પાસેથી જાય છે, તો તેણે દુઃખ છે. જેમ જેમ કામનાનું ખર્ચ વધે છે, તેમ તેમ તે વસ્તુનું મૂલ્ય પણ કલ્પિત વધતું જાય છે, અને કપોલ કલ્પિત મૂલ્યના પ્રમાણમાં કલેશ વધારે અથવા ઓછો હોય છે.

તમે જેને પરાક્રમ કરો છો તેની વાર્તા હું સાંભળું છું ત્યારે મારા અંતરને વિશેષ એટલે અંતઃકરણમાં, ધણેજ હર્ષ અને અભિમાન થઈ જાય છે. જેમ સાગરમાં મરત એટલે વાણે ઉર્મી એટલે મોજાં કરે છે એટલે પવનથી સમુદ્રમાં જેમ મોજાં થાય છે તેમ એવી વાર્તાથી મારા હૃદયમાં હર્ષ અને અભિમાન રૂપી મોજાં ઉછળે છે. પણ શત્રુઓની સાથે જ્યારે લડવાને માટે તમે સંચરો છો એટલે જાએ છો ત્યારે મારા જીવ એકાંતમાં ચિંતાથી વિંધાયેલો એટલે ચિંતાતુર રહે છે. એકાંતમાં કેહું તેનું કારણ એ કે સ્વામિ જાય છે તો સ્ત્રિને કંઈ ગમતું નથી; તેને કેશમાં રસ લાગતો નથી તેથી તે મહુથી દૂર—એકાંત રહે છે.

સચી—કામનાની સિદ્ધી થઇ તો, પછી સુખ કેમ નથી થતું?

ઈન્દ્ર—માણસ એકજ વસ્તુની અપેક્ષા કરી બેસી રહેતો નથી.

એક પછી ખીજી, ખીજી પછી ત્રીજી, ત્રીજી પછી ચોથી,

એમ જીદી જીદી વસ્તુઓ ઉપર તેને મોહ થયાંજ કરે છે.

સચી—ત્યારે જેને અપેક્ષા થોડી, તેના જીવને શાંતિ વધારે?

ઈન્દ્ર—હા એમજ છે. મંતોપની પ્રસંશા એટલા મોટજ

થાય છે. જેમ તનની આરોગ્યતા અવશ્યની છે, તેમજ

મનની આરોગ્યતા પણ જોઈએ; તનના વ્યાધિની શાંતિ સહે-

લથી થઇ શકે, પણ મનની શાંતિ કરવી ઘણું કઠિન છે.

સચી—એ પ્રમાણે વિશેષ મનન કરતા, ખરું સુખ કોઈ અનુ-

ભવતું હોય એમ લાગતું નથી.

ઈન્દ્ર—સુખ મેળવવાનું માણસના મનનું સ્વભાવિક વલણ છે;

પણ પ્રત્યેક માણસ પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુમાં સુખ રહેલું

દેખે છે; અને તેથી તે ધારેલું સુખ મેળવવા યત્ન કરે છે;

પણ જ્યારે અનુભવથી તેમાં સુખ લાગતું નથી, ત્યારે પછી

ખીજી વસ્તુમાં સુખ હશે, એમ ધારી ગોયાં પાય છે.

સચી—ત્યારે ખરું સુખ ક્યાંથી મળી શકે?

ઈન્દ્ર—સુખ અને દુઃખ, એ કંઈ આત્માના ધર્મ નથી; એ તો

માત્ર બુદ્ધિના ધર્મ છે. ખરો આનંદ જો કહિયે, તો તે માત્ર

બ્રહ્મમાંજ રહેલો છે.

સચી—ત્યારે તે તો મોક્ષ થાય તોજ મળે?

ઈન્દ્ર—મોક્ષ એટલેજ દુઃખની નિવૃત્તિ, અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ.

સચી—સ્વામિનાથ, એ મોક્ષનું સાધન શું?

ઈન્દ્ર—એ પ્રમોદા ઉત્તર આપવો, એ ઘણું કઠિન કામ છે. હવે

પછી તું જોઈશ, કે એને માટે તો પૃથિવઉપર અનેક પ્રકારનાં ધર્મ પ્રવર્તશે, પણ નિશ્ચય કોઈ કરી શકવાના નથી. પણ નારદજીના મુખથી મેં જે અવલુ કીધું છે, તે હું તને કહું છું, માટે એકાગ્રચિત્તે સાંભળજે. કેટલાક વિદ્વાન્ કર્મને, કેટલાક ઉપાસનાને, કેટલાંક કર્મ અને ઉપાસનાને, મોક્ષનો હેતુ સમજે છે. પણ જ્ઞાન, એજ મોક્ષનો ખરો હેતુ છે.

સચ્ચી—જ્ઞાનથી મોક્ષ કેમ મિદ્ધ થાય? કર્મ ગમે તેવાં કુટ હોય તો પણ શું જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે?

ઈન્દ્ર—જ્ઞાન તે કેવું જ્ઞાન તે તું સમજી નથી. વિદ્યા અને અવિદ્યા એ બે અનાદી છે. વિદ્યાથી વિંટલાયેલો જે આત્મા, તે પરમાત્મા; અને અવિદ્યાથી વિંટલાયેલો જે આત્મા, તે, હું પ્રિયા જીવાત્મા છે. હું કોણ છું, એ જ્યારે આત્મા જાણે, ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું, એમ કહેવાય.

સચ્ચી—એ જ્ઞાન કેમ થાય?

ઈન્દ્ર—જ્યાં સુધી અવિદ્યા ટળી નથી, ત્યાં સુધી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ અનુભવી શકતો નથી. એ અવિદ્યાથી મલિનતા સંલગ્ન થી મટી જાય છે, અને મલિનતા મટીથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, પણ સ્થિરતા હોવી જોઈએ. તેને માટે ઉપાસના અગત્યની છે; માટે કર્મ અને ઉપાસના એ કંઈ કેવળ નિરર્થક નથી, જ્ઞાન થવાને એ અવશ્યતા છે.

સચ્ચી—ત્યારેજ, આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણે છે?

ઈન્દ્ર—હા, સધળું જગત મૃગજીવના જેવું તેને મિથ્યા ભાસે છે, અને અવિનાશી, અને સધળાનો કર્તા તેજ હું છું, એમ દેખાય છે. એટલે હુંજ પ્રભુ છું, એમ અનુભવ થાય છે.

સચી—એવું જ્ઞાન તો કોઈકનેજ થાય છે.

ધન્વિન્દ્ર—કેમકે એવું જ્ઞાન થવું ઘણુંજ કઠિન છે. રાગ, લોભ, દ્વેષ અને કામ, એટલા જ્યાં સુધી નાશ નહિ પામે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો ઉદય થાયજ નહિ. પણ જ્ઞાન થાય છે તો, એ આત્મજ્ઞાનના બળથી પ્રાચીન કર્મનો લય થાય છે, અને એવું જ્ઞાન થયા પછી માણસે સંસારમાં આસક્તિ નહિ રાખતા પ્રારબ્ધ ભોગવી લેવું.

સચી—જ્યારે સંસાર એજ ભ્રાંતિ છે, તો સુખ અને દુઃખ, એ પણ ભ્રાંતિજ હોવાં જોઈએ.

ધન્વિન્દ્ર—સંસારના સુખ અને દુઃખ એ કેવળ ભ્રાંતિજ છે, અને એ ભ્રાંતિનું કારણ અવિદ્યા છે.

મૂર્જંગી હંદ.

રવી જેમ વીમીરને, જ્ઞાન તેમ

અવિદ્યા મટાડી હણે સર્વ બહેમ;

લહે જ્ઞાન તે, સ્વર્ગ આ તુચ્છ લેખ;

ન ચિંતા, સદા બ્રહ્મ સર્વત્ર પેખ.

૨૫

સચી—અહો પ્રાણપતિ, એ જ્ઞાન તો દુર્લભ છે, તોપણ આપણને જે એક માટી ચિંતા હતી તે મટી છે કેમકે હિરણ્યક્ષનો વધ થયો છે.

ધન્વિન્દ્ર—હા પ્રાણવદ્ધમા, મને એ દૈત્ય તરફથી ખરેખરી માટી ચિંતા હતી. એ ઘણોજ બળવાન હતો. એણે એક હાથમા પૃથ્વીને ઝંચકીને રસાતળમાં ધાલી દીધી, એ કંઈ તેનું જેવું તેવું પરાક્રમ નહતું. વિષ્ણુએ વરાહરૂપ ધારણ કરીને એને! અંત આણીને જો પૃથ્વીનું રક્ષણ નહિ કીધું હોત, તો કોણ બાણે એ દુષ્ટ શું શું ઉત્પાત કરત!!

સચી—હે પ્રાણપતિ, પાણુ મને એક મોટો સંશય ઉત્પન્ન થાય છે કે એ હિરણ્યાક્ષ, કશ્યપ જેવા ધ્રુવજ્ઞાની, મહામર્થ, અનંત મહાપવિત્ર તપસ્વિનો પુત્ર છતાં, દૈત્ય કેમ થયો ?

કન્દિ—આંભળ;—

શાર્દૂલચિક્રીકૃત વૃત્ત.

આયંકાળ મુમે રૂપી હવનની આરંભ ક્રિયા કરે;
તેજસ્વી રૂપ અગ્નિ તેજયિ વધ્યું સ્વામીનું પાળી પરે,
કામે તમ દિત્તી રૂપી કરગ્રાહી, આતુર તેથી ધણી,
વાણીથી વદિ “છો મર્થ પિયુજી, છું વાંછિ પુત્રો તણી.” ૨૬
“એ શું બોલિ પતિવ્રતા ક્યમ મુમે તું આ ન વીચારતી,”
વાણી એણે રૂપી તણી ચિત વિષે કામાંધ ના ધારતી.
“સ્વામી શું તરછોડવી ઘટિત છે પત્ની હું આશા ભરી,”
કંઠે એવું કહી પડી વળગિ તે લજ્જત મુકી ત્યાં પરી. ૨૭
મેલી રેલ વિકારથી નદિતો ઝાલંધિ મર્વે જતી,
કામાવેશ ભરી સ્ત્રિ નિર્જિત નિતી મર્યાદ ઉવેખતી;
દ્રીયા ભંગ થયો, હવે શિદ્ધ બનું દોષી તિરસ્કારથી,
મંતોખી રૂપુ દાનથી સ્ત્રિ રૂપિયે એ શાસ્ત્ર વીચારથી. ૨૮

૨૬. દિત્તી—કશ્યપની સ્ત્રી. રૂપી જાતે ધણા તેજસ્વી અને તેમાં હોમકુંડનું તેમના મુખઉપર તેજ પડે તેથી વિશેષ શાભી રહેલા હતા તેથી તેમને જોઈને દિત્તી કામાતુર થઈ અને વહેલી વહેલી જઈ રૂપીનો હાથ ઝાલી ઉભી, રૂપીનો હાથ સ્પર્શતાં આતુરતા વધી ગઈ. વાંછિત એટલે ઇચ્છાવાળી.

૨૮ જેમ નદીમાં રેલનો જુસ્સો આવે છે અને તે મલિન એટલે મેલી—કચરાવાળી થઈ જાય છે અને જુસ્સામાં

સચી—અરર ! દિલિયે શું અચોર કર્મ કીધું છે ! યમના આરંભમાં ભંગ કીધો ? એ તો મહા પ્રાયશ્ચિત થયું.

ઈન્દ્ર—ઈન્દ્રિય વિકારથી જે મસ્ત થાય છે તે વિવેક ભુલી જાય છે, પણ તે વિકાર શિથિલ થતાં પશ્ચાતાપ થયાવિના રહેતોજ નથી, તેમ દિલીને પછી ભાન આવ્યું કે મેં આ ઘણુંજ અઘટિત કર્મ કર્યું છે.

સચી—પ્રથમથી નહિ વિચારવું ને પાછળથી શોચ કરવો એમાં શું ફળ ?

ઈન્દ્ર—કશ્યપ રૂપિયે દિલિને પછી કહ્યું કે હું મૂર્ખ તેં આજે ઘણુંજ દોષ ભરેલું આવરણ ચલાવ્યું છે; તેં ધર્મમાં ભગ કર્યો; જા, તને પુત્ર તો થશે, પણ તે બન્ને દૈત્ય અવતરશે. એ પ્રમાણે દિલિને જે પુત્ર થયા, હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુ.

સચી—ત્યારે એવાં રૂપિના વચન સાંભળીને દિલી કંઈ ખોલી નહિ ?

ઈન્દ્ર—અરે તે શું ખોલે. પણ ગર્ભ ધારણ કીધા પછી તેણે વિચાર્યું કે દૈત્ય પુત્ર થશે તો સંઘજાને મહા પીડા કરશે માટે હું તેમને પ્રસવજ નહિ કરું, અને ગર્ભમાં ધારણ કરી રાખીશ.

આસપાસ કંઈ જોતી નથી અને કિનારાની મર્યાદા રાખતી નથી, કિનારાઉપર ફરી વળે છે તેમ સ્ત્રીને કામરૂપી ગુસ્સો થઈ આવે છે ત્યારે તેને વિવેક વિચાર રહેતો નથી. સ્ત્રી નિગુદાન માગે તે વખત તેનો તિરસ્કાર કરવો એ શાસ્ત્રમાં મોટો દોષ ગણેલો છે.

સચ્ચી—નહિ, એણે પણ વિચાર તો કીક કીધો. ત્યારે એ શી રીતે આવતયા?

ઈન્દ્ર—દિતિયે ઘણા કાળ સુધી પ્રસવ થવા નહિ દીધા, પણ નિર્માણ થયલું મટતું નથી. ગર્ભમાં રહીને બન્ને કુટો બહુ ઉત્પાત કરવા લાગ્યા, જગત પીડાવવા લાગી, અને દેવતાઓ દુઃખી થયા, ત્યારે સઘળાએ દિતિની સ્તુતિ કરી અને દિતિયે પોતાનો આગ્રહ મુક્યો.

સચ્ચી—પણ પેલો છડીદાર કેમ આવે છે વાર ?

છડીદાર આવે છે.

છડી.—જય થાઓ મહારાજ, નારદમુની આપના દર્શણની ઇચ્છા રાખી આવેલા છે.

ઈન્દ્ર—અહો નારદમુની પધારે છે, ભલે એમને જલદી અહીં તેડી લાવો.

(છડીદાર જઈને નારદરૂપિને તેડીને આવે છે.)

નારદ—કલ્યાણ થાઓ, દેવેન્દ્ર કલ્યાણ થાઓ.

(ઈન્દ્ર તથા સચ્ચી બંને જણાં ઉડી તેમને આવકાર આવે છે.)

ઈન્દ્ર—રૂપિરાજ આ આસન ઉપર બિરાજવાની કૃપા કરો.

(બધાં જોસે છે.)

નારદ—અહો દેવી આપ કુશળ તો છો ?

સચ્ચી—હા મુનીશ્વર, આપની કૃપાથી હું સદા આનંદમાંજ છું.

નારદ—આમના સરખા તમારા સ્વામિ છતાં તમારે શી ન્યૂનતા હોય ? સઘળા સુખનું કારણ એજ છે.

સચ્ચી—તમારા જેવા મહર્ષિના આરીર્વાદવિના કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી.

નારદ—અહો સ્વર્ગપતિ ધન્ય છે તને, સકળ પ્રાણીમાત્રની તું ચિંતા રાખે છે તે જોઈ હું બહુ સંતોષ પામુ છું.

ધન્દ્ર—તે છતાં આપની કૃપા કાંઈ ઝોછી થઈ હોય એમ લાગે છે.

નારદ—એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી.

ધન્દ્ર—આપના દર્શણ હમણાં અમને દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે.

નારદ—ખરી વાત છે. મારાથી કેટલોક સમય થયાં નહિં આવ્યું નથી, પણ હે દેવેન્દ્ર હું સદા તારાઉપર પ્રમુક્ત છું.

હિરણ્યાક્ષનો તે વધ કરાવ્યો એ બહુજ રૂડું કામ કીધું છે.

ધન્દ્ર—વિષ્ણુવિના એનો અંત આણવાને કોઈપણ સમર્થ નથી

એમ વિચારી મેં તેમની પ્રાર્થના કરી કે તમે મહાય કરો

અને તેમણે કૃપા કરી મારી વિનંતિ સ્વિકારી.

નારદ—આહા એ દૈત્ય ઘણાજ બળવાન હતો. એનો જન્મ થયો ત્યારથીજ તેને દેવતાઓની માથે વેર હતું.

ધન્દ્ર—દેવતાઓની માથે વેર નહિં રાખ્યું હોત, અને તેમને દમવાને પ્રયત્ન તેણે નહિં કીધાં હોત, તો તેની દુર્દશા શીદને થાત ?

નારદ—હા, દેવતાઓને તારે શરણ શું કરવા આવવું પડત ?

ને તેઓ નહિં આવત તો વિષ્ણુને શ્રમ આવવાનું કોના

મનમાં આવત ? પણ હે ધન્દ્ર ! તું જાણે છે, એવા દૈત્ય એ

પ્રમાણે દેવતાઓને દમ નહિં, તો તેઓનો જલદી અંત

ક્યારે આવે ? અને જો તેઓ વહેલા નાશ નહિં પામે, તો

પૃથ્વીઉપરનાં લોકોને, તે કેટલું વધારે દુઃખ દે. શ્રીપરબ્રહ્મ

અત્યંત દયાળુ છે. જ્યાં સુધી કોઈના અપરાધ અતિક્રમ નથી

કરતા ત્યાં સુધી તેનીબણી તેમને ક્રોધ થતોજ નથી.

ધન્દ્ર—આપનાં વચન પ્રમાણ છે. કનિષ્ઠ બુદ્ધિના માણસો કુડાં કર્મ કરે છે, અને તેથી માની લીધેલું સુખ તેઓ ભોગવે છે.

એમાં અદ્ય બુદ્ધિવાળા એમ મનજે છે, કે ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાય નથી, પણ એ તેઓની ભુલ છે.

નારદ—ઇશ્વરને ત્યાં કોઈ દિવસ અન્યાય છેજ નહિં. કુડાં કર્મ કરનારા જો વેળાસર મમજીને પસાતાપ કરે છે, તો તેમના ઉપર પરમેશ્વર રૂઠતાજ નથી, પણ જેઓ એવાં કર્મથી દેખાઈતું સુખ જોઈ લલચાય છે, અને પસાતાપ કરતા નથી તેની દુર્દશા થાય છે. લલચાઈને તેવાં કર્મમાં તે નિરંતર વિશ્વપ મસ્ત થતા જાય છે અને અંતે તે સઘળાંનું કળ તેઓને ભોગવવું પડે છે.

સચ્ચી—હિરણ્યાક્ષને એમજ થયું. એના મૃત્યુથી આખા જગતમાં કેટલો આનંદ થઈ રહ્યો.

નારદ—એ આનંદમાં શું પુછવું. જે વારે વિષ્ણુએ એ દૈત્યનો પરાજય કર્યો તે વેળા ફલની વૃષ્ટિ કેવી થઈ; દંડુભીઓ કેવાં વાગ્યાં; અને આશ્વરાઓ પણ કેવી મસ્ત થઈ નૃત્ય કરવા લાગી; દેવતાઓએ પણ હર્ષ પામી શું મોટા ઉત્સવ કર્યો.

ઈન્દ્ર—આખા સ્વર્ગમાં જયજયકાર થઈ રહ્યો હતો.

સચ્ચી—મુનીશ્વર હવે નચિંત બેસવાનો મમય આવ્યો છે.

નારદ—અહો પતિવ્રતા ! તું નચિંત બેસવાનું શું બોલે છે ? !

અહો સુરપતિ ! તું નથી જાણતો ? પૃથ્વીઉપર મોટા ઉત્સાહ, થવા લાગ્યો છે.

ઈન્દ્ર—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો નારદજી આપ શું કહો છો ?

નારદ—હે રાજા, શું કહો છો, શું કહો છો, શું કહો છો ? હિરણ્યાક્ષના મૃત્યુનું વૃત્તાંત માંભળીને તેનો બાઈ હિરણ્યકક્ષિપુ બહુજ ક્રોધાયમાન થઈ ગયો છે.

સચી—અરેરે એતો લોકોને બહુજ પીડા કરશે.

નારદ—પીડા કરશે શું, એણે તો બહુ પીડા કીધી અને કરશે તે તો વિશેષ.

ઇંદ્રવજ્રા હંદ.

જાણ્યું જદા ભાત તણ્યું વૃતાંત,

લોહ્યાળ નેત્રે કરડ્યાજ દંત;

વિપ્રણ અને છે સુર કોણ માત્ર,

બાંજી* બધાનાં હમણાજ ગાત્ર. ૨૯

રે કોણ હ્યાં છે કરિ કીકિઆરી,

નાખો બધા વૈષ્ણવને વિદારી;

યમો અને મંદિરને ઉખેડી,

નાખી બગાડો મળમુત્ર રેડી. ૩૦

કો સાધુ સંતો જિવતા ન રાખો,

છેદો તરે વેનુ ચિરાવિ નાખો;

ગૌમાંસ જોરે દિજને ખવાડો,

લ્યો લ્હંટિ સર્વે વધુએ બગાડો. ૩૧

પક્ષી* સુરોના આહિં શાધિ લાવો,

મારી લુંટી દુઃખવિશે પિલાવો;

જે દેવકોનું જરિ નામ લેશે,

તે શીર સાટું મુજનેજ દેશે. ૩૨

એવું કહી ફરવિ નીજ આણ,

છે કુટ પાપી નથિ તું અજાણ;

* પક્ષી—પક્ષ કરનારા.

કોપે ચડ્યો એ ક્યમ કોઈ વારે,

જવાળામુખી પાસ જતાંજ ખાળે.

૩૩

સચી—મુનીશ્વર ખસ કરો, ખસ કરો, મારાથી એ સંભળાતું નથી.

નારદ—હે દેવી, તમારાથી સંભળાતું નથી, ત્યારે અચારા નિરાધાર લોકોની શું ગતિ થઈ હશે ?

સચી—સિંહ ઉછળે ત્યાં અચારાં બકરાંનો શો આસરો ?

નારદ—અરે હું શું કહું, લોકો ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરવા લાગ્યા, આણીમેરથી રાક્ષસો છુટા કે બધે નાશનાશ થઈ રહી. જેને જેમ ફાવ્યું તેમ તે ગયું. માલમીલકત, ધન, સગાં સ્નેહી કોઈની કોઈને ચિંતા રહી નથી. માધુ સંતો થોડા નાશ, થોડા પકડાયા, હજારો શ્રાહ્મણો મહાવેદના વેદી માર્યા ગયા, રાક્ષસોએ જેમ ફાવ્યું તેમ, અધર્મ કીધો, ગામનાગામ ખાળી નાખ્યાં, ને કોઈ રક્ષણ કરવા ધાયું નથી.

ધન્દ્ર—આહો હિરણ્યકક્ષિપુ પણ શું એટલો બધો દુષ્ટ નીકળ્યો ? આ બધો ત્રાસ શું તેણે અરેઅરો વરતાવ્યો છે ?

નારદ—હે રાજા ! હું સંઘળું નજરે જોઈને આવું છું, મોટો એ સંઘળું તું સત્ય માન.

ધન્દ્ર—તમારા જેવાનાં વચનનું પ્રમાણ શાસ્ત્રથી પણ વધારે બળવાન છે.

સચી—હે નારદજી, એ દુષ્ટને કાંઈપણ વિવેક નહિં સૂત્રો ?

નારદ—આહો દેવી, એ શું બોલ્યાં ? કેમકે.

ઈંદ્રવજ્રા હંદ.

ડ્યાંથી વિવેકી જિવ કોઈ હોય,
કોયાંય પ્રાણી, નવ કાંઈ જોય;

ઐ દૈત્ય દ્વેષી, સુર સર્વનોરે,
છે મસ્તસિંધુ બહુ ગર્વનોરે.

૩૪

ઈન્દ્ર—મને કાંઈજ સુઝ નથી પડતી કે હવે શું કરવું.

સચ્ચી—સ્વામિનાથ, આ મમાચાર માંભળીને તમને અત્યંત ઉદ્વેગ થયો છે તેથી જ્યારે જીવ શાંત થશે ત્યારે શું કરવું ઐ સુઝતાં જરા પણ વાર લાગવાની નથી.

ઈન્દ્ર—(મચ્ચીને) હે પ્રિયે, તું સત્ય કહે છે—(નારદજીને)

રૂપીરાજ હું તમારો પણ ધણોજ આભાર માનું છું કે તમે મને આ વૃત્તાંત કહ્યું, કેમકે ઐવા દુષ્ટ પ્રાણીનાં દુષ્ટ હેતુ વૃદ્ધિ પામતાં અટકાવવાને વેળામર પ્રયત્ન થઈ શકશે.

નારદ—હે સુરપતિ તું શાંત થા. આ નિઘ્ન માનજે કે કોઈ પણ જાતના ઉપદ્રવો ધણા કાળ સુધી જારી રહેતાજ નથી. ઐ દૈત્ય કાંઈ અમર નથી; ઐ પણ કાળને વશ છે.

ઈન્દ્ર—ઐ તો સત્ય છે.

નારદ—દુષ્ટ પુરુષોનો કોઈ દિવસ જય થતોજ નથી. ભગવાનને ધર્મ પ્રિય છે અધર્મ પ્રિય નથી. અધર્મ જો પ્રવર્તે છે તો તે માત્ર થોડા સમય સુધી. ભગવાન પોતેજ સત્ય સ્વરૂપ છે અને આપું બ્રહ્માંડ સત્યને આધારેજ છે અને બ્રહ્મથી સચરાચર છે એમ છતાં અધર્મનો કેમ જય થાય ? માટે તું ચિંતા છોડી દઈ શાંત થા અને હું હવે જઈશ.

(એમ કહી જઈ છે સચ્ચી અને ઇન્દ્ર નમસ્કાર કરે છે.)

ઈન્દ્ર—પણ મહર્ષિ મને એમ લાગે છે કે આપ કૃપા કરીને હિરણ્યકશિપુને જઈને કુંઠ સમજાવો તો ઠીક.

નારદ—બલે દેવાધિપતિ તારી એવી ઇચ્છા છે તો હું તેમ કરીશ, પણ એ કુટ માનશે નહિં એમ તું નિશ્ચય માનજે. વાર જોઈએ શું થાય છે.

કલ્યાણ થાઓ, તમે દંપતિનું કલ્યાણ થાઓ.

(બય છે.)

ઇન્દ્ર—અહો દેવી ! દેવની કેવી અકળિત ગતિ છે ! થોડા સમય ઉપર હું એમ વિચાર કરતો હતો, કે હવે કાંઈ ઉપદ્રવ રહ્યા નથી, અને હિરણ્યાક્ષના વધથી થયેલો આનંદ જારી રહેશે.

સચ્ચી—કેટલોક સમય થયાં તમારો જીવ ચિંતાથી ભિદાયેલો જોઈને મને અંતાપ અતિશય થતો હતો; તેથી હું પણ એમ આશા રાખતી હતી કે હવે સર્વ ક્લેશનો અંત આવ્યો.

ઇન્દ્ર—પ્રિયા, તું શીદને ક્લેશ કરે છે હિરણ્યકશિપુ ગમે તેવો બળવાન હોય, પણ તે આપણી વચ્ચેના સ્નેહમાં આક્રુંજ વિદ્ધ કરી શકવાનો છે.

સચ્ચી—મને એથી ક્લેશ થતોજ નથી. તમારા સ્નેહમાં હું નિરંતર મગ્ન રહું છું. એવા દૈત્ય ઉત્પન્ન થતાં તેમનો પરાજય કરવામાં તમારું પરાક્રમ જે પ્રકાશી નીકળે છે તે જોઈ મારી છાતી ઘણાજ હર્ષથી ઊંચી આવે છે.

ઇન્દ્ર—પોતાના પ્રીતમના પરાક્રમથી કયી પ્રિયાનું અંતઃકરણ પ્રકલિત નથી થતું ? મોટે બલે જે થવાનું હતું તે થયું. હિરણ્યકશિપુ એટલો ગર્વથી ઉભરાઈ—છલકાઈ ગયો છે તો હું પણ મારું પરાક્રમ ખતાવીશ.

સચ્ચી—સ્વામિનાથ, તમારાં પરાક્રમની તૂલના કોના પરાક્રમ કરી

શકે, મનુષ્ય અને દેવો કરતાં એટ દેવતાઓ, અને દેવતાઓમાં સર્વોપરી તમે.

ધન્દ્ર—અરી વાત છે પણ પરાક્રમ જો અજમાવ્યું નથી તો તે પરાક્રમ શાનું? મોટે મને ઘટે છે કે મારે હવે હિરણ્યકશિપુની સામુ યોગ્ય સાધન કામે લગાડવાં. રે! અહિં કાણુ છે?

(પ્રતિહારી આવે છે.)

પ્રતિ.—જય યાઓ. મહારાજાધિરાજ જય યાઓ. આપની આગામી મોટે હું હાજર છું.

ધન્દ્ર—સારથી માતલિને જલદી અહિં તેડી લાવ.

પ્રતિ.—જેવી આપની આગામી. (જાય છે.)

સચી—પ્રાણનાથ માતલિને ખોલાવી શું વિચાર કરવા ધારે છે?

ધન્દ્ર—સ્વર્ગલોકમાં કેવી સ્થિતિ છે તે જોઇ પછી બધા સાથે વિચાર કરવો કે શું ઉપાય કરવા.

સચી—હમણા ને હમણા આપ અહિંથી કાંઇ પધારે છે?

ધન્દ્ર—હું તને અલ્પ વિચારનું—અતિ અલ્પ વિચારનું દુઃખ દેવા ધારું છું અરે પણ એમ કીધાવિના આણે તેવું નથી મોટે પ્રસન્ન થઇ આગામી આપ.

સચી—પરોપકારના કામ કરવામાં તમા મને વિચારનું દુઃખ દો તો તે મારે સહન કરવુંજ જોઇએ. નિરાશ્રિત પ્રાણિયોને સહાયતા આપવી એ સારાં મનના માણસનો પ્રથમ ધર્મ છે.

(પ્રતિહારી તથા માતલિ આવે છે.)

પ્રતિહારી—(માતલિને) આ રહ્યા મહારાજ, એમની પાસે પધારે.

માતલિ—જય થાઓ મહારાજ જય થાઓ, હું દેવીને અને
આપને નમન કરું છું.

ઈન્દ્ર—આહો માતલિ તું આવ્યો ?

માતલિ—આયુષમાન, મને આગ્રા કરવાને હું આપને વિનંતિ
કરું છું.

ઈન્દ્ર—હિરણ્યાક્ષનાં મૃત્યુના સમાચાર તો તું જાણ્યા હશે ?

માતલિ—હા આયુષમાન.

ઈન્દ્ર—તેના મૃત્યુથી તેના બાઈ દૈત્ય હિરણ્યકશિપુએ અત્યંત
ક્રોધાયમાન થઈ પૃથ્વીઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવ કરવા
માંડ્યા છે.

માતલિ—હા, આયુષમાન; અને તેના ત્રાસથી સુરલોક પણ
ત્રાસ પામવા લાગ્યા છે. તેઓ ગભરાય છે કે રખેને હવે તે
આપણને પીડા કરતો—

ઈન્દ્ર—હં! એમ છે ?

માતલિ—હા મહારાજ, અને તેઓ સધળા એકલા મળી શું
કરવું તેનો વિચાર કરવા સભામંડપમાં આપની વાટ જોય છે.

ઈન્દ્ર—હો, હો, એમ છે ત્યારે ચાલો હું આવું.

માતલિ—આયુષમાન, જેવી આપની ઇચ્છા.

ઈન્દ્ર—પ્રતિહારી, માર્ગ બતાવ.

(એમ કહી ઈન્દ્ર તથા સચી બને હો છે.)

(બધા જાય છે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રાજ્ય મહેલનો એક ભાગ.

હિરણ્યકશિપુ મુછઉપર તાલ દેતો ફરે છે.

હિરણ્ય.—માખાશ હિરણ્યકશિપુ, માખાશ. અહો, મારાં પરાક્રમ
પણ કુંઠ જેવાં તેવાં નથી.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

અંખાવે અલકાપુરી નગરિને એવાં રૂડાં સ્થાનને,
અમીને દધભક્ષમાં અણુચિતાં કીધાંજ વેરાન મેં;
ત્રાસેથી કિકિઆરતા જન બધે નાસે પિડા વારવા,
ચારેમેર નિહાળિ અમિ પડતા નીરાશ આસે ભર્યા. ૩૫
અમીને વશ જે થયા નહિ જનો, તે સુ' ધરી રાષને,
અડગે સ્ત્રીપુરુષો તણાં રૂધિરને પીધોછ સંતોષને;
એ બે મિત્ર તણાં પરાક્રમયકી ત્રાસે ભર્યા સર્વરે,
કોઈ સ્થાન મુકી ગયા કુંઠ થયા શર્ણુ તણુ ગર્વરે. ૩૬

૩૫ કુમેરની નગરીને અલકાપુરી કહે છે, તેના કરતાં વિશેષ
શોભાવાળાં સ્થાન—એટલે જગાઓને—નગરોને અણુચીતા-
લોકો ગફલતમાં હોય તે વખત અમિને ભક્ષ કરી દીધાં; એટલે
તેને બાળી ઉજડ કરી નાખ્યાં. એમ જ્યાં આગ લગાડી કે
એકદમ લોકો ગભરાટમાં પડી કીકીઆરી કરતા, પીડા વારવાને
એટલે અટકાવવાને નાસાનાસ કરી મુકતા; પણ જ્યાં જાય ત્યાં
ચોગરદમથી અમિ સળગેલો જોઈને, નીરાશ થઈ હાંકતા હાંકતા
પૃથ્વીઉપર પડતા હતા.

૩૬ જે લોકો અમિને વશ નહિ થયા એટલે જેઓ આ-

જીત્યા દેશ સમસ્ત એકપણના બાકી રહ્યા બૂતળે,
 વીરોગે નૃપ પતિના સુનયનો નિત્યે બંધા છે જળે;
 લૂંટી રતનપ્રભા થકી ઋણકૃતી કોશોત્પ્તી કાંતિને,
 પક્ષીઓ નિજ મંડળીક નિમિત્તે સ્થાપી ફરી શાંતિને. ૨૭

ગમાંથી બચી ગયા તેઓના ઉપર ખડ્ગ એટલે તરવારે રોષ
 એટલે રીશ કરી-તેણે રીશ કરીને સ્ત્રીપુરુષ બનેના લોહી પીધાં,
 અને ત્યારે તેને સંતોષ વળ્યો; એટલે જેઓ આગમાંથી બચ્યા
 તેઓને તરવારે વતી કાપી નાખ્યા અને તેમાં સ્ત્રી છે કે પુરુષ તે
 કંઈજ જોયું નથી. ખડ્ગને રીશ શા માટે ચડી? કેમકે અભિ
 અને તે લડાઈની વખતે મિત્ર છે. આ જે મિત્રના પરાક્રમ જો-
 ધને બધા લોક પ્રથમથીજ ત્રાસ પામી ગયા, તેથી કેટલાક લડવા
 પણ નહિં રહેતાં, પોતાનાં ગામ મુકી નામી ગયા, અને કેટલાક
 અભિમાન મુકી શરણ થયા.

૩૭ સમ્રાજા દેશને મેં જીત્યા છે, અને બૂતળે એટલે પૃથ્વી
 ઉપર હવે એક પણ જીતવાનો બાકી રહ્યો નથી. રાજાની સ્ત્રીઓ-
 ના સુનયનો એટલે સુંદર નેત્રો વિયોગવડે આંસુ ઝરતાં કર્યા છે.
 એટલે તેઓને પોતાનાં સ્વામીનો વિયોગ થયો, તેથી તેઓ
 રડે છે (રાજાઓ લડાઈમાં મુગ્ધા હતા. કેદી પકડાયા તેથી વિ-
 શાગ.) અને તેઓના કોશ એટલે અજાના જે જવાહીરની પ્રભા-
 શાભાથી ઋણકૃતી રહ્યા હતા, તેની કાંતિ એટલે શાભા મેં હરી લી-
 ધી છે-મેં લૂંટી લીધી છે-મતલબ કે, અજાનામાંનું તમામ જવાહીર
 હું લઈ આવ્યો છું; અને નીજ એટલે પોતાના પક્ષી એટલે પક્ષ-
 વાળા માણસને ત્યાં મંડળીક રાજા તરીકે નીમીને બધે ફરીથી
 શાંતિ કરી છે, ફરીથી શાંતિ કરી છે એટલે આગળ શાંતિ હતી
 તે શાંતિ મેં બંગ કરી અને મેં મારી જતે શાંતિ ફરીથી-
 પાછી સ્થાપી છે.

હવે એક સ્વર્ગ સર કરવું બાકી રહ્યું છે. રે સ્વર્ગ, તારું
નામ સંભારતાં મારાં રામેરામ ઉભાં યાય છે. અહો, કૂર
ધન્દ્ર તેં મારી બાળુ તોડી નાખી છે. પણ તેનું વેર વાળ્યા-
વિના હું ઝંપે ખેસનાર નથી.

નારાચ હંદ.

અરે શું દુષ્ટ ધન્દ્ર તું નમિતં ખેસે સુખે,
જિવુંછ હીરણ્યકનો હું ભાત તું બુલે રખે;
રહુંછ ઝંપલાવિ સ્વર્ગ તારું મૂળ હાથમાં,
તને પિલીશ પુષ્ટ વૃક્ષપેર બાહુ બાથમાં. ૩૮
અખીલ જકત જીતિયું ન વીર કોઇ દાખિયા,
અપાર મસ્ત બાહુ આ રહે ન મૂળ રાખિયા;
બગુંછ રામ રામ વેર અખિયી બણો મદા,
રૂધિર પીશ તારું શાંતિ મૂળને થશે તદા. ૩૯

૩૮ મોટાં મોટાં ઝાડ જેનાં થળ ધણાજ જાડાં હોય છે તેને
હું બાથ ભીડીને કચરી નાખું છું, તેની પેઠે તને હું કચરી
નાખીશ, મનલબ કે હું એવો બળવાન છું કે એનાં ઝાડને કચરી
નાખું છું તો પછી તારી શી ગણતી છે.

૩૯ અખીલ એટલે આખું જકત મેં જીત્યું છે. આખી
પૃથ્વી હું જીતી વળ્યો છું, પણ કોઇ વીર-શૂરા-મેં તેમાં જોશો
નથી—એટલે કોઇપણ મારી સામું થશે નથી—થવાને શક્તિમાન
નહોતો; અને અપાર એટલે ધણાજ મસ્ત એટલે ગુસ્સાવાળા
આ જે મારા હાથ તે હવે રાખ્યા રહેતા નથી, એટલે મારે વશ
રહેતા નથી, એટલું તેમાં બળ વધી ગયું છે અને લડવાને તે
ઝંપલાવી રહ્યા છે. મારા શરીરમાં વેરરૂપી અગ્નિ એટલો તો ધીકો
રહ્યો છે, કે હું જ્યારે તારું રૂધિર એટલે લોહી પીશ ત્યારે મને
શાંતિ થશે—શાતા વળશે,

લહી પ્રવીર હિરણ્યાક્ષને બહુ સમર્થ તેં,
 પ્રપંચિ વિષ્ણુથી લિધેજ સંધિ નીજ અર્થરે;
 નથી હવે સમર્થ કોઇ મૂજ રોષ વારવા,
 જજે જરૂર કલીવ વિષ્ણુની સહાય માગવા. ૪૦
 જમાવ તેતરીશ કોડ દેવ સર્વ એકઠા,
 વનસ્પતી વિમર્દિ હસ્તિ પેર રોજું સામટા;
 ડશે ભુજંગ દ્વેષથી સહેજ કોઇ આંપતાં,
 રહું શું ચુપ મૂજ મુખ્ય અંગ દેવ છેદતાં. ૪૧
 કરું અપૂર્વ યમ હું ધરી ચિતે સુભાવના,
 મુઝોછ ભાઈ ત્યારની યદ્યપ્ત વનિહ સ્થાપના;

૪૦ પ્રવીર એટલે શ્રેષ્ઠ થરો એવો જે હિરણ્યાક્ષ તે ધણોજ
 બળવાન છે, એમ જાણીને પ્રપંચી એટલે છળભેદ કરવામાં
 કુશળ એવો જે વિષ્ણુ તેની મદદ લઈ પોતાનું કામ કહાડી લીધું
 એટલે વિષ્ણુ પાસે તેને મરાવ્યો;—વિષ્ણુ પ્રપંચી એટલા મોટે કે
 તેણે છળ કરી વરાહરૂપ ધારણ કરી હિરણ્યાક્ષને માર્યો.

કલીવ—હીજડો, બાયલો.

૪૧ હવે તેતરીશ કોટી સઘળા દેવતાને તું ગમે તો એકઠા
 કરજે. જે પ્રમાણે વનસ્પતિને હાથી છુંદી નાખે છે, તેજ પ્ર-
 માણે હું તે સઘળાએને રોળી નાખીશ—છુંદી નાખીશ. કોઇ
 માણસ સહેજ એટલે અકસ્માત બૂજંગ એટલે સર્પને આંપે છે,
 તો સર્પ દ્વેષથી—વેર વાળવાને સામો કરડે છે—ડંખે છે તો મારું
 મુખ્ય અંગ દેવતાઓએ છેદી નાખ્યું એટલે પોતાનો ભાઈ મારી
 નાખ્યો, તે છતાં હું શું મુગો બેસી રહીશ? (ભાઈ હાય તો તે
 પોતાનું અંગ કહેવાય છે.)

શતક્રતૂ વિભૂધ માથ તારિ આપિને બળી,

કરં હું વૃષ્ટ હીરણ્યાક્ષ પામું અંતરે રળી.

૪૨

(ગોડી વાર ચુપ રહે છે. પછી)

અહો પ્રધાન પણ હજીલગી નહિં આવ્યો. એ કેવો મૂર્ખ છે ?

(પ્રધાન એટલે આવી પોહોંચે છે.)

પ્રધાનજી અત્યારસુધી તમે ક્યાં ગયા હતા ? મારા ભાઇના મૃત્યુથી મારા કલેજમાં દેવતાઓએ જે ધા માર્યો છે તે તમે નથી જાણતા ?

પ્રધાન—આપની સેવામાં હું હમેશાં હાજરજ છું આપના ભાઇના મૃત્યુથી આપને દુઃખ થયું છે એટલુંજ નહિં પણ સર્વને થયું છે. દેવતાઓએ મળીને વિષ્ણુની પાસે ધણુંજ દુષ્ટ કર્મ કરાવ્યું છે.

હિરણ્ય.—રે એ વિષ્ણુની એ દુષ્ટતાનો બદલો જ્યારે ખરે-ખરે વળશે, ત્યારે મને સંતોષ થશે.

પ્રધાન—મોટા પુરૂષો શત્રુઓનો પ્રહાર મહન કરતાજ નથી. જેઓનામાં ખરું શૂરાતન છે, તેઓ સામાએ કરેલાં કૃયનું વેર વાળ્યાવિના કેમ નચિંતે બેશે ?

૪૨. હું મારા અંતઃકરણમાં ખરેખરે ભાવ રાખી ને અપૂર્વ યગ કરું, એટલે એવો યગ કરું કે જેના જેવો આગળ કોઇ વાર થયોજ નથી. યગ કરવામાં વનિહ (અગ્નિ)ની સ્થાપના થવી જોઇયે તેતો મારો ભાઇ મૃત્યુ પામ્યો છે ત્યારથીજ યદ્ય ચુકી છે (મતલબ કે મારો ભાઇ મુઓ ત્યારથીજ મને વેર ખાત્રી ગયું છે.) હું શતક્રતુ એટલે સો યગ કરનારા ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ એટલે દેવતાઓની સાથે તારૂ બલિદાન હું આપીશ (એટલે બલિદાન ધણું ઉત્કૃષ્ટ છે,) અને એ બલિદાન આપીને હું મારા ભાઇ હિરણ્યાક્ષને સંતોષ કરું-કરીશ, અને હું પણ રળી એટલે સંતોષ પામીશ.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, યોગ્ય છે. શું દેવતાઓ અને તેઓનાં પક્ષના માણસો મારા બાધના મૃત્યુથી નચિંતે સુખમાં મહાલશ? નહિ, નહિ; શું તેઓ એમ સમજે છે કે એ અધોર કર્મનો કોઈ ખદલો વાળનાર નથી? શું તેઓ મનમાં એમ ગર્વ ધરાવે છે, કે આપણને વિપ્લવની સહાયતા છે, તેથી આપણી સામા થવાને કોઈ બળવાન નથી? તેઓએ હજી મારા હાથ જોયા નથી. ધિક્કાર છે મને, જો હું બેસી રહી મારા બાધનું વેર નહિં વાળુ તો.

પ્રધાન—મહારાજ, આપનાં પરિબળનાં ચિન્હ તેઓએ હવે જોવા માંડ્યાં છે. તેઓની મૂર્ખાઈનાં ફળ કુટવા માંડ્યાં છે. પૃથ્વી ઉપર તો આપને ક્રોધ થતાંજ સંઘળા ત્રાસ પામી ગયા છે. સામા પક્ષમાંથી એક પણ બળિયો આપના હુકમનો અમલ થતો અટકાવવાને આગળ તો નીકળી આવ્યો નથી—તેમજ પૃથ્વીઉપર તો દેવતાઓ અને વિપ્લવ કોઈ તેઓને મહાપ કરવા નથી આશ્ચું.

હિરણ્ય.—અહો પ્રધાનજી! ત્યારે મારા કરેલા હુકમ પ્રમાણે સંઘળે અમલ થયો?

પ્રધાન—હા મહારાજ, આપનો હુકમ માથે નહિં ચડાવે એવો આમાં કોણ છે? કોઈ નથી. સંઘળાજ આપની મરજી પ્રમાણે કરવાને હમેશ આતુર રહે છે.

હિરણ્ય.—સાબાશ! સાબાશ! તમોએ શું શું કીધું, તે મને કહો.

પ્રધાન—આપનો હુકમ થતાંજ, સંઘળા નોકરોને તાકીદ આપી દીધી કે, દેવતાઓનો પક્ષ કરનારા જે જે લોકો હાથ તેઓને સર્વને ઘેરી લ્યો; જેને સ્થાનોને તેઓ પવિત્ર અને મહિમા-

વાળાં સમજતા હોય, તેને અપવિત્ર કરી ઉમેડી નાખો; દેવ-
પૂજનાં સર્વ સાધનનો સમુજો નાશ કરો; ગામમાં દંદેરો ફરવો
કે આજપછી જે કોઈ દેવનું નામ લેશે, તેને તેના ધરખાર
બૂંટી લઈ મારી નાખવામાં આવશે:—

હિરણ્ય.—એ પ્રમાણે અમલ થયો છે ?

પ્રધાન—હા મહારાજ. અને ભગવત ભજનને બદલે આપના
મહિમાનું ગાન કરવાની પણ આણુ ફરવી દીધી છે.

હિરણ્ય.—સાબાશ; સાબાશ !

પ્રધાન—હજારો ગાયને પકડી પકડી તેઓનો નાશ કરી નાખ્યો છે.

હિરણ્ય.—વાહ વાહ ! ગાયને તેઓ બહુ પવિત્ર ગણતા હતા,
તેનું રક્ષણ કરતી વખત સંઘળા ક્યાં છુપી ગયા ? પ્રધાનજી,
તમે હંમેશ હોશીઆર રહેજો કે આપણા રાજમાં જે અપવિત્ર
વસ્તુઓને તેઓ પવિત્ર કરી બેઠા છે તે ફરીથી જોયામાં
નહિ આવે. પછી ?

પ્રધાન—મહારાજ જે જે ફરમાવ્યું હતું તે તે સંઘળું અમલમાં
આણ્યું છે અને કંઈ પણ હવે બાકી નથી.

હિરણ્ય.—પણ દેવતાઓના પ્રિય વ્રાહ્મણોની શી ગતિ કીધી તે
જાણવા હું ધણો આતુર છું.

પ્રધાન— દ્રુતચિલંબિત વૃત્ત.

હજારોનો શુભિ હૂકમ આપણાં,
અસુર વૃંદ સરે ઉલટયાં ધણાં;
ધશ નિદેશનિ દેશવિશે કયા,
પ્રગટતાં ઘટ ત્યાં થઈ છે વ્યથા.

દિગ્વરા જવ રાખિ પાળ્યા કહી,	
ધિરજ ના રજ નાય રહી જહીં;	
ધન મહી ન મહી મહિં ચિત્ત ને,	
ઉપરિ ત્યાં પરિ ત્યાગિ કૃદ્ધ બને.	૪૪
જતન ના તનનાં નિજનાં કરે,	
બય મને યમને ધર મંચરે;	
પકડિને કડિને દહ દાનવ,	
પ્રહરતા હરતા કઈના જીવ.	૪૫
ઉછળતી છળતી અતિ ખડગ જ્યાં,	
મરણના રણના રણ થાય ત્યાં;	
પ્રમરિ ત્યાં મરિતા રધિરે ભરી,	
રહિ દિશા “હણુજો” સર ઉચરી.	૪૬
મતિતણાં મત સેજ તજવિયાં,	
દુખમરવેજ ખગોળ ગજવિયાં;	
અતિ બળે અબળા દુખ પામતી,	
મરિ જતિ રિજતી મરિ જો જતિ.	૪૭
નવ મતી વસતી મહિ કો રહી,	
ઉછળિને છળિને ચિરિકો તહીં;	
તજતિ પુત્ર પિતા પતિ લ્હાતને,	
છુપિ જતી પિ જતી કંઈ વીખને.	૪૮
જિવ લિધા વળિ ધાવન ખાળના,	
કચડિને ચડિને રિસમાં ધણા;	
શિર તિરે રતિરે ન દયા ગણી,	
ઘટ હરાડિ દિધાં જનુની બણી.	૪૯

નવ શકે વશ કેર કરીજ કો,
કકળતાં કળતાં નયિ બાળકો;
ડરત આરત આ લહિ નિર્જરા,
મન ભયે, નભ એ મદ વીર્યા.

૫૦

હિરણ્ય.—સાબાશ, સાબાશ, હવે મારી ભાગ્યધને સંતોષ થયા
વિના રહેશે નહિ. પ્રધાનજી, મારા ભાઈનું દુઃખ તેને
બહુ મારે છે.

પ્રધાન—હા મહારાજ અત્યંત દુઃખના આવેશમાં તેણે વગર
વિચારે આપને પણ નહિ કહેવાના કઠિન વચન કહ્યાં હતાં.

હિરણ્ય.—તે મને બરાબર સાંભરે છે તેણે કેવું કહ્યું હતું કે એવા
નકામો ગુસ્સો, બતાવવાને શેને કરે છે? જો તમને દીલમાં
ભાઈનું દુઃખ ખરેખર લાગતું હોય, તો બેઠી શીદને રહ્યા
છો? તેનું વેર વાળોની.

પ્રધાન—ઝોઘી બુદ્ધિ, તેથી એવું બોલે મહારાજ.

હિરણ્ય.—ભાઈના મૃત્યુથી તેને અત્યંત વેદના થઈ, અને તેણે
ખરેખર અત્યંત કષ્ટાંત કરી મુક્યું હતું. દુઃખની મારી
તે એમ બોલી; એવા વિચારથી કે એનું વેર કાંઈ પણ કરતાં
જલદી વળે છે.

પ્રધાન—તેમાંજ આપ એવાં વચન મહત્ત કરી રહ્યા.

(પ્રતિહારી આવે છે.)

પ્રતિહારી—જય યાઓ મહારાજ જય યાઓ. આપના દર્શ-
ણની ધ્રુષ્ટિ રાખી નારદજી પધારે છે.

હિરણ્ય.—કોણ, નારદ આવેલા છે?

પ્રતિહારી—હા મહારાજ.

હિરણ્ય.—બલે, એ આવે છે તો ઠીક છે. તેડી લાવ.

(પ્રતિહારી જાય છે તે નારદજીને તેડીને આવે છે.)

પ્રતિહારી—પધારે મુની, આ રહ્યા મહારાજ બિરાજે છે.

હિરણ્ય.—પધારે ઋષી, આ આમનઉપર ખીરાજમાન થાઓ.

નારદ—જય થાઓ પૃથ્વિવતિ, જય થાઓ.

હિરણ્ય.—આજ અહીં ક્યાંથી પધાર્યા ?

નારદ—હે પૃથ્વિવતિ, તું જાણે છે કે મારું કંઈ એક સ્થાન નથી હું નિસ્પૃહ છું એટલે જ્યાં જાગે ત્યાં મારું સ્થાનજ છે.

હિરણ્ય.—સ્વર્ગના શા સમાચાર છે ?

નારદ—રે સ્વર્ગના શું સમાચાર હોય ? હમણાં જ્યાં ત્યાં ઝલે-શની વાત ચાલે છે તે જોઈ હું ઘણો દુઃખી થાઈ છું.

હિરણ્ય.—રે તમે દુઃખી થાઓ છો પણ મને સમાચાર માગ્યા છે કે સ્વર્ગમાં તો ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે.

નારદ—મહારાજ, કોઈ જગે આનંદ કોઈ જગે શોક એમ ચાલુજ જાય છે. એ ઉપર બુદ્ધિવાન માણસે વિચાર કરવાનો નથી.

હિરણ્ય.—મહર્ષિ આ બોલવું તમને ઘટવું નથી. શું મારા બાઈના મૃત્યુથી દેવતાઓ આનંદ પામી ઉત્સવ કરે, તે મારે સહન કરી બેસી રહેવું ?

નારદ—આપણા શત્રૂ હોય તે આપણું નબળું થયલું જોય તો હર્ષ પામે એમાં કંઈ નવાઈ છે ? માટે એને માટે ક્રોધ કરવો એ મારા માણસનું બૂધણ નથી.

હિરણ્ય.—નારદજી, જે બાઈના હોય તે શત્રૂનો પ્રહાર સહન કરે, પણ હું તો દેવતાઓને અને ઇન્દ્રને મારામાં કેટલું બળ છે તે બતાવ્યાવિના નહિ રહું.

નારદ—હું રાજા, તારા બળને માટે ડોહને કંઈ સંશય છે ?

મધના બાણે છે કે તું ધણોજ સમર્થ છે.

હિરણ્ય.—દેવતાઓને અને ઇન્દ્રને રીખી રીખીને અને દુઃખ દહને ત્યારે સ્વર્ગમાંથી હું કહાડી મુકીશ, ત્યારે મારું સામર્થ્ય સફળ થશે.

નારદ—અરેરે ! આ શો દ્વેષ ! કશ્યપરિણીત્રી અદિતિનો પુત્ર ઇન્દ્ર અને દિતિનો તું, તમે બન્ને ભાઈ થાઓ છો, એક મગની બે ફાડ છો અને આવો દ્વેષ શું કરવા રાજો છો ?

હિરણ્ય.—જો દુષ્ટ ઇન્દ્રે મારાં ભાઈને વિષયુની પાસે નહિ મરાવ્યો હોત, તો હું તેનાઉપર એટલો દ્વેષ ન રાખત પણ ક્રોધાં કર્મના ફળ ભોગવવાં. જેવું ત્રાડ રાપિયે તેવું ફળ થાય.

નારદ—તમે બન્ને ગમે તેટલું લડશો પણ અંતે સગાઈ છુટવાની નથી. તમે બન્ને સમજીને સંપે આસો તો બહુ મારું.

હિરણ્ય.—જે કદા વેરીની ગરજ મારે તેને સગો કોણ કહે ? જો એ સગો છે તો એને એકલાને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવાનો શા અધિકાર છે ?

નારદ—ઇન્દ્રને સ્વર્ગનું રાજ્ય કેમ મળ્યું છે તે તું જાણે છે ? એણે મહાકષ્ટ વેઠી સૌ યમ ક્રોધા ત્યારે એને સ્વર્ગનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે.

હિરણ્ય.—એણે જે તપથી પ્રાપ્ત કીધું તે હું મારા બળથી પ્રાપ્ત કરીશ.

નારદ—તેમ કરવાને તું સમર્થ છે પણ આખી પૃથ્વી તારા છત્ર નીચે આવી ગયલી છે, તો હવે તારે શું બાકી છે ? ઇન્દ્ર અને તું બન્નેજાણું કોઈ પણ રીતે સમાધાન થાય તો બહુ મારું. હાથીની લડાઈમાં ત્રાડનો ક્ષય થાય છે.

હિરણ્ય.—નારદજી, ફરીથી સમાધાનની વાત નહિં કરતા. જ્યારે હું સ્વર્ગનું રાજ્ય લઈશ, અને દેવતાઓનું રૂધિર પીશ, ત્યારેજ મારે કલેજે ટાડેક વળશે.

નારદ—હે હિરણ્યકશિપુ, તું ધણોજ બળવાન તેમજ બુદ્ધિવાન છે માટે જરા વિચાર કર. સંવળા દેવતાઓ અમર છે એટલે માણસના જેવાં અહ્ય આયુષ્યના તે ધણી નથી. એવાની સાથે કલેશ કરવો એ રૂકું નથી.

હિરણ્ય.—શું તેઓ અમર છે તો શું હું અમર નહિં થાઉં ? કંઈ ચિંતા નહિં, હું પણ મારી કાયા અમર કરીશ. મેં પ્રથમથીજ નિશ્ચય કીધો છે કે તેમના જેવીજ અમર કાયા કરીને તેમની સામા થવું.

નારદ—મૃત્યુનો ભય તું કેમ ટાળવા ધારે છે ?

હિરણ્ય.—શું દેવતાઓને તપ કરતાં આવડે છે અને મને નથી આવડતું ? હું એવું તો અધાર તપ કરું કે દેવતાઓ પણ જોયાં કરે.

નારદ—રે તપ કરવું ધણુંજ કઠિન છે. તારા જેવા આખી પૃથ્વીના ધણીથી દેહ કષ્ટ કેમ થશે ? તું જરા વિચાર કર.

હિરણ્ય.—નારદજી જેથી આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાય તે કરવામાં કષ્ટનો શું વિચાર કરવો. મોટાં કામ કરવામાં કષ્ટ નહિં હોય તો સહુ કરે. માટે મેં નિશ્ચય કીધો છે કે હવે વિલંબ નહિં કરતાં કોઠી કષ્ટ આવી પડે તો તે વેડી મૃત્યુનો ભય ટાળવો, અને મારો નિશ્ચય કદી હું ફેરવવાનો નથી.

નારદ—(એકાંતે) એ સમજવેલા મમજ એવો નથી. માટે હવે અહિં વધારે સમય કહાડ્યામાં રૂળ નથી. પણ એના મનના હેતુ તો જાણી લીધા; એ મોટો લાભ છે.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, કંઈપણ વિલંબ કીધાવિના હવે તપ કરવા જવું એજ સારું છે. બત્રીજો નાનો છે મોટે સમજું રાજ તમે સાચવજો.

નારદ—(એકાંતે) વાહ વાહ, આવા નબળા માણસને રાજ્ય સોંપે છે એ પણ રૂઝું છે. એમાંથી પણ લાભ થશેજ.

પ્રધાન—મહારાજ આપનો હુકમ હું માથે ચડાવું છું. પણ—

હિરણ્ય.—તમનેજ સોંપણ કરવી ઘટારત છે, મોટે પણ મુકી દો.

પ્રધાન—આપની આજ્ઞા હું માથે ચડાવું છું.

નારદ—પૃથ્વીપતિ, સારા કામમાં તને વિલંબ નહિં કરતાં હું તો હવે જમશ.

હિરણ્ય.—કેમ પધારશો ? જેવી આપની ઇચ્છા ? ચાલો ત્યારે હું પણ ઉડીશ, પ્રતિહારી માર્ગ બતાવ.

પ્રતિહારી.—પધારો મહારાજ.

(નારદજી તથા હિરણ્યકશિપુ બંને જાય છે.)

પ્રધાન—રે આ, એવિંતુ શું થયું ? આ વીટમણામાં હું ક્યાં પડ્યો ! મહારાજ તો આ રાજપાટ મને સોંપી ઉડી ગયા. હવે મારે તે શું કરવું ?

આર્યાગીતિ વૃત્ત.

નયિ સુન્નતું શું કરવું, પડ્યું કરમે રાજ્ય મૂળ ચિંતાનું;
 શેષ શિરે પૃથ્વી જયમ, બહુ ઉતપાતો મહજ ચુકે માનું. ૫૧
 વળિ બળિઆ શત્રુ જ્યાં, પ્રસંગ શોધી રહ્યા સદિવ ટાંપી;
 શિદ જંજળ મહત આ, હિરણ્યકશિપુ ગયા મને આપી. ૫૨
 પતિ કોધી મદ માતો, પડતાં વાંકુ નહીં સમય લાગે;
 કકિન ધણી છે સેવા, રે'વી તેના સદેવ અનુરાગે. ૫૩

સત્તા સંપાદન તો, આકરણે છે ઘણીક ધરણાઓ;
ખાણ વરણતાં દશદિશ, ક્યમ નિષ્કુળ વિર કરેજ સધળાંઓ. ૫૪
સ્થિતિ નિજ કવચિતજ એમાં, કોકજ રાખી શકે ખરો શૂર;
વા લે શરણ મરણનું, અપયશમાં વા જઈ વસે દૂર. ૫૫

પણ ભલે જે થયું, તે નહિં થયું થવાનું નથી. જોઈયે
હવે શું થાય છે? પણ અહો પેલી રાજ્ય મંદીરની દાસી અહીં
કેમ આવે છે? (દાસી આવે છે.)

અહો તું અહિં ક્યાંથી આવી?

દાસી—મને આપની પાસે મહારાજે મોકલી છે.

પ્રધાન—મહારાજ ક્યાં છે?

દાસી—રાજ્ય મંદીરમાં મહીષીની પાસે ખીરાજમાન થયલા છે.

પ્રધાન—મહારાજની શી આગ્રા છે?

દાસી—મહારાજ આપને ત્યાં બોલાવે છે.

પ્રધાન—મને ત્યાં બોલાવે છે?

દાસી—હા પ્રધાનજી, મને કહ્યું કે તું જઈને બોલાવી લાવ.

પ્રધાન—ત્યાં મારું શું કામ પડ્યું વળી?

દાસી—મહારાજને આપનું શું કામ છે તે મને તેમણે કહ્યું
નથી. મને તો માત્ર એટલીજ આગ્રા કરી કે તું જઈને
બોલાવી લાવ.

પ્રધાન—મહારાજને જઈને કહે કે એમ જાણ્યું કે આપની સે-
વામાં હું હજાર થાજી છું.

દાસી—હું એ સંદેશો લઈ જવાને શક્તિમાન નથી.

પ્રધાન—મૂર્ખ, હું જે ઉત્તર વાળું છે તે મહારાજને કહેતાં
તારા પેટમાં શું દુઃખ છે? જા, એ પ્રમાણે જઈને મહા-
રાજને કહે.

દાસી—મહારાજે મને ઐવી આપ્યા કરી છે કે તું જમને ઐમને તારી સાથે તેડી લાવજે.

પ્રધાન—હંઅ, ઐમ છે ત્યારે પહેલાંથી ઐમ સીધું ક્યાં નહિં બસી ?

દાસી—તમે મારું સાંભળો ત્યારે કહુંકેની ? હું પૂરું ખાલી નોતી રહેતી ઐટલામાં તો મને સામું પુછતા હતા.

પ્રધાન—વાર, તેની કાંઈ શીકર નહિં. લે ત્યારે હું તારી સાથેજ આવું છું. આગળ ચાલ.

બંને જણ જાય છે.

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—રાજ્યમહેલનો ઐક આરડો.

પલંગઉપર ક્યાધુ સુતેલી છે અને ઐક સખી સુગ્રીવા તેના પગ આગળ બેઠેલી છે.

ક્યાધુ—સખી સુગ્રીવા, તું અહિં ક્યારની બેઠી છે ?

સખી—બાઈસાહેબ, હું અહિંથી ગઈજ નથી ?

ક્યાધુ—મને પવન નાખવા બેઠી ત્યારથી કુંઈ ગઈજ નથી ?

સખી—ના ત્યારથી અહિંજ છું. રખેને પવનવિના તમારી જીંઘ કચરામ મોઢે બેઠી બેઠી થોડી થોડી વારે પવન નાખ્યાંજ કરતી હતી.

ક્યાધુ—તેમાંજ ઘણો વખત સુધી મને જીંઘ આવી. વહેલી જાગી હોત તો કેવું સારું થાત.

સખી—બાઈસાહેબ, જરા મોડાં ઉઠ્યાં તો હરકત શી છે, તમારે ક્યાં હવે ગરીબલોકોની પોંઘેલ કરવાનો છે કે તે પડી રહેશે.

કયાધુ—એ વાત તો ખરી પણ મને જે દુઃખ થયું તે દુઃખથી હું વેગળી રહેતે.

સખી—જાણે નિર્મળ ચંદ્રમાના ઉપર કોઈ કોઈ વાદળાં ફરી જતાં હોયની, તેમ નિદ્રામાં તમારાં મુખની કાંતિ કોઈ કોઈ વાર જાણે ઉદાસીથી જાંખી પડી જતી હોય તેમ મને દેખાવું હતું ખરું.

કયાધુ—પ્રિય સખી, તને જે લાગ્યું છે તે ખરું છે. આજે મને ઘણાજ માઠાં સ્વપ્ન આપ્યાં કીધાં છે.

સખી—એવું શું સ્વપ્ન થયું કે જેથી ઉદાસ થઈ ગયાં છો.

કયાધુ—મને કાંઈ એક સ્વપ્ન નથી થયું. નિદ્રામાં ભય પમાડે એવી કેટલીઓ વસ્તુ નજરે જોઈ, તે જોઈને મને ખીક પણ ધણી લાગી. ઘડીમાં કાળા ભયંકર મોઢા પર્વત જેવા અજગરો મોહોડું ફાડી જીભ આગળ કહાડતા દેખાતા, ઘડીમાં પતનાં વિક્રાળ પ્રાણીઓને કિકિઆરી કરતાં દેખતી, ઘડીમાં આગના ભડકા દેખાતા, એવું એવું તો કેટલું જોયું, ને કેવી ખીધી કે જાણે મારો જીવ નીકળી જશે. મને એમ થાય કે કોઈને જીમ પાડું પણ મારાથી ખોલાય પણ નહિં. થોડી વાર પછી એમ થયું કે મહારાજ મને મુકી જતા રહ્યા અને મને કોઈ લઈ ગયું.

સખી— સાત્તી.

સ્વપ્ના સાચાં હોય તો, અદ્ભુત જગમાં યાય;

નિયમ સહિત સંસાર આ, ઘાઉં ઘડિમાં ફરી જાય. ૫૬

ઉદ્વેગી જિવ ભ્રમણમાં, કંઈકે અંખના જોય;

મૃગજળ નિરખે પાંચિ પણ, જળ અનુભવે ન કોય. ૫૭

અનુભવ રહિત ન વસ્તુના, દર્શાણુ સ્વપ્ને થાય;
ભવિષ સુમ્મક જો સ્વપ્ન તો, ક્યમ તે નહિજ જાણાય. ૫૮

કયાધુ—

સાચી.

ભુંડા સ્વપ્નનું ફળ ભુંડું, નિપજે છે કો વાર;
અસ્થિર જિવ મમ તેથિરે, શાંતિ લે ન લગાર. ૫૯

સખી—સ્પર્શ થતાં મૃગસિંગનો, પર્વત ડોલ્યો કાંય;
નિત નિપજે એવું શું એ, મૃગખજનો મહિમાય. ૬૦

તમે ચતુર છો એટલે વિશેષ શું કહું?

(કયાધુ ઉત્તર નથી વાળતો ને ઘણીવાર લગી ઉદાસ પડી રહે છે.)

ખાઈ સહેમ, આખસ તજીને જાગત થાઓ, આમ શીદને
પડી રહ્યાં છો ?

કયાધુ—હા, હા, ઉઠું છું.

સખી—ત્યારે ચલો ઉઠો.

હરીગિત હંદ.

રે બાઈ સુખ છે સર્વ વાતે, નિત્ય ઉદાસે ફરે,
માઝા વિચારે નીજ જિવને, શીદ ફલેશ મિથ્યા કરે;
નથિ ભવિષ જેનું માન કોને, તેથી દુખ શિદ કીજીયે,
આ આજ જાએ રૂડી તેનો, લાભ સર્વથા લીજીયે. ૬૧

૫૮. જે વસ્તુ જોઈ નથી, સાંભળી નથી, વાંચી નથી, (એ ત્રણ પ્રકારે માણસને અનુભવ થાય છે) તે વસ્તુ સ્વપ્નમાં કોઈને દેખાતી નથી. ભવિષકાળમાં જે બનવાનું છે તે સ્વપ્ન બતાવનારું હોય, તો તે વસ્તુઓ કેમ નથી સ્વપ્નમાં જાણાતી, એવી વસ્તુ પાછળથી ઘણીવાર પ્રાપ્ત થાય છે.

છે સ્વામિનીજ સમર્થ કરતો, એક ચક્રે રાજ્ય તો;
 વિધવીધ અનુપમ રંગથી વિંટલાયલાંરે નિત્ય છે;
 વશ વસૂધાની મૂર્વ શોભા, સમિપ તમ પતિયે ધરી;
 થાતાં હુકમ આવે હજારે, હજારમાં હાં હાં કરી. ૬૨
 સંપૂર્ણ સાચો સ્નેહ છે, સ્વામીતણો તમ ઉપરે;
 દેવાંગના જેના મહા, વૈભોગની ઈર્ષા કરે;
 આનંદથી સૌંદર્યો સકલ સંસાર સાચે સોહ્ય છે;
 નિર્ભાગ્ય નર નિરખી નિરાશા, કો'ક તેમાં રોય છે. ૬૩
 થઈ મદ્યથી મદમાત મનના, માર સાથે મહાલિયે;
 રે ગાન તાન વીલાસિ લીલા, રમતમાં દિન ગાળિયે;
 શશિ કાંતિને પુછકાર કરતું રૂપ દીપે તમ તણું;
 વિપરિત મને દેખાય ક્યમ, ઉદાસ તમ છાએ ધણું. ૬૪
 આજસ તજી મજ થાએ હાવાં, તેલ ચંદન લાવિને;
 શૃંગાર સોળ શિલ્પે સજો પુષ્પેથિ કેશ રચાવિને;

૬૨. વસુ એટલે રત્નને ધારણ કરનારી તે વસૂધા-પૃથ્વી-તેની
 સધળી શોભા, તમારા સ્વામિયે, વસુધા એટલે પૃથ્વીને વશ કરીને
 જીંતીને તમારી આગળ આણી મુકી છે. પૃથ્વીઉપર જે કાંઈ
 શોભીતું છે તેની તમારે ખાટ નથી.

૬૩. આખું જગત આનંદથી ભરપૂર દેખાય છે. જગતમાં
 આનંદજ ભરેલો છે તેમાં ઉદાસી કોણ થાય? જે માણસો જ્યાં
 ત્યાં આશાભંગ દેખે છે, તે હિન ભાગ્યના માણસો માત્ર ઉદાસ રહે

૬૪. તમારી કાંતિ ચંદ્રમાની શોભાને ઝાંખી કરે એવી છે તે
 છતાં ઉદાસીરૂપી તમ એટલે અંધકાર દેખાય છે એ મને વિપરિત
 લાગે છે. કેમકે ચંદ્રમા અંધારાનો નાશ કરનાર છે.

આનંદમાં જાતી જીવાની, ફરી ફરી ના આવતી;

મા'રાજના દર્શણ થશે હમણાં વિચારો હે સતી.

૬૫

કયાધુ—જે, તારે આ ઉઠી.

(ઉઠીને બેઠી થઈ આંખે હાથ ફેરવી જાયત યામ છે.)

સખી—તમારા શણગાર અહિં લાવું.

કયાધુ—હા ત્યારે જ લાવ.

(સખી બારણાલગી જઈ વહેલો વહેલો પાછો આવે છે.)

સખી—(ઉતાવળમાં) બાઈસાહેબ મહારાજ પધારે છે ?

કયાધુ—(આશ્ચર્ય) કોણ મહારાજ ?

(એમ કહી જલંગ ઉપરથી ઉતરી સામુ જાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ આવે છે.

હિરણ્ય.—પ્રિયા કયાધુ.

કયાધુ—સ્વામિનાથ, હું વંદન કરું છું.

હિરણ્ય.—આવ, આવણે બેસીએ.

(બંને જાણ બેસે છે.)

કયાધુ—આજ તમે રાજના કરતાં વહેલા પધાર્યા છો.

હિરણ્ય.—હા, પ્રાણ પ્યારી, પણ આજે હું તારી સાથે હાસ્ય વિનોદ કરવા નથી આવ્યો.

કયાધુ—તમારાં આવાં વચન સાંભળીને મારા પેટમાં ક્ષણ પડે છે, મેં કાંઈ અપરાધ કીધો હોય તો ક્ષમા કરો.

હિરણ્ય.—અહો પ્યારી, (એમ કહી કોટમાં હાથ નાખે છે) તું અપરાધ કરે એવી છેજ નહિ. પેટમાં ક્ષણ પડવા જેવું કાંઈ નથી.

કયાધુ—પ્રાણનાથ, ત્યારે મને શું કહેવા આવ્યા છો ?

હિરણ્ય.—તું જાણે છે કે દેવતાઓ આવણી સાથે અત્યંત વેર ખાંધી બેઠા છે.

કયાધું—તેઓએ વેર બાંધ્યું છે તેનું તેઓને શું ફળ થવાનું છે.

તમારી સામું થવાને તેમાંથી કોણ સમર્થ છે.

હિરણ્ય.—તેઓ આપણા કૃળનો નાશ કરવાને કોઠી ઉપાય કરશે એમાં મને જરા સંશય નથી.

કયાધું—એવા દુષ્ટને ત્યારે તમે શીદને શિક્ષા નથી કરતા ?
જેઓ આપણી સાથે વેરભાવ રાખે છે તેઓના ઉપર દયા
શીદને લાવવી જોઈએ ?

હિરણ્ય.—બારી, હું તેજ વિચાર કરું છું કે મારે હવે તેઓને
મારું બળ બતાવવું જોઈએ; પણ તેઓ અમર છે તેથી તેઓ
ધણા ગર્વિષ્ટ થઈ ગયા છે.

કયાધું—તેઓ અમર છે તથાપી તેઓનો નાશ ઉતારવાને તમે
ક્યાં અસમર્થ છો ?

હિરણ્ય.—હું અસમર્થ તો નથીજ પણ હું અજરામર થાજી,
ને પછી તેઓને મારું સંપૂર્ણ બળ બતાવું તો વધારે મારું;
એટલા માટે હું તપશ્ચર્યા કરવાને માટે મંદરાચળ પર્વતને વિશે
જાઉં છું.

કયાધું—સ્વામિનાથ, તમને આ વિચાર ક્યાંથી સુઝ્યો ? અહિં
તમારે શું સુખ આપ્યું છે કે તમારે તપ કરવું પડે છે.

હિરણ્ય.—તપથી હું અમર થઈશ, અને ઇંદ્રાસન મેળવીશ. ત્યાં
હજારો દેવાંગનાઓને તારી ઘસી કરી રાખીશ.

કયાધું—તપશ્ચર્યા મહાકડિન છે, તમારું અત્યંત સુખમાં રહેલા
જંગલના ભયંકર દુઃખ કેમ વેકશે ? હું તમને પગે લાગું છું.
કે એ વિચાર મનમાંથી કહાડી નાખો. હું અગાઉથી જાણુ-
તી હતી કે કાંઈ દુઃખ આવી પડનાર છે. મને આજે માઠાં
સ્વપ્ન આવ્યાં તે ખરાં પડે છે.

હિરણ્ય.—અહો રાણી, હું તપચર્યાની કઠિનતાથી કાંઈ ડરતો નથી. જો માણસને કાંઈ કામ કરવાની ઇચ્છા છે, તો પછી તેણે વચ્ચે આવતાં વિઘ્ને દૂર કરવાં જ જોઈયે.

કથાધું—પ્રાણપારા, એ આપણું કામ નથી.

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

વિકાળાં જિવજંતુના સુરભર્યો વાયુ ટુંકારે જહીં,
પ્રત્યાઘાત ગજનવતી નગ શુક્રા, આતૂર ભક્ષે રહી;
દંટ્રા તિવ્ર બિહામણી રવિભણી ફાટી ભુમી કા'ડતી,
ત્યાંતો નિર્ભય તે રહે તપવિષે, જે મુક્ત સંસારથી. ૬૬

હિરણ્ય.—ધૂજે પર્વત વૃક્ષ જાય ઉપડી જેના પદન્યાસથી,
ચોંકી, જે લલકારતાં, મૃગપતિ નાસે સિંધો ત્રાસથી;
આલે ત્યાં વિષ્ણુ વ્યાજ આદિ લઈને પ્રાણિ છુંદાઈ જતાં,
ધાસે પક્ષિ પડે ભુમી ભય કશે, તેને અગણ્યે જતાં. ૬૭

૬૬ જે જગાએ માણસોને ફાટી આનારાં અને નાશ કરનારાં જાતવરોનો અવાજ ધડિધડિ પવનના ઘોંઘાટમાં સંભળાય છે, જ્યાં એવા શબ્દમય પવનના ઘોંઘાટનો પ્રત્યાઘાત કરનારી શુક્રા-એ જે અંદર જાય તેનો ભક્ષ કરવાને તત્પર થઈ રહેલી છે, જ્યાં પૃથ્વી ફાટી જઈને સુરજની સામું ખીહામણાં ઘાંત કહાડી રહી છે (શૂર્ય તપે તેથી પૃથ્વીમાં ચીરાડા પડી ઠામ ઠામ દડખાં પડી જાય છે,) ત્યાં એટલે એવી જગાએ દહેશત વિનાના થઈને તપ કોણ કરે કે જેઓએ સંસાર સર્વ છોડી દીધો છે તે; કેમકે તેઓને પોતાના શરીરનું શું થશે તેની ચિંતા વા કાળજી નથી.

૬૭. જે હોકારો કરે છે તો મૃગપતિ એટલે સિંહ ચોંકીને ભય પામી આડું અવળું જોયાવિના સીંધો ને સીંધો નાસી જાય છે, જેનો પદન્યાસ એટલે પગ અથડાય છે તો પર્વત ડોલી જાય

કયાધું—અહો પ્રાણપતિ, તમે એમ શું બોલો છો ? તમારા વિના હું અહિં કેમ જીવીશ ?

જેને દેખિ ઘડીઘડી ઉલટિને ફેડે જઈ બાઝતી,
ચુંબી નેત્ર નિહાળતાં રૂઢ્યસું, આતૂર થૈ ચાંપતી.

વાણી જેનિ રસાળ સ્નેહમય હું શણી સદા રાચતી,
તે હેતૂ મહુ સૂખના ક્યમ મને, મુકોછ વીલાપતી; ૬૮

હિરણ્ય.—શને શાય કરે પ્રિયા નયિ કુંઠ એ નિત્ય વીયોગરે,
યાશે હું ફરિ આવતાં સુખતણો વીશુષ સંજોગરે;
છે વૈભોગ અનૂપમો અહિં બર્યા તેમાં સદા મહાલજે,
તેથી દુઃખ વિસારિને મહજ આ વીયોગ તું ગાળજે. ૬૯

કયાધું—

ગીતીવૃત્ત.

રે આ પ્રિયમ વદો શું, ક્યમ તમવણુ હું રહીશ એકેલી;
બળો સર્વ વૈભોગો, તમ જાતાં હું ઝુરી જઈશ બેલી. ૭૦
કુમુદ પ્રફલિત રંગે, શયિ સંગે તે સસી તજી જાતાં;
સંક્રાચાઈ પડે છે, નયિ જરિ ચિંતા જગત્ પ્રલય થાતાં. ૭૧

હિરણ્ય.—

વસંતતિલકા.

મિથ્યા અલી તજ કહું તુજ શોક હાવાં,
આલિંગને રિજવિ દે મુજને તું જાવા;
કયાં તું વિયોગયિ અતી કરતીજ ક્લેશ,
વૃદ્ધિ થતી વિધનથી રતિમાં હમેશ. ૭૨

છે ને ઝાડ ઉપડી પડે છે, જે ચાલે છે તો તેના પગ નીચે વીધુ
સાપ ઇત્યાદિ પ્રાણિઓ કચરાઈ જાય છે, અને જેના આસે,
એટલે જે આસ લેછે તો પક્ષિઓ પૃથ્વીપર જાયેથી પડે છે, તેને,
એવા માણસને અરણ્યમાં જવાને શો ભય લાગે ?

કયાધું— શિશ્વરિણિ વૃત્ત.

ન શામે ઝો પ્યારા, તજવિ મુજને આ અવસરે,

કહું શું લજ્જાએ, તમે સમિપ જિઝા ન ઉપડે,

મગર્મા સ્ત્રી નિત્યે, નવિન અભિલાષે રહિ ભરી;

નિહાળે સ્વામીને, અધિક રતિથી* તે ફરિફરી. ૭૩

હિરણ્ય.—રે પ્રાણપ્રિયા, તું આવાં વચનથી શીદને મને દુઃખી કરે છે. મારા ભાઈનું સંપૂર્ણ રીતે વેર વાળવાનો મેં નિશ્ચય કીધો છે, મોટે મારે ગયાવિના નહિં ચાલે.

કયાધું—સ્વામિનાથ, મગર્મા સ્ત્રીને મળવાને મોટે વિદેશ ગયલા પુરૂષો પાછા આવે છે, કેમકે એ સમય સ્ત્રીને ઘણો કઠિન છે. પાછળથી સંયોગ થશે એ વાત દૈવાધીન છે, અને તમે મને આ અવસ્થામાં મુકીને જતા રહો છો. રે પ્રભુ, મારી શી વલે થશે ?

(એમ કહી આંખમાં આંસુ આણે છે.)

હિરણ્ય.—ખારી, તું શીદને રોય છે ?

(તેના આંસુ લુંછી નાખો ચુંબન કરે છે.)

કયાધું—મારું શીરછત્ર જશે, તો પછી મારું રક્ષણ કોણ કરશે ? મને લાડ કોણ લડાવશે ?

હિરણ્ય.—રે એમ શું ખાલે છે ? અહિં હજારો સેવકો તારી હજુરમાં હાજર રહેશે.

કયાધું—તમે જાઓ છો તેથી મને ભરસો નથી રહેતો કે સધળું સાનકુળ રહેશે. શત્રૂઓ મહા બળવાન છે, અને ધન્ધ કોઈને ઝંપે બેસવા દેનાર નથી.

હિરણ્ય.—જંખાસુરની પુત્રીને આવાં ખીકણ વચન નથી શોભતાં.

* રતિ=પ્રીતી.

કયાધુ—મહારાજ, મને તો બહુ ભય લાગે છે.

હિરણ્ય.—તને અહિં ભય લાગે તો પુનઃ તારા પિતાને ઘેર જાજે.

કયાધુ—મહારાજ, જ્યારે તમે જવાને માટે દૃઢ થઈ બેઠા છો,

તો તમોને વિદાય કરી મારે પીથેર જવું એજ વધારે સારું છે;

અહિં ભત્રીજો નાદાન છે અને પ્રધાન બહુ બળવાન નથી.

હિરણ્ય.—અહિં બારણાં આગળ કોણ ઉભું છે.

(સખી આવે છે.)

સખી—મહારાજ, શી આજ્ઞા છે ?

હિરણ્ય.—જ પ્રધાનજીને અહિં તેડી લાવ. •

સખી—ચાલી મહારાજ.

(જાય છે ને ગોડીવારે પ્રધાનને તેડી આવે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ, આપની શી આજ્ઞા છે ?

હિરણ્ય.—આ રાણીજીની ધરૂંછા એવી છે કે મારા ગયા પછી

પોતે પીથેર જઈ રહેવું.

પ્રધાન—વાહ વાહ મહારાજ, બહુ સારું (મનમાં) ભલે એ એક

હેરાન કરત તે આછી થઈ.

હિરણ્ય.—મોટે એમને ત્યાં પહોંચાડવાને યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવો

કે કાંઈ અડચણ પડે નહિં.

પ્રધાન—જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

કયાધુ—પ્રધાનજી, મારી માથે હોશીઆર માણસોને મોકલાય

તો બહુ સારું.

હિરણ્ય.—દેવતાઓ રખેને કાંઈ ઉત્પાત કરશે એમ એમને ભય

લાગે છે.

પ્રધાન—ઓહો, તેઓ શું કરી ચકવાના છે ? તેની તો કાંઈ

ચિંતા નહિં. પણ એમની જવાનીજ ઇચ્છા હોયે તો એ-
મને સહીસલામત પહોંચાડવાનો ઘટતો બંદોબસ્ત કરીશ.

(પડદામાં ઘંટ વાગે છે.)

હિરણ્ય.—અહો ઘંટ કેમ વાગે છે ?

સખી—મહારાજ જમવાની વેળા થઇ તેનો એ ઘંટ વાગે છે.

હિરણ્ય.—હં, એમ છે ? (ક્યાધુને) પ્રાણેશ્વરી, ત્યારે કેમ, આ-
પણે ભોજનશાળામાં જઈશું ?

ક્યાધું—જેવી મહારાજની ઇચ્છા.

હિરણ્ય.—દક્ષી, માર્ગ બતાવ.

(હડોને બધા જાય છે.)

બીજો અંક સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—જંગલ.

પ્રધાન આવે છે.

પ્રધાન—અરે આ શું થઇ ગયું ? દાનવોનો નિર્વેશ થવાનો
વખત આવ્યો, પણ હું શું કરું ? મહારાજ રાજપાટ છોડી તપ
કરવાને મંદ્રાચળપર્વતપર ગયા તેને ઘણો વખત તો થયો
નથી એટલામાં શી ઉયલપાયલ થઇ ગઇ છે ! જ્યાં દેવતા-
ઓનું નામ લેવાની પણ કોઇની હિમ્મત નોતી ચાલતી ત્યાં
આજ તેમનો મહિમા ગવાઈ રહ્યો છે. તેમની સત્તા ડર ડર
પ્રસરી રહી છે. જેને વસ્તુઓનો મહારાજે નાશ કરવા માંડ્યો

તે તે સધળી વસ્તુઓ હવે પાછી લોકો દેખશે; 'બ્રાહ્મણોનું' ને ઈશ્વરભક્તનું પરિબળ વધશે. દાનવ કુળનો મહિમા મહારાજે વધાર્યો હતો તે પણ અરત થયો, તેઓને ભય પામીને પોતાનાં સ્થાન મુકીને નાસી જવું પડ્યું. મહારાજને ગયલા જાણીને ઈન્દ્ર જાગૃત થઈ ગયો. તેણે દાનવોનો ભારે પરાજય કર્યો. અરે હજારે મૃત્યુલોકને પામ્યા ને હજારે ધાયજ થયા, ને હજારે મારીપેડે નાશી ગયા! અફસોમ-હું હિરણ્યકશિપુનો પ્રધાન, તેને પણ પોતાનું ગ્રામધામ છોડીને જંગલમાં રખડી રખડીને શુક્રાઓમાં ધુપાઈ રહેવું પડે છે. મહારાજે રાજ-પાટ મને સોંપ્યું હતું પણ હું તે શું કરું? બળિઆ શત્રૂની સામે મારું શું ચાલે? ધણીવારલગી સામે ટકી તો રહ્યો પણ કાંઈ જીવ જોવાય છે? જાણ્યું કે આખર કાંઈ નથી વળવાનું ત્યારે નોકો, ખીજો શો ઇલાજ? જે રાજ્ય બળથી સંપાદન કરેલું છે તે બળથીજ માચવી શકાય છે. જે રાજા ઉપરથી પ્રજાની પ્રીતિ ઘટવા માંડી છે તે રાજાનું રાજ્ય ધણા કાળસુધી નિભી રહેતું નથી. જોર જીલમથી ત્રાસ પામી ગયલી પ્રજા-સદાય એમ ટાંપી રહે છે, કે, ડ્યારે સમય આવે કે આપણે દુઃખમાંથી મુક્ત થઈએ. ભીતરનું રૂપ બહાર પ્રગટ થતું નથી, પણ જ્યાં દાવ મારવાનો લાગ આવે છે કે સહુ હોશીયાર થઈ જાય છે. ધણા લોકો જેઓની મહારાજ પ્રત્યની રાજ્યભઝિતવિષે સંશય પણ લઈ જવાનું કારણ નોતું તેઓ પણ સામા થઈ ગયા. બહુ સારું થયું કે મહારાણી પોતાને પીયર ગયાં નહિં તો તેનું વળી કોણ જાણે શું થાત પણ તેને તો શું થવાનું હતું? દેવતાઓએ અબળાઓના

ઉપર કાંઈ હાથ કર્યા નથી, પણ રત્નજતાં તો થઈ જાત, અને તેમાં મારાથી કાંઈ હાથ દેવાત? મારું પોતાનું જ કે કાણું નથી તો તેમને હું શું કરત? માટે જે મધુ તે ઠીકજ થયું; તેઓ તો ક્યારનાં પોતાના પિતા જંબાસુરને મળી ચુકાં હશે. પણ વાર તેની કેમ કાંઈ ખબર નહિં આવી? ખબર આવી હોય તોએ હું શું જાણું? આહિં મને કોણ કહેવા આવનાર છે? પણ જોજી પેલું કોણ આવે છે વાર?

(એક રાક્ષસ નામે સુખાહુ આવે છે.)

સુખાહુ—કોણ પ્રધાનજી? તમે આહિં ક્યાંથી?

પ્રધાન—કોણ સુખાહુ?

સુખાહુ—હા પ્રધાનજી, પણ તમે આહિં ક્યાંથી.

પ્રધાન—રે રે, તું નથી જાણતો દાનવકુળનો પરાજય થયો છે અને દેવતાઓનો મહિમા પાછો વધ્યો છે.

સુખાહુ—(આશ્ચર્ય પામીને) હંમ્મ! પણ મહારાજે સધળું રાજ્ય-પાટ તમને સોંપ્યું હતું તે તમે શું કીધું?

પ્રધાન—હું એકલો શું કરી શકું? શત્રુઓને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય તો કીધા પણ અંતે તેઓનો જય થયો. તેથી હું આહિં ફરતો ફરતો આવી ચડ્યો છું, તું ક્યાંથી આવે છે?

સુખાહુ—પ્રધાનજી આપ નથી જાણતા? રાણીસાહેબને પોતાને પિથર પહોંચાડવાને સેનાધિપતિને તમારો કહ્યું હતું તેથી સેનાધિપતિ કેટલાંક માણસોને પોતાની સાથે લઈ ગયા હતા તેમાં હું પણ સાથે ગયો હતો.

પ્રધાન—હમણાજ હું વિચાર કરતો હતો કે રાણીસાહેબ મહિ-

સલામત હવે તો પહોંચી ચુક્યાં હશે એટલામાં તું આવી પહોં-
ચ્યો એ બહુ સારું થયું. વારું, સમાચાર શા છે ?

(સુબાહુ કાંઈ જવાબ નથી આપતો.)

તું કેમ બોલતો નથી ? મને એમ લાગે છે કે કાંઈ માડી
વાત બનીછે. બોલ, બોલ, મને શીદને વધારે ચિંતા કરાવેછે ?

સુબાહુ—પ્રધાનજી હું શું કહું ?

પ્રધાન—વાર શાને લગાડે છે ? જે બન્યું હોય તે જલદીથી
કહી દે.

સુબાહુ—દેવતાઓએ તમને વિદ્ય કીધું તેમ અમને પણ કીધું.
ધણ વખતલગી તો અમને રસ્તે કાંઈ અડચણ નડી નહિં.
પણ જ્યારે મુસાફરીનો થોડોજ ભાગ બાકી રહ્યો ત્યારે આ-
ચીંતો તિવ્ર શંખનાદ થયો તે સાંભળતાંજ સેનાધિપતિ
તરત ચમકી જાગૃત થયા, અને જોય છે તો સામે ઇન્દ્ર
આવીને ઉભો.

પ્રધાન—પછી, પછી ?

સુબાહુ—તેને દેખતાંજ,

મંદાક્રાંતા.

સામા સર્વે ઉલટિ અસુરે ઇન્દ્રને ઘેરિ લીધો,
બાણે વીંધ્યા તુરગ ભડક્યા નાસતાં કોપ કીધો;
નાખી તેણે કરતિ શરની જાળને રહેજ છેદી,
ઉગ્યો જાણે અધિક બળથી, વાદળાં સર્થ ભિદી. ૭૪

૭૪ ઇન્દ્રને દેખતાંજ સધળા દૈત્યો એકદમ તેના ઉપર ઉલટી
પડ્યા ને તેને ઘેરી લીધો; તેને બાણો માર્યા, અને તે બાણમાંથી
ઇન્દ્રના ઘોડાને કેટલાંક વાગ્યાં તેથી તેઓ કુદી નાસવા લાગ્યા

મધાન—પછી, પછી ?

સુખાહુ-ગોંડ્યા અશ્વો, ધરણિ ખાણતા, રેણુનુ અભ્ર છાએ;

તારા વન્હિ રજ ગગનમાં, શસ્ત્ર ધાથી સુહાએ,

શસ્ત્રો સામા, કુંઘક મળતાં, ધોર શબ્દો કરે છે;

પાડી ચીસો, વિર ભુમિ પડે, કોઈ અગ્રે ધસે છે. ૭૫

શસ્ત્રો અમુકે વિજળિ સરખાં કાંઈ જાએ છ ત્યારે,

રોળાએ છે અસુર રૂધિરે, ઇંદ્ર કેરા પ્રહારે;

સાચી કેરાં ધડ પગતળે દાનવો છુંદિ જાએ,

કોના ત્યાં તો રૂધિર સરિતે, શીર ટોપો તણાએ. ૭૬

મધાન—અરેરે, ઇન્દ્રએ ત્યારે ખરેખરો ધ્રાણુ વાળ્યો. પછી ?

સુખાહુ-ઇન્દ્રે રોષે જગત ધ્રુજવે, વજ્ર તે નીજ મારી,

સેનાનીને હણિ અસુરમાં પાડ્યું ભંગાણુ ભારી;

તેથી ઇન્દ્ર બહુ કોપાયમાન થયો, અને તેને જે ખાણુથી ધેરી લીધો હતો તે ખાણુની જાળને તેણે ખપાટાથી છેદી નાખી, અને વાદળાંમાંથી જાણે ખમણો તપતો સુરજ પ્રગટ થતો હોયની તેમ તે પ્રગટ થયો.

૭૫ સંગ્રામ થતાં અશ્વો-ધોડાઓ ચોંકતા હતા અને તેથી ઉછળતા અને પૃથ્વી ઉપર તેમના પગલાં પડતાં, પૃથ્વી ખોદાઈ જતી અને તેથી જે ધુળ ઉડતી તે ધુળથી-રેણુથી અભ્ર-વાદળ છવાઈ જતું ને અંધકાર થતો હતો, અને તેમાં શસ્ત્ર, હથીઆરોના ધા વાગતા તેથી વન્હિરજ એટલે વસવદેવના ચણુગારા આકાશમાં ઉડતા હતા, તે જાણે તારા હોય એમ શોભતા હતા. સામસામા હથીઆર એક ખીજ સાથે અથડાતાં ભયંકર અવાજ થતો, અને વીર એટલે શૂરાઓ ચીસ પાડતા કેટલા પૃથ્વી ઉપર પડી જતા એટલે મરણ પામતા વા ધાએલ થતાં પડતા, અને કેટલાક ચીસ પાડી આગળ ધસતા.

નાહા તેને પકડિ પકડી અડગથી વીંધિ નાખી,

આનંદો છે સચિપતિ જયે, કોઈ રાખ્યા ન બાકી. ૭૭

પ્રધાન—અરેરે, હંદ્રે તો ખરેખરે ત્રાસ વર્તાવ્યો. તેણે

એકલાએ સર્વનો સંહાર કર્યો, અફસોસ! અફસોસ!!

સુબાહુ—વીતી વસ્તુનો શાચ કીધેથી શું ફગ? યશું તે કંઈ નહિં યશું થવાનું નથી.

પ્રધાન—ખરી વાત છે પણ મને કંઈ સુઝ નથી પડતી, મારું

ચિત ભમી ગયું છે, રે શું દાનવકુળનો અંત પાસે આવ્યો?

રે મહારાજ, તમે ડયાં ગયા? અફસોસ! અફસોસ!!

(એમ કહી દલગીરીમાં ગુમ થઈ જાય છે.)

સુબાહુ—પ્રધાનજી, તમે આમ કરો છો પછી ખીજનની શી વલે? તમે જનગૃત થાઓ, ને એનું વેર વાળો.

પ્રધાન—રે ભાઈ, હું શું વેર વાળું, મારા એકલાથી શું થાએ.

(થોડીવાર પછી.) રે પણ તેં મને મહારાણીના સમાચાર કાંઈ નહિં કહ્યા.

સુબાહુ—હંદ્રેને દેખતાંજ રાણીની સાથેનો સ્ત્રીવર્ગ તો બધા પામી નામી ગયો. રાણીસાહેબનું રક્ષણ કરવાને થોડાં માણસો રાખી બાકીના માણસો સાથે, સેનાધિપતિ હંદ્ર સાથે લડ્યો. હંદ્રે સેનાધિપતિનો અંત આવ્યો ને ઘણા માણસો મરી ગયાં, એ સમાચાર સાંભળતાંજ મહારાણી તો બેશુદ્ધ થઈ ગયાં અને તેમજ મારા હૃદય ઉડી ગયા. સઘળાનો મંહાર કરીને તેમની સાથેના માણસોની સામુ હંદ્ર આવ્યો. હું તેઓમાં હતો. અમારી હાર થવા આવી ને માણસો મર્યા કે હું તો જીવ લઈને તોડો. ત્યાર પછી મહારાણીને શું યશું તે હું જાણતો નથી.

પ્રધાન—અરેરે તેને કોણ જાણે ઇંદ્રે શું કીધું હશે?

સુબાહુ—ઇન્દ્ર તેને કાંઈ કુઃખ દેશે એમ મને લાગતું નથી કેમકે સ્ત્રીજાતીના ઉપર કોઈપણ દેવતા હાથ કરતા નથી બલકે તેમનું રક્ષણ કરવાને તેઓ તત્પર રહે છે.

પ્રધાન—પણ ભાઈ, મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ દેવતાઓની સાથે હૃદની બહાર દ્વેષ રાખ્યો હતો, તેનું વેર વાળવાને તેઓ તેની સ્ત્રીને કેમ નહિં દમે? પોતાનો ઘવ આપે ત્યારે સામાની સોકડી મારવી કોણ ચુકે?

સુબાહુ—કુઃખ દે એમ લાગતું તો નથી પછી તો જે થયું હોય તે ખરું આપણે એમાં શું કરી શકીયે?

પ્રધાન—આપણે તો શું કરિયે? પણ મહારાજ પાછા આવશે તો આપણે તેને જવાબ શો દઈશું?

સુબાહુ—અરે એવો લાંબો વિચાર ક્યાં કરો છો? આપણે ત્યાલગી જીવતા હોઈશું ત્યારે કેની?

પ્રધાન—શા માટે નહિં જીવતા હોઈશું? એ તોફાન તો મટી ગયું.

સુબાહુ—ઇન્દ્ર અહિં થઈ જશે તો પછી આપણે ક્યાં રહીશું?

પ્રધાન—હા ખરી વાત કહી, કદાચ તે આ રસ્તે આવશે ને આપણને દેખશે તો પછી ઉગરવાનો કાંઈ આશો નથી. માટે બેહતર છે કે અહિંથી ખસી જવું.

સુબાહુ—હું પણ એમજ ધારું છું. માટે બેહતર છે કે આપણે અહિંથી ખસી જઈ પેલા પર્વતોની ગુફામાં જઈ સંતાઈએ.

પ્રધાન—હા એ વાત મને ગમી, ચાલો આપણે જઈએ.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઈન્દ્રનું ભવન.

સચી આવે છે.

સચી—સ્વામિનાથના હજી સુધી કાંઈ પણ સમાચાર આવ્યા નહિં; તેથી મારે જીવ વિશેષ ચિંતાતુર થતો જાય છે. મારી સખીને ખબર કહાડવા મોકલી તે પણ હજી આવી નહિં.

(આમ તેમ ફેરા ફરો ચાહેમેર ધારો ધારીને જુએ છે.)

રે સખીને પણ કેટલીવાર ? ક્યારની ગઈ છે તે છતાં હજી લગી શું કર્યા કરે છે ? આટલે તો દશવાર જઈ આવી હોય. હું શું થયું તે જાણવાને અધીર છું તે જાણે છે તે છતાં આટલી બધી વાર કોણ જાણે કેમ લગાડે છે ? પણ હું ઉતાવળ કરું તેટલી તે શીદને કરે ? મારા જેટલી જેને આતુરતા ક્યાંથી હોય ? તોપણ બહુ વાર લાગી. માર્ગમાં કંઈ સપાટા મારવા ઉભી રહી હશે.

(યતી જુએ છે.)

વાહવાહરે સખી વાહ, તું તો ઠીક કીધું ! તને જાણવાને હવે ખીજું માણસ મોકલું ત્યારે. પણ મોકલ્યાવિના છુટકો નથી. આટલી આખી વાર તે હોય ! (જુએ છે ને એકદમ ખુશી થઈને) ઓ આવી, એની ચાલ ઉપરથી તો કાંઈ મારા સમાચાર લાવી હોય એમ દેખાય છે.

(સખી આવે છે.)

અલી તને તે કેટલી વાર, અત્યાર સુધી તું ક્યાં ઊંઘ્યા કરતી હતી ?

સખી—બાહસાહેબ મને વાર લાગી છે ? હું જરા રસ્તે થોભી પણ નથી.

સચી—વાર ! ત્યારે આટલી બધી વાર તે ક્યાં લાગી ? હું
ક્યારની આ બારીએથી પેલી બારીએ ને તે બારીએથી ઝર-
આમાં એમ તો તારી વાટ પાણીની પેઠે જોયાં કરતી હતી.

સખી—હું જરાક વારમાં પાછી આવી ને તમે મને આમ
કહો છો ત્યારે શું કરું ?

સચી—મને તો એમ લાગ્યું કે કાળના કાળ ગાળી નાખ્યા.

સખી—તમને તો લાગેજ તો.

ગીતી વૃત્ત.

ધસ્થિત વસ્તુ કેરી, પ્રાપ્તિ થાતાં વીલંબ બહુ થાએ;

ઉત્કંઠિત જન સમજે, તેને ઘડિ થઇ પણ ક્યમકે વાહે. ૭૮

સચી—વાર બહુ સારું તને વાર નથી લાગી, પણ તું જે અખર
કહાડવા ગઇ તે તો મને હજીલગી કહેતીજ નથી.

સખી—બાઈસાહેબ, મારે શીર દોષ શીદને નાખો છો ? તમે
મને એક પુછો તેનો જવાબ દઈ રહું છું એટલામાં ખીજી
પુછો છો. તમે મને જો તે કહેવા દીધું હોત તો આટલે
તો મેં ક્યારનું કહ્યું હોત.

સચી—વાર ત્યારે હવે એ બધું મુકી દઈને કહે કે શું છે ?

સખી—દેવી, સધળા દેવતાઓને આનંદના મેઘ વરસ્યા છે.
હિરણ્યકશિપુ મંદ્રાચળપર્વતનેવિષે અથોર તપ કરવા ગયો
અને પોતાનું સધળું રાજ્યપાટ પ્રધાનને સોંપી ગયો હતો.
તે બધું ઉધું વળ્યું છે. દાનવો સધળા નાસી ગયા છે.
રાજ્ય તેઓનાં હાથમાં રહ્યું નહિં અને પહેલાનાં કરતાં પણ
દેવતાઓનો વિશેષ મહિમા સધળે પ્રકાશ થઇ રહ્યો છે.

દોહરો.

રૂંધ્યો અભિ પ્રગટતો, અધિક કરી બળ જોમ;

ધર્મ ભક્તિ ત્રાસે છુપી, નિકળી મધળે તેમ.

૭૯

સચી—અહો ! પ્રભુનું પરાક્રમ સદા વિજયીજ છે.

સખી—મહારાજના પરાક્રમની કોણ તુલના કરી શકે? એવા પતિને પામ્યા છે તેમાં તમારું પણ કાંઈ આશ્ચર્ય ભાગ્ય છે ?

સચી—વાર હવે લવારો કર્યો છાંડી દઈને, મને કહેની કે તેમની તું શું અબર લાવી ?

સખી—બાઈચાહેબ, મહારાજ તો ક્યાં ગયા છે તે મને કોઈથી માલમ પડ્યું નહિં. પણ આ પેજા નારદજી આવે છે તેમને અબર હોશે. ત્રૈલોકમાં શું બને છે તે એમને કાંઈ અજાણ્ય નથી રહેતું, તેથી તેહને પુછશો તો જો હોશે તે બધું કહેશે.

(નારદજી આવે છે.)

સચી—પંધારો, મુનીશ્વર, પંધારો.

નારદ—કહ્યાણુ થાઓ, ઇન્દ્રાણી કહ્યાણુ થાઓ.

સચી—પ્રિય સખી, પેલું આમન લાવ. (સખી લાવે છે) ખી-રાજો રૂપી.

નારદ—મહારાજ ઇન્દ્ર કાંઈ અહિં જણાતા નથી ?

સચી—ના મહારાજ, તેહ કાંઈ ગયા છે.

નારદ—અહો પતિવ્રતા તે ક્યાં ગયા છે તે તને માલમ નથી ?

સચી—ક્યાં ગયા છે તે મને કહ્યું નથી, પણ પૃથ્વીઉપર ગયલા જણાય છે.

નારદ—બરાબર છે, ક્યાં ગયા છે, એ તમને કેમ કહેવાય ?

સચી—મને કેમ નહિં કહેવાય ?

નારદ—હું શું કહું? પૃથ્વી ઉપર શું કારણસર ગયા છે તે જાણો છો ?

સચી—ના રૂપીરાજ, હું શું જાણું ?

નારદ—હે દેવી, આપ જાણતાં હો તો તેમને જવા પણ દો ?

સચી—શા માટે નહિં જવા દઉં ? પૃથ્વી ઉપર જાય તો કંઈ પરા-ક્રમને માટે જાય ખીજું તો શું કારણ હોય ? અને તેમાં હું શીદને આડી પડું ?

નારદ—અહો દેવી, તમારા સ્વામિ મહાપરાક્રમ કરવા ગયલા છે! એવું પરાક્રમ તો કોઈથી નહિં થાય !

સચી—મુનીશ્વર આપ મને ઉચ્ચાટમાં નાખો છો.

નારદ—આપને ઉચ્ચાટ થાય એમાં નવાઈ શી છે ? આપનો સમાગમ એછો થાય એવાં કાર્ય સુરપતિને કરતાં જોઈને મને તમારી કેમ દયા નહિં આવે ?

સચી—નારદજી, મને કહી દો શું છે ? મહારાજ શું કોઈ સ્ત્રી ઉપર મોહિત થયા છે ?

નારદ—જ્યારે મારી પાસે કહેવડાવો છો ત્યારે કહું છું કે મને તો એમજ લાગે છે.

સચી—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો રૂપીજી તમે શું કહો છો ?

નારદ—મને જેવું લાગ્યું તેવું મેં કહ્યું ?

સચી—રે અકુસોસ, પૃથ્વી ઉપર એવી કોણુ છે કે જે મારા સુ-ખનો ભંગ કરવા તત્પર થઈ છે ?

નારદજી— **હંદ્રવજ્રા હંદ.**

માય્ર જનો, મોટિજ વસ્તુ જોએ;

મંતોષ આપે નવ અન્ય કોએ;

રે રાજ્યહંસો કદિ મોતિ પામે,

ના અન્ય કેરો રમ સ્વાદ ચામે.

૮૦

સચી—મારી ઉલ્કા શીદને વધારો છો? એવી કોણ છે તે મને કહી દો?

નારદ—શું કહી દેવડાવો છો? તે સુંદરી મહાબળવાન દૈત્યની પુત્રી છે અને વિશેષ બળવાન દૈત્યની સ્ત્રી છે.

સચી—(આશ્ચર્ય પામીને) અરેરે, મહારાજનું મન દૈત્યની સ્ત્રી ઉપર ગયું! રે ભગવાન હવે મારી શી વલે?

નારદ—દેવ સુરપતિનો હેતુ જો પાર પડશે, તો પાછળથી મોટા ઉત્પાત થશે. હિરણ્યકશિપુ ક્રોધાયમાન થઈ શું નહિં કરશે તે સુઝવું નથી.

સચી—મુનીશ્વર, તમારાં એક પછી એક નીકળતાં વચન મને અધિક અધિક તિવ્ર બાણની પેઠે ભેદી નાખે છે. આ માં-ભળી મારી છાતીમાં શું દરદ થાય છે તે હું કહી શકતી નથી; જાણે આગ્નિંતી—

નારદ—સતી, એવું દુઃખ થાય એમાં નવાઈ શી? પોતાના સ્વામિને વિશે જોનો સર્વ સ્નેહ ઠરી રહ્યો છે તેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીથી સ્વામિનું લંપટપણું કેમ સહન થાય?

સખી—રૂપીજી, દેવીની સાથે આવી રીતે વર્તવું મહારાજને ઘટવું નથી. જ્યાં ત્યાં જે આપણનેજ દેખી રહ્યું છે તેને છેહ દેવો એ રૂડું કામ નથી.

નારદ—અને તેપણ કોની સ્ત્રી? જે દેવાતાઓનો કદો વેરી તેની.

સખી—જેના પડછાયાથી દૂર રહેવું જોઈએ તેનો સંગ કરવો.

નારદ—

માલિનિ વૃત્ત.

ભિલડિ પુકળ પોતે, ઇશ જોગીશ ધાયા;
 અજ મતિ થઇ ભ્રષ્ટા, જોઇ ના નીજ જાયા;
 શશિ ગુરૂ કળલે, લોભિયા છાંડિ લાજ,
 વિપરિત નિત યાએ જ્યાં ધ્રુમે કામરાજ. ૮૧

સચી—(ધણા ઊંડા દુઃખી વિચારમાંથી જાણે ભોલતી હોય તેમ)
 અરેરે, એમણે એમ પણ વિચાર નહિ કીધો, કે હું આ કરું
 છું તે ઘટારત છે કે નહિં.

નારદ—

અનુષ્ટુપ છંદ.

યથો મોહે લીન ના તે, રહે રોકથો વિવેકથી;
 મદીરે મસ્ત માતંગ એંક્રુશે વશ રે નથી. ૮૨

સખી—(ધીરજ આપતી હોય તેમ) દેવી, તમે શીદને શોક કરો
 છો ? મહારાજ આપનો તિરસ્કાર થાય એવું કંઈ કામ કરે એમ
 મને નથી લાગતું.

સચી—સ્વામિનાથ નમેરા થાય એ સંભવતું તો નથી. મુની-
 ધર તમે નજરે જોઇને આવ્યા છો ?

નારદ—હું અહિં આવ્યો, એટલે પાછળથી શું થયું તે હું ક્યાંથી
 જોજી. જે હેતુથી આયુષ્માન્ પૃથ્વીઉપર ગયા છે તે મેં તો
 કહી દીધો, પૃથ્વીઉપર શું થાય છે તે જોવું હોય તો ચાલો હું
 બતાવું.

સચી—સખી, મુનીધરે આ બહુ રૂડી વાત કહી. આપણે
 પૃથ્વીઉપર જઈને જોઇએ કે મહારાજ શું કરે છે.

સખી—હા બાઈસાહેબ, ચાલો ત્યારે, જે દાશ તે માલમ પડી
 આવશે.

સચી—જા, ત્યારે તું આપણે જવાની તજવીજ કરી આવ.

સખી—જેવી દેવીની આમા.

(જાય છે.)

નારદ—હે દેવી, મને બહુ માહું લાગ્યું કે સર્વ દેવતાના અધિપતિ થઈને આયુષ્માન્ આમ કરે એ મારું નહિં. તેમજ એવી વર્તણૂકથી તમારા દીલને ફટલું દુઃખ થશે એ વિચારથી મારા મનમાં બહુ કલેશ થયો. મોટે એવું નહિં કરે તેમ ઉપાય થાય તો બહુ મારું એમ ધારી હું અહિં આવ્યો; કેમકે તમારા વિના એમને એવું કરવાથી કોણ વારી શકે?

સચી—હું તમારી ઘણી ઉપકારી છું.

નારદ—જો જવું હોય તો વહેલાં ચાલો.

(સખી આવે છે.)

સચી—સખી કેમ છે ?

સખી—દેવી, કાંઈ વિલંબ નથી; આપની આમાનીજ હું વાટ જોગ છું.

નારદ—ત્યારે, ઉઠો હવે જઈયે.

(સંઘર્ષાં જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—અરણ્ય.

ઈન્દ્ર, માતલી, ઉભા છે, અને કયાધુને રથમાં બેસાડી છે.

માતલી—આયુષ્માન્, આપ રથમાં બિરાજો તો હું રથ હાંકી મુકું.

કયાધુ—(રોતી રોતી) રક્ષણ કરો, રે કોઈ રક્ષણ કરો. હું ક્યારની પોકાર કરું છું તે છતાં મારી વારે કેમ કોઈ નથી ધાતું? હાય હાય, કેમ કોઈ બોલવું નથી? નિરાધાર મૃગ-

લીનું પારંધી શું હરણ કરી જશે? રે માઈં ચિત્ત ભ્રમણ
 યહું છે, મને કાંઈજ સુઝતું નથી કે શું કરવું? આ ઘોર અરણ્યમાં
 એકલી હું શું કરું? અહો જંગલના જનાવરો, તમે આવીને
 મને કેમ ચીરી નાખતાં નથી? માત પૃથ્વી, તું સતિ છતાં
 સતીનું દુઃખ કેમ નથી જાણતી? હજારો વસ્તુને તું તારામાં
 સમાવી નાખે છે તે છતાં મેં તારો શા અપરાધ કીધો કે તું
 મને માગ નથી આપતી? રેરે, સહુ કોઈ મારીબણી નિર્દય
 થઈ ગયાં છે, ઓ પ્રભુ!—

(એમ કહી હસકાં ખાતી ઘોડાવાર મુઘી ચુપ થઈ જઈ વળી ઓઓતી.)

દોહરો.

નિર્દય જન્મ શિદ મદય થૈ, મરણ ન દે આ વાર;

પણ બુલિ કયમ ગુણ તું તજે, આ કરૂતાજ અપાર. ૮૩

હિન્દ્ર—સુંદરી, તું શીદને આમ આક્રંદ કરે છે?

કયાંધું—રેરે, મને પકડી ધસડી જાય છે ને વળી કહું છે કે શી-
 દને આક્રંદ કરે છે! ઓ પ્રભુ!

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઓ પ્રાણનાથ વસતા દુર કયાં જઈને,

કુણે પળે છ તમ પ્રાણ પ્રિયા લઈને;

૮૩ રે ઓ જન્મ, તું નિર્દય છતાં, આ વખત મદય-દયાળુ થઈ
 શિદ એકા છે? અને તું મને મૃત્યુ કેમ નથી મોકલતો? પણ રે
 હું તો બુલી ગઈ; તું તારો જે સ્વભાવ તે કેમ મુકે! નજ મુકે,
 તેં મારા ઉપર દયા નથી આણી પણ ઉલટો વધારે કરૂ ધાતકી
 થયો છે. એ દયા નથી પણ ધાતકીપણું છે. કેમકે મરણ તો સાઈં.

રે સિંહ આવી મુજને દુઃખથી મુકાવો,
ગાજે છ ભક્ષ તમતાણું બળ કયાં લગવો. ૮૪

(ગાણી વાર રહીને.)

ઓ તાત હું વિલપતી તમ પુત્રી ન્યાળો,
શું મર્વ દાનવ તમે નિરમાલ્ય થાઓ;
શત્રુ રિજી કુળ કલંક અધાર નાએ;
નામદ પણ હરણ પુત્રિતાણું ત માંએ. ૮૫

ઈન્દ્ર—ઓ રાણી, મિથ્યા આક્રંદ કરીને ઘાટો દુઃખવવો એમાં
શું ફળ, અહિં ગમે તેટલી જુમ પાડવામાં આવે તોપણ તે
કોઈ માંભળનાર છે ?

ક્યાધુ—રે તેમાંજ તમે મને અહિં દમો છો. દમો દમો જોડણું
દમાય તેડણું.

માતલિ—આયુકમાન્, એને તમે શું કરશો ? મોટે હવે આપ
વિલંબ છાંડો તો આપણે જઈએ.

૮૪ ઓ પ્રાણનાથ, તમે આઘા કયાં જઈને બેસા છો ? તમા-
રી વહાલી સ્ત્રીને આ દુષ્ટ લોકો લઈને જતા રહે છે. તમે
સિંહ થઈને મને કેમ લઈજવા દો છો, આવીને મને મુકાવો.
મને જેઓ લઈજાય છે તેઓ તો તમારું ભક્ષણ છે. તમે
છતાં એ ભક્ષણરૂપ પ્રાણી ગાજી રહ્યાં છે એ શું ? તમે તમારું
બળ કયાં લગાવો છો ? એ ગાજી રહ્યા છે તેથી તમારાં
બળને નીચું જોવાનું થાય છે.

૮૫ ઓ પિતાજી તમારી પુત્રી અહિં કદાંત કરે છે તે તમે
જુઓ ! તમે સઘળા દાનવો (દૈત્યો) નિરમાલ્ય-પુરુષાર્થ કયાં
જાઈ બેસો છો ? જેઓ તમારા શત્રુ છે તેઓ આનંદ પામી ત-
મારા આપ્તા કુળમાં મોટું-અધાર કલંક આણે છે, જેઓ નામદ
હાય છે તેઓ પણ પોતાની છોકરીને કોઈ લઈ જાય છે તો તે
સહન કરતા નથી.

ઈન્દ્ર—તું ખરું કહે છે; મોટે લાવ હું રથમાં બેસું.

(રથમાં બેસવા જાય છે.)

કયાંધું—

સાક્ષી.

ખસખસ પાપી અહીંથી, શીદ આવે મુજપાસ;

પતિવ્રત છુટવા વ્યર્થ શું, ધરે છુપી દિલ આશ. ૮૬

ઈન્દ્ર—અરેરે તું શાને ગભરાય છે? તારા મનમાં તું ખોટા વિચાર નહિં લાવ. શું તારી એમ ઇચ્છા છે, કે હું રથમાં નહિં બેશું? હું તારી પાસે નથી બેસવાનો, તું શીદને ચિંતા રાખે છે?

કયાંધું—

મુજંગી હંદ.

અરે ઈન્દ્ર ચિંકાર સાચે તને છે,

ચિના વાંક હું નારને તું દમે છે;

શું આવી સદા દેવની ધર્મ રીતી,

લવો સર્વથા શીદ તો અન્ય નીતી. ૮૭

અરે શૌર્ય આવાં તું તો શું ખતાવે,

નથી સ્વામિ મારા, તને લાજ નાવે;

દિશે હોય તિગ્મમાંશુ તો છુપિ જાએ,

નિચા આગિઆ જે પછીથી જણાએ. ૮૮

૮૭ અરે ઈન્દ્ર તને ચિંકાર છે, કેમકે, હું અખજા જેણે કાંઈ વાંક નથી કીધો તેને તું દુઃખ દે છે. શું દેવતાઓની આવીજ ધર્મ પાળવાની રીત છે? જો એમ છે તો એ નીતિ પ્રગટ નહિં કરતાં જુદીજ નીતિ શું કરવા ખતાવો છો? તેનો લવારો શીદને કરો છો.

૮૮ અરે તારાં પરાક્રમ આવાંજ ખતાવતો કરે છે? મારો ધણી મારી પાસે નથી તે છતાં તું ચરમાતો પણ નથી (તે હતા

સહુ પારકી વસ્તુ લેતાંજ લાજે,
 પતી સ્વર્ગનો ચોર કર્મેથી રાજે;
 પરસ્ત્રી લઈને થયો કોણ સુખી,
 કરે પાપ નિશ્ચે તને એજ દુખી. ૮૯
 શૂરા હોય તે શૂરસું આપડે છે,
 વિના કલીવ કો કલીવ સાથે લડે રે;
 મૃગી પાસથી સિંહનું વેર લેવા,
 અહુ ધાન તે બોલની નીચ કેલા. ૯૦

ત્યારે ક્યાં ગયો હતો.) દિશે એટલે દિવશે તિગ્માંશુ એટલે
 ત્રીક્ષણ જેના કીર્ણ છે એવો સૂર્ય, પ્રકાશમાન હોય છે તે વખત
 સંતાઈ જાય છે અને સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે પાછળથી બહાર
 નીકળી આવે છે, તે નીચા—હલકા આગીઆ કહેવાય છે. (મત-
 લખ કે હિરણ્યકશિપુ ગયા પછી તું આવ્યો છે એ હલકાવાણું છે.)

૮૯ તમામ લોકો પારકી વસ્તુ લેતાં શરમાય છે અને તું તેનો
 તો શું પણ આપ્તા સ્વર્ગનો ધણી થઈને ચોરી કરે છે, પણ પા-
 રકા માણસની સ્ત્રીને લઈ જઈને એવો કોણ છે કે જે સુખી થયો
 છે? તું મને લઈ જાય છે એ મોટું પાપ છે અને તેથી તું
 ખરેખર દુઃખી થયાવિના રહેવાનો નથી.

૯૦ જે ખરેખરા શૂરા હોય છે તેઓ હલકાની અથવા ખીજ
 કોઈની સાથે લડતા નથી પણ જે શૂરા હોય છે તેઓની સાથેજ
 લડે છે. અને હીજડાની સામુ લડવા કોણ જાય? ખીજ કોઈ
 નહિ, પણ જેઓ પોતે હીજડા હોય છે તેઓ (મતલખ કે તું
 જો ખરો શૂરો હોય તો હું અબળા સ્ત્રીનાઉપર હાથ નહિં કરે.)

ઈન્દ્ર—

હરિણીકૃતા વૃત્ત.

શિદ આ કટુ વાયક તું કહે, દુઃખ નહીં લવકો તુજને મહે;
તુજ જેવિ વિસુંદર વેલિને, કવણુ તુજે યથે જન છેદિને. ૯૧

કયાંકું—

માલિનિ વૃત્ત.

ખસ કર ખસ આવી તું હવે દુષ્ટ વાણી,
ભિતર ભુંડું છુપાવે બાહ્ય સૂરપ આણી;
અમળ કનક મ્યાને તિવ્ર છે અડગ જાણે,
ન્યુન હજિ છળ છે શું, શું મને મૂર્ખ નાણે. ૯૨

સિંહે દુઃખ દીધું હોય તેનું વેર આન ઝેટલે કુતરે। ગરીબડી
મૃગલી ઝેટલે હરણી પાસે લેવા માગે છે તો તેને કેટલો નીચ
કહેવો? (હિરણ્યકશિપુએ દુઃખ દીધું તેની મામુ તારું નહિં ચાલે
મોટે ખેશી રહ્યો, ને તેનું વેર હું અબળા સ્ત્રીના ઉપર તું કહાડે છે
એ કેવી હલકાઈ?)

૯૧ તું આવાં કડવાં વચન શીદને બોલે છે, તને કંઈ પણ
હજી કરવાની કોઈની મરજી નથી. વિસુંદર ઝેટલે ધણીજ
શાભીતી વેલ હોય તેના જેવી તું છે. એવી શાભીતી વસ્તુને
છેદીને કીચો માણસ સંતોષ પામશે? કોઈ નહિં.

૯૨ હવે ખસ કર, આવી કપટ ભરેલી વાણી નહિં બોલ; ખ-
હારથી તું સારું સારું બતાવે છે, પણ તારું અંતઃકરણ ઘણું
ભુંડું છે, તે કયાં છુપાવી રાખે છે? અમળ ઝેટલે નિર્મળ કનક
ઝેટલે સુનાના મ્યાનમાં પ્રાણુ લઈ લે એવી તરવાર જેમ છુપેલી
હોય છે, તેમ તને છે—હજી છળ કરવો—મને છેતરવી બાકી (ન્યુન)
છે? શું તું એમ જાણે છે કે હું કેવળ મૂર્ખ—બેવકૂફ છું ને
કંઈજ સમજતી નથી?

ધ્વન્દ્ર—

હરિણિપ્લુતા વૃત્ત.

અતુરા શિદ રોષ કરે અતી, તુજવિશે નયિ કુષ્ટ મને મતી;

ભરસો ધર તું મુજ વેણમાં, કપટ ગુપ્ત રહે નવ નેણમાં. ૯૩

કયાધું—

ધરવો ભરસો તુજમાં ઘટે, વસતું વાણિ પ્રમાણજ લંપટે;

પલટી રૂપ ગૌતમિને છળી, દ્રગ સહસ્ત્રજ સાક્ષિ દિવે ભલી. ૯૪

માતલિ—આયુમાન્, જે નહિં સમજે તેની સાથે માયું ફા-
ડાયી શું ફાયદો ?

૯૩ ઝો અતુરા એટલે અતુર સ્ત્રી—(મતલબ કે તું સધળું સમજે
એવી છે.) તું આટલો આમો શાને ગુસ્સો કરે છે ? તારે
મોટે મારા મનમાં કાંઈ પણ નફારા વિચાર નથી. તું મારા બો-
લવા ઉપર ભરસો રાખ, જો માણસના દીલમાં કપટ હોય તો તે
ધુપું રહેતુંજ નથી; તે તેની આંખમાં જણાઈજ આવે છે.

૯૪ (મરડાટમાં) તારા જેવા માણસ ઉપરજ ભરસો રાખવો
જોઈયે. જેઓ લંપટ હોય છે તેઓનાંજ વચન ખુબ સાચાં
હોય છે—જુદું તેઓ બોલતાજ નથી. ગૌતમીને એટલે ગૌતમ
રૂપીની સ્ત્રીને, વેશ પલટી (પદલી) ને તેં છેતરી, એનું પ્રમાણ
શું જોઈએ છેએ ? તારા શરીરઉપર હજાર આંખ છે, તે વાતની
ખરેખરી શાખીતી કરી આપે છે. (ગૌતમરૂપીની સ્ત્રી અહ-
વાઉપર ધન્દ્ર મોહિત થઈ ગયો હતો, તેથી તેણે ગૌતમરૂપીનું
રૂપ લઈને રૂપીની ગેરહાજરીમાં અહલ્યાને છેતરીને, તેની સાથે
સંભોગ કરીયો. તેથી, તે વાત જ્યારે ગૌતમે જાણી ત્યારે ધન્દ્રને
શાપ દીધો કે તારે શરીરે હજાર યોની થજો. તે પ્રમાણે તર્ત
થયું. ધન્દ્ર પછી ખુબ કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, ત્યારે પછી
રૂપીએ કૃપા કરી તેની હજાર આંખ કરી નાખી.)

ઈન્દ્ર—સારથી, એ આ પ્રમાણે બોલે છે તેમાં જરા આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. એના દીલમાં અત્યંત દુઃખ થતું હશેજ, અને દુઃખનીમારી એ એપ્રમાણે બોલે તે ઉપર આપણે લક્ષ નહિં આપવું જોઈએ.

કયાધુ—મહારાજ, તમે આ પ્રમાણે સમજો છો તે છતાં મને શાને પકડી રહ્યા છો? મારા જીવને કેટલું દરદ થાય છે તે, રે, હું લાચાર છું કે મારાથી નથી ખતાવી શકાતું.

ઈન્દ્ર—મારું હૃદયું કંઈ વર્જનું નથી. કેટલું દુઃખ થતું હોય તે હું સારી પેઠે સમજી શકું છું અને તેથી દયા પાઞી છું.

કયાધુ—અરેરે તમને દયા આપ્યા છતાં તમે મને કેમ નથી જવા દેતા? મહારાજ, મેં આપનો કાંઈ અપરાધ કીધો હોય તો ક્ષમા કરો. મારો જીવ ભ્રમણમાં છતાં મારાથી જે કાંઈ બોલાયું હોય, તે ઉપર તમારે વિચાર કરવો નહિં જોઈએ.

ઈન્દ્ર—તે ઉપર હું વિચાર કરતોજ નથી.

કયાધુ— **લલિત હંદ.**

ફરિ ફરી હું તો પાય લાયુરે, પ્રભુ મુકો મને એજ માયુરે;
જિવત દાનથી એ વિશેષ છે, કદિ ન એ રૂણેથી છુટીશરે. ૯૫
અધમ પ્રાણિની પ્રાર્થના ફળે, મુજસરીખિ નિર્મૂખ શું વળે,
સુર સહુ દયાથી વિરાજતા, અધિપતી તમે યોગ્ય છાજતા. ૯૬

૯૬ જે હલકામાં હલકા પ્રાણીઓ હોય છે, તે તમારી પ્રાર્થના કરે છે તો તેના ઉપર તમે કૃપા કરો છો, અને તેનું માગેલું આપો છો; તે છતાં મારા જેવી તમારા કાલાવાલા કરે છે તે છતાં તેને શું વીહીલે મહોડે પાછી મોકલશે? સઘળા દેવતા શામે છે, શા વડે? દયાથી. અને સર્વ દેવતાના તમે તો ઉપરી છો. એ પણ ઘટારતજ છે. (મતલબ કે તમે પણ ધણાજ દયાવાળા છો.)

પિડિત છું ધણી ગર્ભ ભારથી, ઉચરું શું મરી જાઉં લાજથી;
ગતિ નથી વધુ શું કરું કથી, ગાઇછે છેક હાંસી હું આસથી. ૯૭

(એમ કહી ગતિ ભંગ થઈ જઈ ગોડોવાર લગી મુગી રહે છે.
ઈન્દ્રે કંઈ જવાબ નહિં દીધો ત્યારે ગોડોવાર પછી).

નિરખિ નીચ નારીની આ સ્થિતી, મદ્ય થાય છે દુષ્ટરે મતી;
જગત નાથની પત્નિ ટળવળે, સુરપતી દયા તોય ના ધરે. ૯૮
ઈન્દ્ર—અરે આવાં વચન સાંભળી મારું હૃદય ભેદાઈ જાય છે,
પણ શું કરું? લાચાર છું.

ક્યાંધું—

ઘટિત કૃત્ય શું આ લહો તમે, નહિં નહીં ભુલો દેવ કો સમે;
લહુંછ દોષ એ દૈવનો અતી, ભ્રમિત જે તમારી કરે મતી. ૯૯
(એટલાંમાં આવે સખી અને સખી આવે છે.)

સચી—નારદજી બહાનું કહાડી સટકી ગયા ?

સખી—નારદ જઈને કહી આવ્યા હશે એમ મહારાજ રખેને
જાણશે, એટલા મોટે તેઉ જતા રહ્યા.

સચી—તે તો આ અરણ્યમાં આપણને મુકીને ચાલ્યા ગયા.

સખી—અને જગા પણ એજ બતાવી તો; પણ અહિં તો કોઈજ
જણાવું નથી.

સચી—ત્યારે હવે આપણે ક્યાં જઈશું ? (થોડી વારે) પણ રાખ
(કાન દધને) આટલામાં કોઈ સ્ત્રીનો શબ્દ સંભળાય છે. જો-
ની તું કાન દધને સાંભળ-તને સંભળાય છે કે નહિં ?

સખી—(કાન દધને સાંભળે છે) હા દેવી, કંઈ અવાજ આવે છે
ખરો. ધણોજ ઉદાસ, દલગીરી ઉપજાવે એવો સ્વર સંભ-
ળાય છે.

સચી—ચાલ આગળ, આપણે ત્યાં જઈ જોઈએ કે શું છે.

સખી—જેવી તમારી આગ્રા.

(બંને આગળ ચાલે છે. થોડે લગી જઈને અટકે છે.)

સચી—સખી, પણે કોઈ માણસો હોય એમ જણાય છે; નહિં વાર ?

(બંને ધારીને જાય છે.)

સખી—દેવી, ખરી વાત કહો છો, એ તો મહારાજ પોતેજ છે.

સચી—મને એમજ લાગે છે. અને શોકાતુર શબ્દ પણ અ-
હિંથીજ આવે છે.

સખી—આપણે એમ જઈશું તો મહારાજ દેખશે અને પછી તેમને ખરો હેતુ જણાશે નહિં—મોટે તેઓ પેલી ઝાડી આગળ ઉભેલા છે તે ઝાડી પાછળ શરીર ગુપ્ત રાખી આપણે ઉભા રહીશું તો બધું જણાશે.

સચી—પ્રિયસખી, તું ખરાખર કહે છે. મોટે ચાલ એમજ કરીએ.

(બંનેજણ આગળ ચાલે છે.)

સચી—સખી, હવે તો ધીરેધીરે શબ્દ પણ સંભળાય છે.

સખી—દેવી આપ બોલશો તો મહારાજ એવી જશે કે કોઈ છે, મોટે જાનામાના ચાલો આપણે તહાં જઈ ઉભાં રહીએ.

સચી—હા, એ વાત તું ખરી કહે છે. ચાલ.

(બંને ઝાડીપાછળ જઈ ગુપ્ત થઈ ઉભાં રહે છે.)

કયાધુ—અહો સુરપતિ, તમે કેમ કંઈ દયા નથી લાવતા ? અરેરે આવી સ્થિતિમાં આવી પડી છું તેના કરતાં તો હું મુઠ્ઠા હોત તો વધારે સારું ! ઓ મારી માતા ! ઓ જનની ! આવું દુઃખ ખમવાને તેં મને શીદને જન્મ આપ્યો.

સચી—સખી, નારદે કહ્યું તે ખરું લાગે છે, પણ એ સ્ત્રી તો આમ કહે છે ત્યારે શું દેવ એનાઉપર પોતાનું બળ વાપરશે ?

સખી—દેવી જુઓ જુઓ મહારાજ શું કહે છે તે તો સાંભળો.

ઈન્દ્ર—અહો રાણી, મિથ્યા શાને ક્લેશ કરે છે? વારે વારે શું કહું કે તને દુઃખ દેવા હું નથી ઇચ્છતો.

ક્યાધું—મહારાજ, તમે દુઃખ નથી દેતા તો આ શું કરે છે? મને ક્યાં લઈ જાઓ છે?

ઈન્દ્ર— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રાણી દુઃખ ધડી ધડી શિદ લવે, મિથ્યા વિચાર્યાવિના;

નાખું શું દરિયે અધાર રણમાં, ડિંવા તને ખેડિમાં;

સ્થાઈ સૂખ અનૂપનો જહિં વસે, જે વ્યર્થ ઇચ્છે સૂહ;

રોએ સ્વર્ગ મળે છતે સહજ તે, આનર્થ પામૂ ખૂહ. ૧૦૦

સચી—(રોષથી) નિર્લિંગ, એને સ્વર્ગમાં લઈ આવવી છે કેમ?

સખી—મહારાજ, તમે નથી જાણતા કે આહિ દેવી ઉભાં રહિને ખધું સાંભળ્યાં કરે છે?

ક્યાધું— વસંતતિલકા વૃત્ત.

રે સ્વર્ગને શું હું કરું થઈ સ્થાન ભ્રષ્ટ,

નિશ્ચે મરીશ અચિરે, મહિ દેહ કષ્ટ;

ઈન્દ્ર—અરે તારી અમે ત્યાં અત્યંત મંભાળ લઈશું. પછી?

૧૦૦ છેલી ખેલી પ્રા-જે જગાએ અનુપમ એટલે જેનાં જેવાં ખીજે કાંઈ નથી તેવાં સુખ સ્થાઈ એટલે નિરંતર રહેલાં છે, અને જે જગા પામવાને સધળાઓ ફોગટ આશા રાખે છે એટલે આશા રાખે છે પણ મળતી નથી; તેથી જગા-તેવું સ્વર્ગ તને શ્રમવિના સહેજમાં મળે છે, તે છતાં તું ક્લેશ કરે છે તેથી હું વિસ્મય થાઉં છું.

કયાધુ— રાખો ઉખેડિ બળથી સ્થળ અન્ય છોડ,
જાએ સુકાઈ મરિ તે છતિ રક્ષા કોડ. ૧૦૧

દ્વિન્દ્ર— ગીતીવૃત્ત.

પથર માઠી માંહે, રત્ન રહેલું લિધું ખણી ધરતી;

કનક રચિત માળામાં, મંડિત થાતાં દિપે વિશેષ અતી. ૧૦૨

સખી—હા, હા, મહારાજ એનેજ હેડાનો હાર કરીને રાખવી જોઈએ.

સચી—પ્રિય સખી, મારાથી આ મહન થવું નથી, લાવ હું તો પ્રગટ થાઈ છું.

સખી—દેવી જરાએક ધીરજ રાખો, જુઓ તો ખરાં મહારાજના લક્ષણ હજી જોઈએ શું કરે છે ?

કયાધુ—આહો સુરપતિ આવું હાસ્ય કરવું ઘટારત નથી. ખિલાડીને હમવું છે પણ ઊંદરનો તો જીવ જાએ છે.

દ્વિન્દ્ર—સ્વર્ગમાં તું જ્યારે નાનાપ્રકારનાં સુખ ભોગવીશ ત્યારે આવું નહિં ખાલે.

કયાધુ—રે પ્રભુ, મારું ત્યાં કોણ ? મારી ત્યાં શી વલે થશે ?

૧૦૧ એક જગાએ જો છોડ રાપેલા હાથ તેને ત્યાંથી જોરથી—બળ કરીને ઉખેડી નાખીને લીધો, અને ખીજી જગાએ રાખ્યો તો તે છોડ તેની ગમે તેટલી રક્ષા કરે—ગમે તેટલી તેની સંભાળ રાખો તોપણ સુકાઈને મરી જશે.

૧૦૨ રત્ન પૃથ્વીમાં પથર તથા માઠી સાથે મળેલાં હાથ છે તેને નેમાંથી કહાડીને જો સુનાની બનાવેલી માળામાં એસડાવ્યું હોય તો તે માળામાં તે વધારે શોભી રહે છે.

ધન્દ્ર—હજારો દાસિયો તારી સેવામાં રહેશે, રાજ્યમંદીરમાં
મારી સ્ત્રી સચીની સાથે તને રાખીશ અને તે બરદાશ કરશે.

સચી—(ક્રોધમાં) સખી હવે તો હું નહિં રહું.—

(એમ કહી બુસ્સાથી તે આગળ આવે છે અને
તે અને તેની સખી બન્ને પ્રગટ થાય છે.)

સચી—(રોષથી) ઘણુંજ મારું, મહારાજ ઘણુંજ મારું, એટ-
લુંજ કરવું હવે બાકી રહેલું છે.

ધન્દ્ર—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો દેવી, આ શા કોપ ? મેં એવો
શો અપરાધ કીધો છે કે જેને માટે મારે આવાં વચન સાંભ-
ળવાં પડે છે ?

સચી—મહારાજ તમે આ શું બોલો છો ?

ધન્દ્ર—મારથી, દેવી આ શું કહે છે તેની મને કાંઈ સમજણ
પડતી નથી.

માતલિ—દેવી અપરાધ ક્ષમા કરો પણ આટલા બધા રોષનું
શું કારણ છે તે તો કહો ? ક્યાંથી તમે અહિં આવી અડ્યાં.

કયાંધું—અહો ધન્દ્રાણી, નિરાધાર પ્રાણીનું રક્ષણ કરો,
રક્ષણ કરો.

ધન્દ્ર—આવાં અરણ્યમાં, દેવી, તમારે આવવું ઘટારત નથી.

સચી—મહારાજ હું મોટી અપરાધી છું કે હું અહિં આવી.
મારા આવવાથી તમારાં ઇચ્છિત કાર્યમાં ભંગ થાય છે.

ધન્દ્ર—દેવી આવું તમને બોલવું ઘટવું નથી. મેં શા અપરાધ
કીધો છે ?

સચી—મહારાજ મને શીદને બોલાવો છો ? હું સઘળું બાણું છું.

સખી—દેવી ગુપ્ત રહીને સઘળું ક્યારનાં સાંભળતાં હતાં.

ધન્દ્ર—અરે સાંભળતાં હતાં તેમાં શું થયું? સાંભળતાં હતાં તો વધારે સારું. હું એવું કંઈ પણ નથી બોલ્યો ને મેં એવું કંઈ પણ નથી કીધું, કે જે હું દેવીની સમક્ષ કરી બોલવાને અને કરવાને આમંત્રણ આજી. દેવી તમારે રોષ કરવાનું કંઈ પણ કારણ નથી.

સચી—મહારાજ કારણ અહિં પ્રત્યક્ષ છતાં, તમે આવું અસત્ય કહો છો તે સાંભળી હું આશ્ચર્ય પામું છું.

ધન્દ્ર—રે શું તમે કયાધુને મારે કહો છો? આ રાણી, મેં હજી સુધી કંઈ પણ કુદૃષ્ટિ કીધી છે?

કયાધુ—મહારાજ, ત્યારે તમે મને શીદને જવા દેતા નથી? મને લઈ જવામાં તમને શો લાભ છે?

સચી—મહારાજ સાંભળો, એ શું કહે છે? પરસ્ત્રીનું બળાઠારે હરણ કરવું એ તમારું ભૂપણ નથી.

કયાધુ—આ દેવી, હું આપના સ્વામિના ઝ્યારના કાલાવાલા કરું છું કે મને જવા દો, પણ એમને દયા નથી આવતી. દૈવને મારાઉપર દયા આવી હશે તેથીજ તમને અહિં મોકલ્યાં છે.

ધન્દ્ર—અહો કયાધુ, હું ઝ્યારનો નથી કહેતો કે તને કંઈ પણ દુઃખ દેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તને કંઈ પણ ઇજા કરવાની મારી ઇચ્છા નથી.

સચી—મહારાજ કોઈ પારકી સ્ત્રીને દુઃખ દેવાને લાવેજ નહિં. તમે એ પ્રમાણે કહ્યું હોયે, એમાં મને જરા સંશય નથી.

ધન્દ્ર—જ્યારે સીધું કહેતાં અવળું માની લેવામાં આવે છે ત્યારે હવે ઇલાજ નથી. દેવી જો તમને એમજ લાગે છે, અને

મારા બોલવા ઉપર વિશ્વાસ નથી, તો હું તમારી પાસે માગું છું કે મારે અપરાધ ક્ષમા કરો.

સચી—મહારાજ ક્ષમા તમારે માગવાની નથી મારે માગવાની છે, કેમકે તમને માફ લાગે એવાં વચન ક્રોધના આવેશમાં માગાથી કહેવાઈ ગયાં છે. પ્રિય મુખી, ચાલ આપણ જઈએ, અહિં વધારે ઉભાં રહેવાનો આપણો ધર્મ નથી.

ક્યાધું—અહો દેવી, તમે પણ મને મુકીને જશો? સ્ત્રીને સ્ત્રીની દયા નહિ આવશે તો પીળાં કોને આવશે? તમે મને આપણ ભંગ કરીને ક્યાં જાઓ છો, તમે મારી આ અવસ્થા તો જુઓ; હું લાજે મરું છું તમે મારે છુટકારો નહિ કરશો તો કોણ કરશે? અરે હું તમને જાણો પાચડું છું, તમને પગે લાગું છું, મારા ઉપર કૃપા કરો. નિરાશાર ફસેલી હરણીને મહાય થયાવિના જતા રહેવું, એ તમારો ધર્મ નથી.

સચી—મહારાજ કહે છે કે હું દુઃખ દેવાને હચમચતો પણ નથી. નિરાધારનું રક્ષણ કરવામાં એક મહાપરાક્રમી છે એટલે કેમ ચિંતા કરવા જેવું નથી—મુખી, ચાલ.

(મંદરાણી તથા સખી જવા માંડે છે.)

ધન્દ્ર—(તેનો છેડો પકડી અટકાવીને) પ્રાણપ્રિયા, મારે વિષે ખોટા વિચાર ધારણ કરીને હું તને અહિંથી જવા નહિ દઈ. તને વિશ્વાસ નથી આવતો, તો તું કહે તેના સમ આઈ કહેવા તૈયાર છું, કે મેં એના ઉપર લેશમાત્ર પણ કુડી દૃષ્ટિએ જોયું નથી.

સચી—મહારાજ તમને હું સમ શાને ખવાડું? તમને જેમ સાઈ લાગે તેમ કરવાને તમે મુખત્યાર છો.

ઈન્દ્ર—

ગીતીવૃત્ત.

જો મન વાચ્યા કર્મે, ધર્મ ચુકી મેં ધરી કુડી આશ;

અહ્નહત્યાદિક ગોટાં, પાપે શિષ્ટે થજો હું અહિં નાશ. ૧૦૩

માતલિ—ક્ષમા, મહારાજ, ક્ષમા, શાંત થાઓ, શાંત થાઓ.

સચી—મહારાજ, ક્ષમા કરો, તમારાં શાણપણને આ વર્તણુક શોભા આપતી નથી.

સખી—દેવી, કેવળ આવતું હોય એમ જણાય છે, મોટે અહિંયા ઉતાવળ કરો. મારે કાને મધુર શબ્દ સંભળાયા તેથી હું રહું છું. (કાન દધને) જુઓ સાંભળો જાણે મધુર ગાયન થતું હોય એવો શબ્દ આવે છે. શબ્દ ઊંચે થાય છે.

(બધા ઊંચે જુએ છે)

માતલિ—અહો એ તો વીણાધારી નારદમુની આવે છે.

(નારદ આવે છે.)

સખી—(એકાંતે) રૂપી કેવા પહોંચેલા છે. અમારી સાથે આવે તો સુરપતિ જાણે કે એણેજ બધું તોફાન કીધું હોય તેથી અમને બહાનું બતાવી જતા રહ્યા, અને હવે ધીરેધીરે ડાહ્યાડમરા થઈને આવે છે.

ઈન્દ્ર—મહર્ષી, હું નમસ્કાર કરું છું.

સચી—મુનીશ્વર, હું વંદન કરું છું.

કયાધું—રૂપીરાજ, હું સાપ્રાંગ દંડવત કરું છું. (એકાંતે) એના આવવાથી મારું મન ઘણું ધીરજ પામે છે તેથી મને લાગે છે, કે પારધીને હાથે ચડેલી પોપટીને એ મુકાવશે.

નારદ—અહો સુરપતિ, આ શું કુતુહળ થઈ રહ્યું છે?

સખી—(સચીને એકાંતે) જો એતો કાંઈ જાણતાજ નથી?

ધન્દ્ર—હું શું કહું? તમને કંઈ અજાણ્યું નથી.

નારદ—અહિં તો હું હમણા આવું છું, ને હું શું જાણું?

ધન્દ્ર—તમારી તપશ્ચર્યાનાં બળથી તમને સઘળું સાક્ષાત દેખાઈ આવે છે.

નારદ—દેવેન્દ્ર હું બહુ આશ્ચર્ય પામું છું કે અહિં તમે ક્યાંથી, ઇન્દ્રાણી ક્યાંથી, અને આ હિરણ્યકશિપુની રાજપત્ની ક્યાંથી, તે અહિં ક્યાંથી?

ધન્દ્ર—સાચું કહેતાં જુહું મનાય છે, અને અર્ધનો અર્ધ થાય છે, એટલે હું કાંઈ કહેવાને શક્તિમાન નથી.

નારદ—દેવી, ત્યારે તમે કહોની આ શું છે?

સરસ્વતી—(મનમાં) જાણીને મને પુછે છે એટલે કડવી હું યાજ. (પ્રગટ) રૂપીજી, હું પણ અહિં થોડીવારથીજ આવી છું, તેથી હું શું જાણું?

કયાધુ—નારદજી, કોઈ નથી કહેતું તો મારે તમને કહેવું જોઈયે. કેમકે તમારા પંધારવાથી મારા જીવને મોટી શાતા વળી છે. તમે દુઃખમાંથી મને મુક્ત કરશો, એમ મારું મન સાક્ષી પુરે છે.

નારદ—અરે કયાધુ, તું શું કહે છે? ઇન્દ્ર સરખા પાસે છતાં દુઃખ કોને હોય?

કયાધુ—એમની પાસે છું, એજ દુઃખ છે.

નારદ— તોટક હંદ.

નિત ઘેનુ અને અબળાનું કરે, પ્રભુ રક્ષણ એ, તું મૃષા ઉચરે;
વિપરીત મહાપુરુષોનું કહે, જનકો પણ જન્મ ન સાચું લહે. ૧૦૪
કયાધુ—અરે તમે પણ એમ શું કરો છો? હું એમની પાછળ

નથી કહેતી. શત્રુની સ્ત્રીને દુઃખ દેવાને નહિં તો ખીજ શા કારણે મોટે કોઈ લઈ જાય? હું પિયર જતી હતી તે મને અટકાવી મારાં માણસોને મારી નાખ્યાં, અને હવે મને અહિંથી પોતાને ત્યાં તેડી જવા મહારાજ ઇન્દ્ર તૈયાર થયા છે. નારદ—(સચ્ચી અને તેની સખી સાંભળે તેમ, પણ ખીજ કોઈ નહિં સાંભળે એવી રીતે.) ઇન્દ્ર મોહિત થાય એમાં શું નવાઈ! એનું શું સુંદર રૂપ છે!

(ઇન્દ્રને)

અનુષ્ઠ.

સુર પત્ની સચ્ચીનું શું, માન શિથિ ઉતારવા;

પૃથ્વીથી આ પદ્મ મુખી, ચણે સ્વર્ગે લઈ જવા. ૧૦૬

ઇન્દ્ર—સારથી રથ જરા દૂર રાખ, હું ખરો ભેદ નહિં ખાતું ત્યાં સુધી મારા અંતઃકરણની નિર્મળતા કોઈ જાણવાનું નથી.

માતલિ—જેવી દેવતી આગા.

(૨થ દૂર લઈ જાય છે.)

કયાધુ—પોતાનો સ્વાર્થ માંધવાને રૂપીને ગમે તેમ સમજાવી નાખશે. મારા દેખતાં અસત્ય નહિં કહેવાય, મોટેજ મને દૂર કહાડી.

સચ્ચી—મહારાજ હું પણ આગા લઈ છું.

ઇન્દ્ર—દેવી મારી સંપૂર્ણ ઇચ્છા છે કે તમે સધળું સાંભળો.

સચ્ચી—તમારી આગા ઉલ્લંઘન કરીને જવું, એ પણ પાપ છે.

ઇન્દ્ર—નારદજી, હું જાણું છું કે મહુને વહેમ આવે એવા ખતાવ ખન્યો છે. હિરણ્યકશિપુ જેની સાથે આપણે અત્યંત વેર તેની સ્ત્રી, તે વળી આવી અત્યંત સુંદર, અને તેનું મેં હરણ કર્યું, એ સધળી વાત મારી વિરહ જાય છે.

નારદ—આપ શાણા છે એટલે સધળું સમજોજ. કોઇનું ભી-
તર બહાર કાઢજોઇ શકવું નથી તેથી કૃત્ય ઉપરથી હેતુનું
અનુમાન લોકો કરે છે.

ઈન્દ્ર—પણ મુનીશ્વર કેટલાંક કૃત્યો દેખાઇતાં દોષ ભરેલાં હોય છે
પણ તેનો ખુલાસો થયેથી કેવળ નિર્દોષ જાણાઈ જાય છે.

નારદ—પ્રસંગનો સમુહ જે વાતની સાક્ષી પૂરે છે, તે વાત
અચિતજ આટી પડે છે; પણ પ્રત્યેક સમયે એવી સાક્ષી બુ-
લાવતી નથી, એમ તો મારાથી નહિં કહેવાય.

ઈન્દ્ર—ત્યારે હું કહું છું તે સાંભળો. હિરણ્યકશિપુને એના
ભાઈનું વેર લેવાને માટે આટલું બધું સુર ચડ્યું છે. એ
મંદ્રાચળપર્વતનેવિષે તપ કરવા ગયો છે અને એની સ્ત્રી
ગર્ભવતી છે.

નારદ—પછી ?

ઈન્દ્ર—હિરણ્યકશિપુ અત્યંત દેવતાઓને દમશે. અને એની
સ્ત્રીને પુત્ર પ્રસવ થશે, તેજો રાક્ષસકુળમાં ઉછરી મોટા થાય,
તો તેણે દેવતાઓની સાથે વેર રાખી વર્તે.

નારદ—(સચ્ચી ભણી જોઇને) એવું ખરી વાત કહે છે. આજ-
કપણમાં છોકરાંઓને જો સારી નીતિ શીખવી હોય તો મોટ-
પણે સારાં નીવડે, ને તેની જો તે વખતે યોગ્ય સંભાળ નહિં
રાખી તો પાછળથી બગડે. બાલ્યાવસ્થામાં જે છાપ મન
ઉપર પડે છે તે કદી બૂસાઈ જતી નથી.

ઈન્દ્ર—અને એજ કારણને માટે હું કયાંકને સુરલોકનેવિષે લઈ
જવાની ઇચ્છા રાખું છું. મારે તેનું કાંઈજ કામ નથી પણ

તેને જે પુત્ર પ્રસવ થશે તે જો સુરલોકમાં ઉછરી મોટા થાય
તો રાક્ષસ વૃત્તિ તેની થાય નહિં.

સચી—મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો, તમારો આવા
મારો હેતુ છે એ જાણ્યાવિના, વિનાવાકે મેં તમને જે કોઠાર
વચન કહ્યાં તેને મોટે હું શરમાઈ છું; હવે હું સઘળું સમજી.

ધન્ધ્ર—પ્રાણપ્રિયા, તારાં આવાં વચન મારા અંતઃકરણમાં નવું
રૂધિર આણે છે.

સચી—જ્યારે હું બરાબર સમજી, ત્યારે હવે મને માલમ પડે છે
કે ઝાડીની પાછળ ગુપ્ત રહીને, મેં કયાધુ પ્રત્યે તમારા જે જે
શબ્દ સાંભળ્યા હતા, તેમાંનો એક પણ અયોગ્ય નોતો.

નારદ—મહારાજ, તમે જે વિચાર કીધો છે તે ઘણોજ યોગ્ય
છે, પણ એને સ્વર્ગે લઈ જતાં નાનાપ્રકારની વાર્તાઓ આ-
લશે મોટે જો કાંઈ હરકત નહિં હોય તો હું એને મારી માથે
લઈ મારા આશ્રમનેવિષે રાખું. એને જે પુત્ર થશે તે ઈશ્વર
ભક્ત થાય તેને મોટે હું ઘટતી યોજના કરીશ.

સચી—રૂપીજી, આપે એ વિચાર ઘણોજ રૂઠો કીધો છે. સ્વર્ગ
લોકમાં જઈને રહેતાં કયાધુને પણ મોટા મંતાવ છે. મોટે
સ્વામિનાથને જો વાંધો નહિં હોય તો એમજ કરો.

ધન્ધ્ર—નારદજી, મને એમાં શું વાંધો હોય? આપના જેવા
મહાત્માને સોંપણુ કરવામાં એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે આચકો
ખાય. મોટે એમજ કરો.

સચી—ત્યારે રથ પાછો અહિં મંગાવો.

ધન્ધ્ર—હં, મંગાવો.

સખી—લાવોની હું ખોલાવું. (એમ કહી માતલિને ખોલાવે છે.)

(માતલિ રથ પાછો હાંકી લાવે છે.)

નારદ—(કયાધુને) રાણી, તું શાંત થા, તને દુઃખ થાય એવું કરવાની મહારાજ ઇન્દ્રની પણ ઇચ્છા નથી.

કયાધુ—નારદજી, મને એ સ્વર્ગે પોતાને મંદીર લઈ જાય છે તે કરતાં મને અહિં મારી નાખે તો વધારે મારું.

નારદ—વાર સ્વર્ગે નથી જવું તો બલે, મારે આશ્રમે તું આવીશ ?

કયાધુ—ત્યાં તો હું ખુશીથી આવીશ.

ઇન્દ્ર—દેવી, તમે વિમાન લાવ્યાં છે ?

સચી—હા મહારાજ, હું ને સખી બંને વિમાનમાંજ બેસીને આવ્યાં છીએ. આ પછે તે રહેલું છે.

ઇન્દ્ર—સારથી, નારદજીને આશ્રમે તું એને મુકીને આવ. હું દેવીના વિમાનમાં દેવીની સાથેજ જઈશ.

માતલિ—જેવી આવની આજ્ઞા.

સખી—નારદજી, ત્યારે આવ પણ રથમાંજ બેસીને વધારેની.

સચી—હા રૂપીજી, એમજ કરો.

નારદ—તમે સહુનો ડોલેશ મટ્યો તે જોઈ હું ખુબ સંતોષ પામ્યો છું. કલ્યાણ થાઓ દેવેન્દ્ર, કલ્યાણ થાઓ દેવી.

(એમ કહી રથમાં બેસે છે ને રથ જાએ છે.)

ઇન્દ્ર—પ્રણેશ્વરી ત્યારે હવે આપણે પણ જઈશું ?

સચી—પ્રાણનાથ, હવે આપણને અહિં શું કામ છે કે થોભીએ ?

ધ્વનિ—

શાર્દુલચિક્રીડિત વૃત્ત.

ઝાંખી રોષવિષે રતી થઈ છેતે, સદ્બુદ્ધિ જ્યાં ભાસતી;
 નેત્રેથી ઝરતાં અમી, પ્રફુલ્લતા, પામી સુવિલાસથી;
 શ્રિષ્ઠે તમ વિશેષ વેલિ થઈ તે, વર્ષારતુ આવતાં;
 વારી મેઘનું વર્ષતાં ગિલિ રહે, અંકુરથી શોભતાં. ૧૦૬

(બધાં ત્યાંથી જાય છે.)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

૧૦૬ રોષ એટલે રીસ-કોપ-થાય છે તેથીકરીને રતી એટલે પ્રીતિ ઝાંખી થઈ જાય છે, પણ જ્યારે રીસ મટી જાય છે અને મારી બુદ્ધિ સુઝે છે એટલે વિવેક આવે છે ત્યારે, સ્ત્રીપુરુષના અન્યોઅન્ય નેત્રમાંથી અમી એટલે અમૃત ઝરે છે, નીકળે છે, અને તેમ થાય છે ત્યારે પ્રીતિ, સુવિલાસથી એટલે વિલાસ સહિત પ્રફુલ્લતાને પામે છે, એટલે પ્રીતિ વિશેષ પ્રકાશી નીકળે છે, અને નાનાપ્રકારના વિલાસ થાય છે; કોની પેઠે તો કે એક વેલીની પેઠે—ગ્રીષ્મે એટલે હુનાળામાં, તમ એટલે તાપથી તપેલી, જાણે કરમાઈ જશે એવી ચપલી કાઢ વેલી હોય, તે જ્યારે વર્ષારતુ ખેસે છે ત્યારે મેઘનું વારી એટલે વાદળાંનું પાણી વરશે છે, ત્યારે એકદમ ખીલી નીકળે છે, અને તે કુવી રીતે ખીલે છે, તો કે અંકુરથી શોભતી, અંકુરો પ્રગટ થાય છે એટલે ખીલે છે એટલુંજ નહિ પણ અંકુર પણ પ્રગટે છે.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ--જંગલનો એક ભાગ.

સુબાહુ જોગી--તપસ્વીનો વેશ લઇને આવે છે.

સુબાહુ-- માલિની વૃત્ત.

અતિશય કપરૂં આં, કાર્ય આવી પડ્યું છે,

કરમ કુટિલ દેવે દુઃખ માયે જડ્યું છે;

મરણ ભયથિ વારી, ઇન્દ્રનાં શસ્ત્ર જ્યારે,

વનચર મુખ માંહે, જો જવું થાય ત્યારે.

૧૦૭

વિષમ મર ધસ્યું તે ચૂકવી પક્ષિ ઉડ્યું,

ક્યમ કરમ મુકેરે પારધી પાશ ખૂડ્યું;

ભવિષ્ય અકળ છે હું શું કરું છું વિચાર;

પરવશ નિજ કાર્યે ક્યાં કરું વ્યર્થ વાર.

૧૦૮

૧૦૮ વિષમ-ક્રૂર, જેના જેવું ખીચું નહિં તેવું શર-ખાણુ-તીર
જોરથી મારેલું આવે છે તે જોઇ પક્ષી તેને ચૂકવી ઉડી જાય છે.
પોતાને નહિં વાગે માટે ચૂકાવે છે; ત્યાંથી ઉડ્યું પણ તે ક્યાં
આવી પડે છે? પારધીની પાશ એટલે નાખેલી જાળ છે તેમાં.
કરમ, ગમે તે કરે પણ કોઇને મુકતું નથી. ભવિષ્ય-એટલે ભ-
વિષકાળ-અત્યાર પછી શું થવાનું છે તે અકળ છે કોઇ જાણી
શકતું નથી. ત્યારે હવે વિચાર હું શું કરું છું. જે કામ કરવું છે
તે કીધાવના ચાલવાનું નથી કેમકે પરાધીન છું, મરે હવે વાર
લગાડવી એ વ્યર્થ-ફાગટ છે.

માટે જવુંજ-પણ હું ક્યાં જમશ? મંદરાચળપર્વત કુંઠ અહિં
 છે? ત્યાં કોઈ દહાડો હું ગયો પણ નથી, પણ માંભળ્યું છે
 ખરું કે જગા ધૂણી વિકટ છે. ત્યાં ગયલો કોણ જીવતો પાછો
 આવ્યો છે? માટે મારી તો હિમ્મત નથી આવતી. જાણી
 જોઈને વાઘના મોમાં પડીએ તો પછી કેમ ઉગરીયે? બળ-
 તી આગમાં અંપલાયે તે કેમ જીવતો રહે? એવું કરીને જે
 વિપત્તિમાં આવી પડે વા મરણ પામે તેમાં દૈવ શું કરે? દોષ
 પોતાનો ને પોતાનો, હાથેવતી માયું કાપે તેનો કોઈ હાથ
 ઝાલે છે? અને તેમાં દૈવનું શું ચાલે? (ઘોડીવાર રહીને)
 એ કાંઈ ડહાપણનું કામ નથી. ત્યાં જવું એ તો કેવળ મૂર્ખાઈ છે.
 ત્યાં જઈ છું કે નહિ તે કોણ જોવા આવનાર છે? કોઈ પણ
 રીતે કામ કરીશ એટલે બસ છે? ઠીક છે એમજ કરવું. મને
 કુંઠ મારો જીવ અજાપામણો નથી. અને કોને અજાપામણો
 હોય છે? કેટલાંક માણસો એમ કહે છે ખરાં કે માત આવે
 તો બહુ મારું, પણ માત આવે છે ત્યારે તો જરા ગમતું નથી.
 હવે મને કાંઈ દહેશત જેવું નથી. (એમ કહી પોતાના શરીર
 ઉપર નજર નાખી જુવે છે) હું નથી ધારતો કે હવે મને કોઈ
 ઝાળખે. રૂપ કેવળ બદલાઈ ગયું છે પણ ઝાળખાઈ છું
 કે નહિ એ વાતની પરિક્ષા કીધી હોય તો વધારે મારું. પણ પરિક્ષા
 શી રીતે થાય? અહિં જંગલમાં કોણ હોય? કોઈ કદાચ નીકળે
 તો પણ મારું ઝાળખાણવાળું કોણ હોય? (એમ કહી આસપાસ
 જોય છે અને ખુશ થઈને) હો, હો, કાંઈ શીકર નહિ, ઝાળખાણ-
 વાળું છે. પેલી સુગ્રીવા આવે છે. એ મને ઝાળખી કહાડે છે
 કે નહિ તે હમણાં જણાઈ જશે.

(સુગ્રીવા દુરથી આવે છે.)

સુગ્રીવા —

નારાચ હંદ.

અહો જાણ્ય કોણુ આ અહીં પુરૂષ આવતો,
 પ્રકાશમાન આપનું મહાપણું બતાવતો;
 રૂપાણિ ક્રાંતિ ધોયલાં વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારતો,
 સફેત વાદળાં વિંટલ સર્દ સંદ્ર છાજતો. ૧૦૯
 ગતી થતાં ધ્રુજત લંબ કેશ શુભ્ર નિર્મળ,
 ખમ્બેયિ આવી સ્પર્શતા પથે ભિંજ્યું કમંડળ;
 ખરે રૂડાં સરોવરે ભિંજેલ ધાટ સ્ફટિકે,
 અનીલથી ચળીત સંદ્રકીર્ણ જેમરે દીપે. ૧૧૦

૧૦૯ ઓહો, આ પેલો માણસ અહિં કોણુ આવે છે. એ પ્રકાશમાન છે એટલે એના તેજ ઉપરથી કોઈ મહાપુરૂષ હોય એમ દેખાય છે. એનું તેજ એનું મોટાપણું બતાવે છે. એના મુખની શાભા રૂપાણી છે એટલે ગૌરવર્ણ છે અને એણે ધોયલાં અને વિશુદ્ધ એટલે પવિત્ર, નિર્મળ, ધોળાં, વસ્ત્ર પહેરેલાં છે તેથી શરદરૂપમાં પાણી વનાનાં ધોળાં વાદળામાં વીંટલાયેલો સંદ્ર હોયતી તેવો એ શાભે છે.

૧૧૦ ગતી થતાં એટલે એ ચાલે છે તેથી ધ્રુજત એટલે હાલતા એવા જે એના લાંબાં અને શુભ્ર એટલે ઉજ્જવળ કેશ એટલે નિ-માળા એના ખભા ઉપરથી ઊતરીને એના હાથમાં પાણીનું ભ-રેલું કમંડળ છે તેને અડકે છે, એ કમંડળ ભીંજાયેલું છે અને ધોળું કદપેલું છે. તેથી જાણે અનીલ એટલે પવનથી ચલી-ત એટલે હાલતા-ચાલતા સંદ્રમાના કીરણ, કોઈ સરોવર જેના ધાટ-કીનારા, સ્ફટીકના બનાવેલા છે ને પાણીથી ભિના છે તેના ઉપર પડતાં હોયતી, તેવી શાભા થઈ રહે છે.

વિશાળ તો લલાટ છે ભરું સુગંધિ ચંદને,

કરે ગતી પગે ધરેલિ પાવડીયિ મંદ એ;

નિચી રહેલિ દ્રષ્ટિકેરિ સ્થિરતા જાણાવતી,

નિશંક 'શ્વેત'ધ્યાનમાં સ્થ લીન ચિત્ત છે અતી. ૧૧૧

ચાલો હું, એની પાસે જાઉં. (જરાએક આગળ ચાલે છે)

પણ મને વળી એક વિચાર આવે છે કે એ મને દૈત્યની સ્ત્રી જાણશે ત્યારે હું શું કરીશ? પણ હું નકામી ચિંતા કરું છું એ મને ક્યાંથી આજખશે?

(એમ કહી આગળ ચાલો તેની પાસે જાય છે.)

મહારાજ હું વંદન કરું છું.

મુખ્યાહુ—(જાણે આશ્ચર્ય પામીને) અહો! કોણ છે? (એમ કહી તેની મામુ જોય છે.)

મુગ્રીવા—(બે હાથ જોડીને) મહારાજ, આપના સરખા સત્પુરૂષનાં દર્શણથી મારું જીવન સફળ થયું છે.

મુખ્યાહુ—હે અબળા, તું કોણ છે? આ અધાર જંગલમાં તું કેમ જાય છે?

મુગ્રીવા—(મનમાં) હું એમ કેમ કહું કે દાનવકુળની છું. હિરણ્યકશિપુએ આવા લોકોને કાંઈ થોડું દુઃખ નથી દીધું. તેના પક્ષની મને જાણે તો પછી મારી શી વળે યાય? મારે તજવીજ કરવી ને ખરું નહિં કહેવું એજ ડહાપણ છે. (પ્રકા-

૧૧૧ એનું લલાટ-કપાળ વિશાળ-માટું છે અને તેમાં સુગંધી ચંદનની અરસા કરેલી છે અથવા આડ કરી છે, અને પગે પાવડી છે તેથી ધીરેધીરે ચાલે છે. એની નજર સ્થિર છે અને નીચું જાય છે તેથી એમ જાણાય છે કે નિશંક-બેશક એ 'શ્વેત'નાં ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયો છે, ખીજા કથામાં એનું ચિત્ત નથી,

શયી) મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ દુષ્ટતાથી 'બ્રાહ્મણોને બહુ
હું' બ દીધું, તેથી તેઓ જેને જેમ ફાવ્યું તેમ નાસી ગયા.
હું 'બ્રાહ્મણની સ્ત્રી છું' ને મારો ધણી પણ 'બ્રાહ્મણ હતો. તે
હિરણ્યકશિપુના ત્રાસથી સઘળું મુકીને ડ્યાં ગયો છે તે મને
માલમ નથી.

મુખ્યાહુ—(એકાંતે) જો કૃત્યા જૂઠું બોલે છે, ને મહારાજની
કેવી નિંદા કરે છે ! (પ્રકાશથી) પણ હું અબળા, તારે આ અ-
ધોર વનમાં શું કામ આવવું પડ્યું ?

મુગ્ધીવા—મહારાજ, તમને શું કહું ? હિરણ્યકશિપુની દુષ્ટતાનો
કાંઈજ પાર નથી. તેણે બેરાં બેકરાં સઘળાને પીડા કરવા માંડી
તેથી હું પણ ત્યાંથી નાડી.

મુખ્યાહુ—(એકાંતે) એવું યાચ છે કે રાંખણીનું ડોકું કાપી
નાખું. જેનું અન્ન ખાધું છે તેનું પણ ભુકું બોલતાં જરા
શરમાય છે ? કાંઈ શીકર નહિં (પ્રકાશથી) બેરાંઓએ રત્નળવું
એ ધરતી નથી.

દોહરો.

“ભ્રમતો નરપતિ માન લે, ભ્રમતો દ્વીજ વખણાય;

ભ્રમતો યોગિ પુજાય ને, ભ્રમતિ સ્ત્રી ધીકરાય. ૧૧૨

મુગ્ધીવા—મહારાજ, હું તો મારા ધણીની ઝાળમાં ફરું છું.

મુખ્યાહુ—ત્યારે, હું આશીર્વાદ દર્જીશું કે તને ધણી પ્રાપ્ત થાઓ.

મુગ્ધીવા—આપનું વચન હું માથે સડાવું છું. તમારા સરખા
માધુ પુરુષનાં દર્શન કોઈ દિવસ નિષ્કળ જતાંજ નથી.

મુખ્યાહુ—(એકાંતે) કેટલો હોંગ કરે છે, કંઈ છે બાકી ? પણ

ઠીક છે એને જરા ચમકાવું. (આંખ મીચીને થોડીવારે જાણે કાંઈ ધ્યાનમાં હોય તેમ ઉભો થઈ રહે છે.)

સુગ્રીવા—(એકાંતે) શું વિચાર કરે છે ?

સુખ્યાહુ—(એકાંતે) શંખાણી, તારોજ વિચાર કરું છું. (પ્રકાશથી આંખ ઉઘાડીને) અહો દુષ્ટ ! દુર જા ! દુર જા !

સુગ્રીવા—(હાય જોડીને ધૂજતાં) મહારાજ, ક્ષમા કરો. મારો શા અપરાધ છે ? (એકાંતે) હાય હાય ! એકદમ વળી આ શું થઈ ગયું ?

સુખ્યાહુ—તું અમૃત્ય ભાષણ કરીને, મારા જેવા સાધુજનને છળવા માગે છે ?

સુગ્રીવા—(એકાંતે) મને ઝાળખી તો નહિં હોય ? (પ્રકાશ) મહારાજ, હું તો કાંઈજ જૂઠું ખોલી નથી.

સુખ્યાહુ—રે વિકાર છે તને ! હજી અમૃત્ય છોડતી નથી ? તને ખબર નથી કે મારા તપનું બળ એટલું છે કે હું સમગ્ર જાણી શકું છું ?

સુગ્રીવા—(થરથર ધ્રુજે છે) (એકાંતે) હાય હાય ! હવે હું શું કરીશ ?

સુખ્યાહુ—તું રાક્ષસકુળમાં ઉત્પન્ન નથી થઈ ? તારું નામ સુગ્રીવા નથી ? ખોલ, સાચું ખોલ.

સુગ્રીવા—(ધ્રુજતી ધ્રુજતી) મહારાજ, ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો. હું ઘણીજ અપરાધી છું.

સુખ્યાહુ—સાંભળ, તને વધારે કહું છું. તું હિરણ્યકશિપુની રાણી કયાધુની દાસી છે, પણ સખીની પદ્મી ભાગવે છે ?

સુગ્રીવા—(પગે પડીને) મહારાજ, ક્ષમા કરો. આપના તપનું આટલું બધું સામર્થ્ય છે એમ હું નોતી જાણતી.

સુખાહુ— દોહરો.

“અનૂત સાહસ કપટને, મૂરખતા અતી લોભ;
નિર્દયતા ને મલિનતા, સ્ત્રિના સ્વભાવિક દોષ.” ૧૧૩

સુગ્રીવા—મહારાજ, મુઘળી સ્ત્રી એવી નથી હોતી.

સુખાહુ— દોહરો.

“નગ નગ રત્ન નહી મળે, માતિ ન ગજ ગજ હોય;
માધુ નહીં મૂર્ધન ને, સુખડ ન વન વન સહોય” ૧૧૪

સુગ્રીવા—મહારાજ, હું તો એવી નથી. તમારો ભય લાગ્યો
તેથી મારાથી અમૃત્ય બોલાયું છે, તે ક્ષમા કરો.

સુખાહુ—તેં ઘણાજ અપરાધ કરીએ છે, તે છતાં તેં છળથી મારી
પાસે આશીશ વચન લીધું છે.

સુગ્રીવા—પણ મહારાજ, મારે તો ઘણી છેજ નહિં, એટલે એ
આશીશ વચન થયું છે તે નહિં થયા મરખું છે; મારે આપ
ક્ષમા કરો.

સુખાહુ—(ક્રોધથી) મારું આશીશ વચન મિથ્યા જશે? તું
શાપને ઘટારત થઈ છે.

સુગ્રીવા—મહારાજ, મને શાપ માં દેશો, આપનું વચન મિથ્યા
નહિં થાય, પણ મારે ઘણીજ નથી એટલે હું શું કરું?

સુખાહુ—(એકાંતે) એના રૂપમાં તો કાંઈ બુલ નથી. (પ્રકાશથી)
જો આંભળ આ વનમાં તને હવે પહોલવહોલો દાનવકુળનો જે
પુરૂષ મળે તેની તું સ્ત્રી થજે.

સુગ્રીવા—આપનું વચન હું માથે ચડાવું છું પણ અહિં મને
કોણ મળનાર છે?

સુખાહુ—જા, તને મળશે.

સુગ્રીવા—પણ મહારાજ મને કોઈ નહારો મળે ત્યારે હું શું કરું? મારી આખી જીંદગી પાણીમાં નાખવા જેવું યશે.

સુખાહુ—હિરણ્યકશિપુની સેનામાં સુખાહુ છે, તેને તું ઝાળખે છે? તે તારે યોગ્ય છે.

સુગ્રીવા—(તેના સામુ ધારી ધારીને નોંધને) (ઐકાંતે) રે ઐના ખોલવા ઉપરથી મને સંશય જાય છે. એ સાધુ નથી પણ કોઈ ખીજો છે (ફરીથી જોય છે) મં ઐને કાંઈ નોચો હોય એમ લાગે છે.

સુખાહુ—કેમ જવાબ નથી દેતી?

સુગ્રીવા—મહારાજ, મને કહેતા હતા પણ તમે પણ ઢોંગ ઠીક કરો છો.

સુખાહુ—(ઐકાંતે) હવે મને ઝાળખ્યો હોય, એમ જણાય છે ખરું. (પ્રગટ રીતે જુસ્સાથી) હું કુદ તું શું મને ઢોંગી સમજે છે!

સુગ્રીવા—ઢોંગી હોય તે ઐવોજ જુસ્સો રાખે. મારા જેવાજ તમે.

સુખાહુ—ત્યારે તું શું મને સુખાહુ સમજે છે?

સુગ્રીવા—(ઐકાંતે) ઐના આ ખોલવા ઉપરથી ઐજ છે એમ જણાય છે. (પ્રકાશ) મેર ઢોંગી, આવો ઢોંગ કરે છે. હૈડે હોય તે હોડે આવે.

સુખાહુ—તું જેવી ધૂતારી તેવો હું ધૂતારો. આપણ બંનેનું નોકું સારું શામે, નહિં વાર?

સુગ્રીવા—હંઅ, મારી સાથે પાણવાળાવાનો વિચાર છે કે શું?

સુખાહુ—

મુજંગી હંદ.

અરે સુંદરી વેણુ તારં વિચાર,
 તને કીધિ દૈવે બલી મારિ નાર;
 ચળે શેષ 'પ્રત્તાંડ ડોલે તથાપી,
 નહીં સજ્જનો વેણુ છોડે કદાપી. ૧૧૫
 મહાત્મા તણી છે પરીક્ષાજ એથી,
 અરં રત્ન પોષાય છે કાંતિ એથી;
 ઊંચુ રત્ન દેવેંદ્ર શીરે સુઠાએ,
 નિચો કાચ ચંડાળ પાગે છુંદાએ. ૧૧૬

સુગ્રીવા—

સાલી.

છળ, ભય, ને બેમાનમાં, દિધું વચન લોપાય,
 પાપ ન તેમાં લેશરે, નહિં દંડે કો રાય. ૧૧૭
 સ્વાર્થ સાધવા જે છળે, ઉપજાવે છે ત્રાસ,
 અપરાધી તે રાજનો, તેનો નરકે વાસ. ૧૧૮

સુખાહુ—

હરિનીહ્નતા.

અપરાધિ મને જગતું લહે, હૃદય રાણિ કહે દિલ જે ચહે,
 નૃપ બંધન તો તનને કરે, અધિક તું મન મારં જદા હરે. ૧૧૯
 મૃદુ આ તુજ અંગાનિ સેવના, કરિશ પ્રીતયિ નિત્ય કહ્યા વના;
 કરિ મદન તેલ ફલેલથી, ચુચિશ કેશ સુશોભિત પુણ્યથી. ૧૨૦
 રમિ પુણ્યનિ કંચુકિ હારને, ધરિ હું રીજવું સર્વ રિતે તને,
 ચુક જો કરં તો તું સુધારજે, મુજબણી કરી સામું બતાવજે. ૧૨૧
 તનને મનને ધન લૂંટજે, પણ મને નહિં પાસથી મૂકજે;
 અદકી શું સજા કરશેજ તું, જનમ દાસ થવા બહુ રાજિ છું. ૧૨૨

સુગ્રીવા—(હસીને) વાહ! વાહ! શું હોંસ છે!

સુખ્યાહુ—ત્યારે હું આશા નહિં રાખું?

સુગ્રીવા—ઐવી કોણ મૂર્ખ હોય કે સાધુડાને પરણે?

સુખ્યાહુ—રે જો તું કહે તો એ વેશ હું કહાડી નાખું. એ વેશ મેં કંઈ કારણસર ધારણ કર્યો છે.

સુગ્રીવા—અહિંથી કોણ શોધી કહાડવાનું હતું કે એવા વેશ લેવો પડ્યો?

સુખ્યાહુ—લે, ત્યારે હું કહું તે સાંભળ. પણ કોઈને કહેતી નહિં.

સુગ્રીવા—મારે ઐવી શરતથી નથી સાંભળવું. મારે એનું શું કામ છે?

સુખ્યાહુ—અરે ઐટલામાં તે રીય શાની કરે છે. લે, હું શરત નથી કરતો પછી કાંઈ?

સુગ્રીવા—કાની રાખવા જેવી વાત હોયે તો એ હું સ્વયં જઈને ઘાંડી પીટીશ એવી શું મૂર્ખ છું, કે મને એમ કહેવું પડ્યું?

સુખ્યાહુ—તારા જેવી ચતુરને મૂર્ખ કહે તે પોતે મૂર્ખ નહિં? લે સાંભળ. રાણી કયાંધુને મુકવા જવાને હું તમારી સાથે આવ્યો હતો, તેવામાં ઇન્દ્રે રસ્તામાં આવી તોફાન મચાવી દીધું તે તો તું જાણે છે.

સુગ્રીવા—હા, જે જગાએથી બાયલાઓ હતા તે નાશી ગયા.

સુખ્યાહુ—નાશી આવ્યો ત્યારેજ તારા પાણીગ્રહણનો લાભ થયે તો.

સુગ્રીવા—પાણીજ ગ્રહણ થયે. પછી?

સુખ્યાહુ—ત્યાંથી રખડતો રખડતો અહિં આવ્યો ઐટલામાં અહિં પ્રધાનજી મળ્યા.

સુગ્રીવા—તે અહિં ક્યાંથી ?

સુખાહુ—તને ખબર નથી ? ના, પણ તું ક્યાંથી જાણે, ઇન્દ્રે ત્યાં પણ મધ્યજં વસ કરી લીધું ને એ ત્યાંથી નાકા તે અહિં આપ્યા.

સુગ્રીવા—ત્યારે તો અહીં સરખેસરખાની જોડ ઠીક ભેગી થઈ છે. વાર પછી ?

સુખાહુ—તેણે મને કહ્યું કે તું મંદરાચળપર્વત ઉપર જા અને મહારાજનો તપ પૂરો થાય કે સર્વ વૃત્તાંત તેને કહેજે.

સુગ્રીવા—ત્યારે એને પોતાને જતાં શું થતું હતું ?

સુખાહુ—વળી શું થતું હતું શું ? પોતાની હિંમત નથી ચાલતી. મને કહ્યું કે તું જા.

સુગ્રીવા—ત્યારે ખીજો કોણ જાય ?

સુખાહુ—મારે ગયાવિના કેમ ચાલે. મહારાજ તપશ્ચર્યામાંથી પાછા આવે તે વખત બંધાની રી વલે ? ને આ તો હું જઈને જો પહેલી ખબર કરું તો મારાઉપર મહારાજ પ્રસન્ન પણ થાય, માટે જવું એમ મેં નક્કી કર્યું.

સુગ્રીવા—પણ તેમાં આવો વેશ લેવાનું શું કારણ ?

સુખાહુ—જો એવો વેશ નહિં લઈ તો ઓળખાઈ જાઈ. ખાસણો વગેરે મને હરકત કરે, માટે ધુપા રહેવું એજ સારું છે.

સુગ્રીવા—વિચાર તો ઠીક કીધો પણ હવે મારે ક્યાં જવું તે મને સુઝતું નથી. અરેરે, રાણીની સાથે ઇન્દ્ર મને લઈ ગયો હોત તો કેવું સારું થાત. સ્વર્ગ જોત અને આ ચિંતા મટત.

સુખાહુ—અરે, ઇન્દ્ર રાણીને નથી લઈ ગયો.

સુગ્રીવા—અરે આ શું કહેવાય ? મેં મારી નજરે જોયું તે ખાટું ?

સુખાહુ—મને અહિં આમુખામ તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું છે,
કે રાણી કયાધુ તો અહિં પાસે નારદનો આશ્રમ છે તેમાં રહેલાં છે.

સુગ્રીવા—હું! આ ખરી વાત છે? ત્યારે તો લાવો હું ત્યાં
જાઉં. નારદનો આશ્રમ કયી દિશા ભણી છે.

(સુખાહુ તેને હાથ કરી આશ્રમ બતાવે છે.)

ત્યારે ચાલો હું તો જાઉં છું (એમ કહી જવા માંડે છે.)

સુખાહુ— (તેનો હાથ પકડીને ખેંચે છે.)

માલિની હંદ.

નાહું નહિ દર્શી જવા તુજને હું અહિંથી,

સુખ કર મુજને તું ખૂબ આલિંગનેથી;

દિલ બહુ લલચાવે કાચ તારી મધૂરી,

ચતુર મધુર ખોલી છીડી ક્યાં જાય તૂરી. ૧૨૩

(એમ કહી તેને વળગી પડે છે ને સારીપેઠે ભેટી પાંચ

પચીસ ચુંબન કરે છે.)

સુગ્રીવા—

શરમ નયિ તને રે સ્પર્શ કોને કરે છે.

ચિત મહિ અભિલાષો, વ્યર્થ તું ક્યાં ધરે છે;

ફરિ ફરિ શિદ્ધ દે છે દંતના ધા કપોળે,

કુમળિ અતિશ કાયા શીદ તું મારી રોળે. ૧૨૪

સુખાહુ—

નયિ દુખ, સુખ એ, તું કોપ જુઝો કરે છે,

કવણુ યુવતિ પહેલાં હા ભણે મંત જો છે;

અમિમય તુજકાયા, સ્પર્શ થાતાંજ આપે,

વિજળિ સકળ અંગે, શાંતિ હાવાં તું આપે. ૧૨૫

સુગ્રીવા—

કવણુ કરું ઉપાએ, છું નિરાધાર રાને,
બળ કશું અબળાનું, જ્યાં મળે મદ સામે;
કર મન ગમતુંરે, અહાં તને કોણ વારે,
શરણ થઈજ મેલું શીશ આ અંક તારે. ૧૨૬

સુબાહુ— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

(હર્ષ પામીને)

છે સાબાશ તને બહુ પ્રિયતમા, પૂર્યો અભિલાષ તેં;
કીવો તેં વશ નીજ આજયિ મને, કીધાં હશે પુન્ય મેં;
અક્ષુ અંચળ કામ કોટિ લજવે, એવું મુખાર્વિદ આ;
કાયા અંપકવેલિ હંસગતિ છે, માહો સ્વરે ચંદ્રમા. ૧૨૭
આ તારા લલસાવતા અંધરનું, માધુર્ય કેવું કહું,
એ કાળે તજિ સ્વર્ગ ઇન્દ્રમહિ જો, સેવે ન વિસ્મે લહું,
તન્વાંગી ખરિ તોય તું સુરતના, સંગ્રામમાં નિર્જિતા;
શૂરા ખંડિત થાય એવિ અબળા, શું કહે આશ્ચર્યતા. ૧૨૮

સુગ્રીવા—

જેને કાજ હજાર તૂજયિ વડા, નિવાસથી ટળવળે;
તારું છે ધન ભાગ્ય કે અમવિના, તે નારિ તૂને મળે;
હીનાધાર વને સુમાધવિ લતા, કુદ્રૂમને પામતી;
એમાં ગૂણ કહે શું કુદ્રૂમતણો, એ દૈવની છે ગતી. ૧૨૯

સુબાહુ—

ઇન્દ્રે મારિ થવા હવે શિદ બને, આવી કર ભાષણી;
ઓઠે સ્પર્શ ગિરા થતી ન મધુરી, આશ્ચર્યતા એ ઘણી;

૧૨૮ ચંદ્રમામાં હરણુ છે, તેથી તે ગાયન સાંભળીને માહ પામશે.

તારે સંગ થતાં ધણો ગુણ ભર્યો, સર્વે મને જાણુશે;

વીંચ્યો વેલિયિ કાષ્ટ મંડપ ધણી, શોભા સદા આણુશે. ૧૩૦

સુગ્રીવા—લતા વલગશે તો ખરી પણ જીવતા સુધી છુટશે નહિં.

સુખ્યાહુ—લતાની પેડે નિરંતર વળગી રહેશે તો વધારે આનંદ પામીશ.

સુગ્રીવા—સૃષ્ટિનાં નિયમથી જે ઉલટું આણે તે દુઃખ પામ્યાવિના રહેજ નહિં. હું તને—નહિં નહિં બુલી, હવે હું તમને કહીશ,— તમને સુખ આપવાને હું આણું છું; પણ મને જેટલું તમે દુઃખ દીધું તેટલાનો તો હું બદલો વાળીશ. (સુખ્યાહુના ગળામાં હાથ નાખી તેનું મોઝું નીચું કરી તેને ફરી ફરી ચુંબન કરે છે.) (તેની સામું સ્નેહથી જોઈને) પણ હવે હું પારાને જવા નથી દેવાની.

સુખ્યાહુ—હમણાં હું નહિં જાઉં. આજ આપણે પર્વતની સુંદર ગુફાઓમાં જઈ વસીએ. ત્યાં તારા સમાગમનું સુખ લઈને થોડા દિવસ પછી જઈશ.

સુગ્રીવા—આવાં અચોર સ્થળમાં મને એકલી મુકીને જવું છે તે હું કેમ જવા દઈશ ?

સુખ્યાહુ—પ્રાણેશ્વરી હમણા તો આજ, હું જાઉં ત્યારે તું નારદના આશ્રમમાં જઈને રાણી ક્યાધુની પાસે રહેજે.

શિશ્વરિણીવૃત્ત.

જતી વાંકી વાંકી, મુખ મરડીને માન ધરતી;

મદે મોટા મોટા, કંડિન કંઈ શબ્દો ઉચરતી;

પરંતુ સ્વામી જ્યાં, નિકટ તવ નારી નદિ અને;

અતી વેગે ભેટે, સુખ અચળ થાએ ઉભયને. ૧૩૧

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—નારદનો આશ્રમ.

કથાધુ.

કથાધુ—

મંદાક્રાંતા.

વીત્યાં કંઠે વરશ કંઠ જો તોય ના નાથ આપ્યા,
 આશા મારી પ્રતિદિન હણી ડો ન સંદેશ લાવ્યા;
 રાજ્યાભાંગી, નિરખિ રમતો પુત્ર આ પરુશાળે,
 વાટીકાનો ફિર રણ રહ્યો, કેમ હૈકું ન બાળે. ૧૩૨

વાર્યા કેશો, ભિન્નુત વદને કંઠ રૂદ્રાક્ષ ધારી,
 ધી ને તૈલે શરિર ચિકટધું હાથમાં દર્ભ ભારી;
 યજ્ઞે ધુમ્ને, મલિન થયલા, મૂનિના શિષ્યમાંહે,
 ન્યાળી મારો, કુંવર બળું છું, કાગમાં હંમ છાએ. ૧૩૩

રે દૈવ! તને શું કહું, જો પુત્રનું સુખ આપવું હતું તો
 આવો સમય તે ક્યાં બોળી રાખ્યો. આ નિર્જનવનમાં હજી

૧૩૨ કંઠે એટલે મહાકુઃએ આટલાં વરશ તો વીત્યાં-ગયાં-તો
 પણ મારા સ્વામી આવ્યા નહિ. પ્રતિદિન-દરેક દહાડો મારી
 આશા ભાંગી નાએ છે અને કંઠ સંદેશો પણ મને મળતો નથી.
 આજે આવશે એવી હું આશા રાખું છું પણ દરરોજ નીરાશ
 થાજું છું, અને તેમના કાંઈ સમાચાર પણ આવતા નથી. રાજ્યા-
 ભાંગી-રાજ્યના વૈભાગ ભાગવવાને યોગ્ય એવો જો મારો દીકરો
 તેને પરુશાળે, ધાસની ઝુંપડીમાં રમતો જોઈને, મારું હૈકું-
 કાળજી બળી જાય છે. જોઈને કેમ નહિં બળે. સુંદર ઝાડ, વેલા
 ઉગેલા હોય એવી વાડીમાં રહેનાર કીર-એટલે પોપટને રણ-
 એટલે વેરાન, જે જગે ધાસ, પાણી પણ નહિ હોય તેવી જગે રહેલો
 જોઈને કેમ કુઃખ નહિ થાય ?

મારે કોણુ જાણે કેટલા દહાડા કહાડવાના છે ? આમપામ
જોતાં પશુ, પક્ષિ ને ઝાડ એ શિવાય ખીજી કંઈજ નજરે
પડતું નથી.

શિખરિणीवृत्त.

શિરે પંખી ભગો, કલરવ કરે વાનર કુદે,
ચડે અંગે વ્યાલો, શિત તપ વૃષા લે નવ રહે;
જગા ધારી એવો ગભિર તર જોગી જડ દિશે,
વિના એ ના ન્યાણું નિકટ જન કોઈ વન વિશે. ૧૩૪
સખીસું વાતો શી કરિ દિવસ લાંબાં નિત હણું,
હરે નિદ્રા શિષ્યો, ઉઠિ રજનિ હોતે લવિ ધણું;
મને માની વાતો મુનિનિ મનમાં લેશ ન રચે,
ન ચોટે કેં ચિત્ત સમય ગત મુને દિલ ખુચે. ૧૩૫

૧૩૪ જેને શીરે એટલે મથાળે-ટાચે-પક્ષીઓ, ભૂગો-ભમરાઓ
કલકલ કરે છે, અને વાંદરાઓ કુદાકુદ કરી રહે છે, જેના અંગે-
શરીરે, ચાલ એટલે સર્પ ચડે છે, તે છતાં પણ જેને તે કંઈ
લાગતું નથી, અને જે શીત-ટહાડ, તડકો અને વરસાદ બધું વેઠ્યાં
કરેછે, અને કશાને તે મનમાં સમજતો નથી-ગણુકારતો નથી,
એવો જગાવારી-જેને માઠી માઠી જગાઓ ફુટેલી છે એવો ગં-
ભીર વૃક્ષરૂપી એક જડ (જેને નહિ ખોલવું, નહિ ચાલવું જેને કાંઈ
લાગે નહિ એવો) જોગી દેખું છું. તે શિવાય અહિં વનમાં હું
ખીજી કંઈ પણ માણસને દેખતી નથી.

૧૩૫ દહાડા ઘણાજ લાંબા લાગે છે અને એ દહાડા તે કેમ હું
ગાળું, રોજને રોજ તે હું સખીની સાથે વાત પણ શું કરું કે તેમાં
દહાડો જાય ? અને વળી તેમાં સવારના પોહારમાં રાત હોયછે,
ત્યારથી રૂપીના શિષ્યો ઉઠીને લવારો કરીને મારી નિદ્રા ઓવાડે

મને એમ થાય છે કે સુગ્રીવા નહિં આવી હોત તો મારા આટલા દહાડા પણ કેમ જાત? દૈવેજ મારી દયા જાણી એને મોકલી, નહિં તો પ્રસવકાળ વખત મારી શી વલે યાત, એને બાળકની સંભાળ પણ ધટતી કોણ રાખત? એનેવડેજ પુત્ર ઉછરી મોટા થયો છે. પણ હવે તો આ અવસ્થામાંથી છુટું તો બહું સારું. મારું હૃદય કેવળ શુન્ય થઈ ગયું છે. અરેજ શુન્ય થયું છે. મારો લાડકવાણો એકનો એક દીકરો તેની પણ હવે મને યોગ્ય ચિંતા રહેતી નથી. જોની કોણ જાણે સ્વારનો ક્યાં ગયો છે.

(સુગ્રીવા પ્રહલાદને તેડીને આવે છે.)

પણ એ આવ્યો. દીકરા તું ક્યાં રજામાં કરે છે?

પ્રહ.—મા, હું તો તાત નારદજીના શિષ્યો બધા બાણતા હતા ત્યાં બેઠો હતો.

સુગ્રીવા—બાઈ સાહેબ! જુઓ તો ખરાં. તેઓ ધર્મનો ઢોંગધ-
તુરો કરે છે તેમાં આવો નાનોસરનો એપણુ શામેલ થાય છે.

ક્યાંધુ—દીકરા, એ બાણવાનું છે તેનું તારે શું કામ છે?

પ્રહ.—મા, મને તો એ બાણ છે ને તાત નારદજી તેઓને સમજાવે છે તે બહુ ગમે છે. હું તો રોજ સાંભળ્યાં કરું છું. મા તને પણ નારદજી કેવી સારી સારી વાતો કહેતા હતા; મને તો તે પણ બહુજ ગમતી હતી.

છે. (સવાર થતાં પહેલાંથી શિષ્યો બાણે તેથી મારી નિદ્રા જતી રહે છે અને દહાડો વધારે લાંબો થાય છે.) રૂપી જ્ઞાનની વાતો કહે છે તે પણ મને તો ગમતી નથી, અને મારું દીલ હવે કોઈ જગે લાગતું નથી, અને પાછલો ગયેલો વખત મારા દીલમાંથી ખસતો નથી.

સુગ્રીવા—કુંવર, તમારે તો ખાધ પીને રમતા ફરવું જોઈએ.
એવી એવી દોડડાહી લવારાની વાતો સાંભળીને તમારે શું
કરવું છે.

ક્યાધું—તને આખો દહાડો તહાં બેશવું કેમ ગમે છે ?

પ્રહુ.—મા, તેઓ કંઈ આખો દહાડો બંધા ભણ્યાં કરે છે?
તેઓ તાત નારદજીને માટે ખીજી કંઈ કંઈ કામ કરે છે
ત્યારે હું પણ તે તેની સાથે કરવા લાગું છું.

સુગ્રીવા—અરે ખાઈસાહેબ, તમે તો જાણતાં નથી પણ કુંવર તો
તેઓની સાથે દર્ભ વીણવા જાય છે. એના કોમળ અંગમાં
કંઈ દર્ભનો કાંટોમાંટો વાગશે એટલે થયું.

ક્યાધું—કાંટો ભાગે ને વળી કંઈ જનજનાવર કરડે તો પછી
શી વલે ? સુગ્રીવા, એ તો બાળક છે તે શું સમજે, તું એની
પાછળ રહી સંભાળ રાખીશ તો રહેશે.

સુગ્રીવા—પણ હું તે ક્યાં ક્યાં તપાસતી ફરું ? હું નહિં જાણું
તેમ શિષ્યોની સાથે નદીએ નાહવા જતા રહે છે અને ભીને
દીલે ને નીતરતે લુગડે તેઓની સાથે આવે છે.

ક્યાધું—અરેરે, એને કંઈ મગરખગર ધસડી જશે તો મારે
તો પ્રાણ તર્ત નીકળી જશે. (પ્રહલાદને) દીકરા, હવે કંઈ જમ્ય
નહિં હોં. તારે જવું હોય તારે સુગ્રીવાને કહેજે એ તને
તેડી જશે.

પ્રહુ.—પણ હું એને કહું છું તોપણ એ તો મને તેડી જતી નથી.

ક્યાધું—હવે તેડી જશે માટે એકલો કંઈ જતો ના હોં. અહિં
અમે હાથએ ત્યાં રમ્યાં કરીએ.

સુગ્રીવા—જીએની અહિં આટલી આખી જગા રમવાની છે
ત્યાં દોડોની, એ જગાએ ખાસી મળતી રમીએ.

પ્રહ. — પણ મને તો રમવું નથી ગમતું.

સુગ્રીવા — નથી શું ગમતું, જુઓ હું બતાવું.

(એમ કહી તેનો હાથ પકડી આસપાસ લઈ જઈ રમતમાં નાખે છે ને થોડીવાર પછી પોતે પાછી આવે છે.)

કયાધું — સખી મને કંઈ સમજ નથી પડતી કે શું છે? મારું ચિત્ત ઘણુંજ વ્યાકુળ હોવા છતાં આજે સવારથી ઉઠી છું ત્યારથી મને સુકન થયાં કરે છે. હમણા વળી મારી ડાબી આંખ ફરકી. ડ્યારની ફરક્યાં કરે છે.

સુગ્રીવા — બાઈસાહેબ, ત્યારે કંઈ પણ લાભ થયાવિના રહેશે નહિં. રાજની સ્વારી આવતી હોય તો પ્રથમ જેમ દુંડુભિ આગળ વાગતું આવે છે, તેમ જ્યારે કંઈ સારી વસ્તુ બનવાની હોય છે ત્યારે સારાં ચિન્હ આગળથી થાય છે.

કયાધું — અહિં જંગલમાં તે શું મારું થવાનું છે? ઉલટો મારો જીવ તો અહિંથી એવો ઉઠ્યો છે કે મારું કેયે ચિત્ત લાગતું નથી.

સુગ્રીવા — અહિંથી જીવ ઉઠ્યો છે તો હવે નક્કી માનજો કે સ્થાન બદલાશે.

કયાધું — અરે એવું ધન ભાયગ જ્યાંથી કે સ્થાન બદલાય !

દોહરો.

“દુષ્પદાયક છે મુરખતા, દુષ્પદાયક ચૌવંન;

અતિ દુષ્પદાયક સર્વથી, પરધર વસવું જન.”

૧૩૬

સુગ્રીવા — એ વાત ખરી છે તો પણ

પિતાયત્રી અદકી કરે, નિત નારદ સંભાળ;

શિષ્ય રહ્યા સેવાવિષે, શીદ વદો છો આળ.

૧૩૭

કયાધું—અરેરે, હું એમ ક્યાં કહું છું કે અહિં આપણી આ-
 સનાવાસના ઝોઘી થાય છે? નારદજીએ જે કીધું છે તેવું તે
 કોણ કરશે? મારા મનની ઉદાશી મટાડવાને માટે પોતે પોતાનો
 અમૂલ્ય સમય રોકીને મને જ્ઞાન સંભળાવતા; મારા મનની
 જે કાંઈ ઇચ્છા થતી તે પૂર્ણ કરતા, અને રખેને આપણા
 મનમાં કંઈ ઝોઘું આવે માટે પોતાનાથી બનતી સેવા કરતા.
 એની તો હું કોઈપણ દિવસ ઝોશીકળ થઈ શકનાર નથી.

સુગ્રીવા—ને કુંવરની પણ કંઈ થોડી સંભાળ લે છે?

કયાધું—કુંવરના માહમાંથી તો પડતા જોલ ઝીલી લે છે. તેને
 કંઈ જોઈએ છેએ તો અહિં વન છતાં ગમે તે પ્રકારે તે
 વસ્તુ આણી આપે છે.

સુગ્રીવા—

ગીતીવૃત્ત.

તપ એ ધન છે જેને, દુર્લભ તેને નથી કશી વસ્તુ;

સમિપ બ્રહ્મ તેને છે, નિજમુખથી જો કહું કદી અસ્તુ. ૧૩૮

કયાધું—અરે તું તપની વાત કહું છે ને મારા જીવને ડલેશ થાય
 છે. તપ એજ મારાં સઘળાં દુઃખનું કારણ છે.

સુગ્રીવા—બાઈસાહેબ, એથીજ સુખ થશે.

તપ અદ્ભુત વસ્તુ છે, અનુપમ ને જ્ઞાન સર્વનો સાર;

વિશ્વ સકળ વશ એને, ઇચ્છિત સુખનો અપૂરૂ ભંડાર. ૧૩૯

કયાધું—પણ એ તપ પુરું થાય ત્યારે કેની? કોણ જાણે છે કે
 મહારાજના તપનો ક્યારે અંત આવશે? આશાએ દહાડા
 ગમે તેમ કરી કહાડ્યા. તેમની ત્યાં કેવી સ્થિતિ હશે તે પણ
 અહિં માલમ નથી. (નિશાસો મુકીને) રે દૈવ!

સુગ્રીવા—બાહસાહેબ, તે જાણવાની જો ઇચ્છા હોય તો હું
એક ઉપાય બતાવું તે કરશો ?

કયાધુ—કરશો શું પુછે છે ? મારું ચાલતું હોય તો આખી
પૃથ્વી ફરી વળી અબર કહાડું. એને માટે એવું કંઈ નથી કે
જે હું નહિં કરું, માટે કહેની શું ઉપાય છે ?

સુગ્રીવા—પેલા રહ્યા નારદમુની અહિં આવે છે. એમના તપ-
નું બળ એવું તો જોરાવર છે કે સઘળી જગે શું શું બને છે,
તે સઘળાનું એમને મદા માન રહે છે. આપણે કોઈ પણ
દિવસ એમને એવું પુછ્યું નથી, એને કોઈકજ વેળાએ કાલા-
વાલા કરીને પુછીશું તો તેડ ના નહિં પાડે માટે એમને પુછો
કે મહારાજ હમણા શું કરે છે.

કયાધુ—હું આતુર છું એટલે પુછીશ તો ખરી પણ મને એક
ઉત્તર નહિં આપે. એમનું એટલું બધું આમર્ય છે તે આજ-
લગી તે મને કોઈવાર કહ્યુંજ નહિં.

સુગ્રીવા—બાહસાહેબ, એ વાત તો એમના શિષ્યોથી મેં જાણે-
લી પણ મને વિસ્મૃતિ થયલી, તેથી તમને મેં કહી નથી.
પણ લો, એ આવ્યા.

(નારદજી પ્રહલાદને તેડીને આવે છે.)

નારદ—(પ્રહલાદને) બેટા, તું એકલો એકલો ડ્યાં ક્યાં કરે છે.

પ્રહ.—મને રમવું નથી ગમતું તોયે બળાત્કારે સુગ્રીવા મને
રમવા મુકી ગઈ. મને અહિં એકલાં તે કેમ ગમે ? એને
બધા શિષ્યોની પાસે જવા નથી દેતી.

નારદ—સુગ્રીવા, તું એને કેમ બધા શિષ્યોની પાસે જવા દેતી
નથી ?

સુગ્રીવા—તે બધાને એ હરકત કર્યા કરે એટલા માટે મેં એને કહ્યું કે અહિંયા રમો. વળી કંઈ પડે આપડે ત્યારે શું કરી-એ. શિષ્યો બચારા પોતાનું કામ કરે કે એની પાછળ ફરતા ફરે ?

નારદ—તમે સહુ એને એમ શીદ ને કરો છો ? કંઈ પડતો આપડો નથી અને શિષ્યોને એ એટલો વહાલો છે કે કોઈ એને વેગળો મુકનાર નથી. (પ્રહલાદને) બેટા, તારે ત્યાં જવું છે ?

પ્રહ.—હા. મને તો બહુ મન છે, હું ત્યાં જાઉં ?

નારદ—તને મન છે તો જા પણ કંઈ તોફાન નહિં કરતો.

પ્રહ.—વાર, પણ હું કોઈ દહાડો તોફાન કરું છું કે આજે કરીશ ?

(દોડી જાય છે.)

ક્યાધુ—મુનીશ્વર, મેં આવીને તમને અનેક પ્રકારની પીડા કરી છે તે મનમાં નહિં લાવતાં, તમોએ જો અમારી સંભાળ કરી છે, તેનો બદલો તો કોઈ પણ દિવસ વળી શકવાનો નથી.

નારદ—ક્યાધુ, આ પ્રમાણે તારે બોલવું ઘટારત નથી. નિરાધારને આશ્રય આપવો એ પ્રત્યેક સત્પુરુષનો ધર્મ છે, તો મારા જેવાનો હાથ એમાં નવાઈ નથી.

ક્યાધુ—તમો તો એમજ કહો એમાં શી નવાઈ છે ? મહાત્માનું મહત્વ તેમના નમ્ર વચનમાંજ રહેલું છે. જેઓ ગુણ કરનારા છે તેઓને લોહો વધારે સતાવે છે. તમે મારી ઉપર ઉપકાર કરો છો, ત્યારે આપને શ્રમ આપવાનું વધારે વધારે મન થાય છે.

નારદ—ક્યાધુ, મને કંઈ શ્રમ છેજ નહિં. કહો તારી શી ઇચ્છા છે ?

કયાધુ—મુનીધર, હું કહેતાં આચકો આજે છું.

સુગ્રીવા—આચકો શીદને આમ્મો છે? તમારી આશા એક ભંગ કરનાર નથી.

નારદ—મારાથી બનશે તે કરવાની હું કદી ના કહેનાર નથી.

સુગ્રીવા—મહાર્ષિ, બાઈસાહેબની કહેતાં હિમ્મત નથી ચાલતી તો હું કહું છું. આપ મહાસમર્થ છે, જૂત, ભરિય અને વર્તમાન ત્રણે કાળનું આપને માન છે. મહારાજની કેવી સ્થિતિ થયલી હોય તે જાણવાને બાઈસાહેબ આજ ઘણા દિવસથી ઉતાંડ છે અને તેથી મેશ ઉદાસ રહે છે. મોટે આપ તે કહેવાની કૃપા કરો તો મોટો આભાર થશે.

કયાધુ—આપને શ્રમ આપતાં હું સર્માઉછું પણ તમારા વિના હું બીજા કોને કહું? મોટે મારાઉપર દય લાવી એટલી કૃપા કરો.

નારદ—હે કયાધુ, તારે અત્યંત હૃષ પામવા જેવું છે મોટે ચિંતા માં કર.

કયાધુ—તમારાં વચનથી મને અત્યંત સંતોષ થાય છે, અને શાતા વળે છે. પણ—

સુગ્રીવા—આપે એટલી કૃપા કરી તો હવે પુરેપુરી કરો. આપનું બળ પ્રસિદ્ધ છે.

નારદ—હે રાણી, તારી એવીજ ઇચ્છા છે? લે તો હું કહું છું.

સ્ત્રગ્ધર વૃત.

એકાંતુરે, રહીને ઉભય કર જાયા, જોડિને સૂર્ય સામી,

દૃષ્ટી રાખી ઉભો તે, મુકિ નિજ મમતા, સ્થીરતા ચિત્ત પામી;

બ્રહ્મ ધ્યાને, સમાધી, થઇ જવ ફરવું, માન સર્વે ટળવું છે,

મોડું આવું નિહાળી, તપ, સુરકુળનું ચિત્ત ચોંટી ચળવું છે. ૧૪૦

ઇન્દ્રે આમા દિધીકે, મહિતળ સરવે અપ્સરા શિશ્ન જાઓ,
 ભડતી હાવાં તમારી, અજિતરિપુ કરી કોઇ પેરે જાણાવો;
 ચાલ્યું એવું કહેતાં હરખ ઉર ધરી, યુવતી વ્રંદ ત્યાંથી,
 સ્પર્ધા ધારી બધીઓ, મદન મધુ અને અન્ય લીધાછ સાથી. ૧૪૧
 કયાધુ—અરેરે ધિક્કાર છે ઇન્દ્રને, એને મારી સાથેજ વેર
 લાગ્યું છે, શું એને તપભંગ કરવાના ખીજ ઉપાય નહિં
 સૂઝયા, કે મને દુઃખદાયક આ ઉપાય શોધી કહાડ્યો ?

સુગ્રીવા—બાઇસાહેબ તમે સાંભળો તો ખરાં, મહારાજની ત-
 મારા ઉપર કંઈ ઓછી ભજિત નથી કે તે ડોળે અને મને
 નથી લાગતું કે તેહનું મન જરાપણ તે સ્ત્રીઓનાઉપર
 ગયું હોય. કેમ મહર્ષિ હું ખરું કહું છું કેની ?

નારદ—સાંભળોની હું બધું કહું છું.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

લીલાયી ભરપૂર જડા પ્રથમે આવી વસંતે કર્યું,
 પ્રેરીને અદકો પછી રસ બધે છે ચિત્ત કામે હર્યું;
 વસ્ત્રાબ્રુષણ કોટિ કામ લજવે એવાં નિજાંગે ધરી,
 સ્નેહે કામ કટાક્ષ અંચળ કરે ચેષ્ટા ઘણી સુંદરી. ૧૪૨
 ગાયે કોમળ કંઠથી નૃપુરના શબ્દો કરી નાચતી,
 કેશોમાંથી ગુંથેલ પુષ્પ ખરતાં નાખી બિજાં રાચતી;

૧૪૧ સ્પર્ધાધારી—એક જાણે કે હું ચલિત કરું, ખીજ
 જાણે કે હું ફાવું એમ સર્વની ચિત્ત વૃત્તિ થયલી છે. મદન-
 કામદેવ, મધુ-વસંત.

૧૪૨ નિજાંગે-પોતાને શરીરે.

ઊરાડે પટવાસ હાસ્ય મધુરં લજ્જા કરે અંગના,
 ત્રીણ તાલ મૃદંગનો સુર ધ્રુમે છે નાદ જ્યાં ભંગના. ૧૪૩
 જોતી પીત પયોધરો પ્રગટતા, તન્વાંગિના અંગના,
 ત્રીણાં ચીર સમીર હસ્ત ગૃહિને વૃદ્ધિ કરે રંગમાં;
 પંચેન્દ્રી સુખ પામિ મોહિત થતી લીલા રસે જ્યાં ભરી,
 ક્યાધું—કૃત્યાઓને કંઈ શરમ પણ નહિં લાગી? ધિક્કાર છે
 એવી વેશ્યાથી પણ ભુંડીઓને !

સુગ્રીવા—આવી નકટાઈ કરે તો પછી ભલભલા ચળે.

નારદ—

જેનું 'બ્રહ્મવિશે રહ્યું' ચિત ખરું, તે કેમ ડોલે જરી. ૧૪૪
 ક્યાધું—ધન્ય છે સ્વામિનાથ, ધન્ય છે, તમને હું શી ઓશી-
 કળ થઈશ !

સુગ્રીવા—પછી તો બધીઓ ત્યાંથી નિરાશ થઈને કાળે માડે
 પાછી ગઈ કેની ?

નારદ—હા. તેઓ તો ત્યાંથી સૂઝળી ગઈ, ઇન્દ્રને અત્યંત
 સંતાપ થયો કે હિરણ્યકશિપુનું હવે શું કરવું. તે 'બ્રહ્મા'ની આ-
 રાધના કરતો હતો તેથી 'બ્રહ્મા'એ તેને દર્શન નહિં દેવાં,
 એવી ગોઠવાણ કરી.

ક્યાધું—નારદજી, આ તે કેટલી દુષ્ટતા કહેવાય !

નારદ—'બ્રહ્મા'એ ઘણા કાળ સુધી, આવું અધોર તપ છતાં, દર્શન

૧૪૩ પટવાસ-સુગંધી. ચૂરણ,

૧૪૪ નૃત્ય કરતાં છાતિઉપરથી લુંગડું ખસી જાય છે
 અને સ્તન પ્રગટ થાય છે, બહાર દેખાય છે તે જોતી, એવી ત-
 ન્વાંગી એટલે નાચુક શરીરવાળી.

નહિં દીધાં; પણ તપનું બળ કંઈ જેવું તેવું નથી. તેની આગળ દેવતાઓ પણ નિર્બળ છે.

વસંતતિલકાવૃત્ત.

ધાતા વિત્યાં વરશ તોય રિજ્યા ન તેથી,
અમ્મી ઉઠ્યો તવ તપો મય તાળવેથી;
તેજસ્વિ અંડ નહિં બિંબ નિહાળી જાએ,
ત્રેલોકનો પ્રલયકાર અરે જાણાએ.

૧૪૫

તેના ઉપ તપથી કરીને સર્વ પ્રાણીઓ પીડા પામવા લાગ્યા, 'શ્રદ્ધાંડ પણ ધૂજવા લાગ્યું', અને દેવતાઓ પણ થતી પીડા સહન કરી શક્યા નહિં. સહુનો નાશ થઈ જશે એમ વિચારી, લાચાર થઈને તેઓ 'શ્રદ્ધા પાસે ગયા, અને સંઘ-જાએ તેમની પ્રાર્થના કરી, કે આપું 'શ્રદ્ધાંડ નાશ પામશે માટે હમને શાંતિ કરો, અને હિરણ્યકશિપુને જઈને વરદાન આપો. 'શ્રદ્ધા મંદરાચળપર્વત ઉપર આપ્યા અને પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું. તેમણે કહ્યું કે "હે દાનવપતિ હું તારાઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, માટે માગ માગ, તારી રી ઇચ્છા છે?" હું ક્ષાધુ આપાં વચન સાંભળીને તારા સ્વામિને શુદ્ધિ આવી, અને 'શ્રદ્ધાજીનું વંદન કરીને તેમને કહ્યું, કે હું પરમાત્મા, હું એટલુંજ માયું છું કે જરાયુજ, અંડજ, ઉન્મિજ, સ્વેદજ અને 'શ્રદ્ધાએ ઉત્પન્ન કરેલા છે તેમાંના કોઈપણ પ્રાણીથી દિવશે વ રાત્રે મારૂ મૃત્યુ ન થાય; તેમજ હું ઘરમાં નહિ મરું, બહાર નહિં મરું, આકાશમાં, ને પાતાળમાં, અસ્ત્રથી ને શસ્ત્રથી, પણ નહિં મરું. અસ્તુ, અસ્તુ. એમ કહીને 'શ્રદ્ધા જી

અંતર્યામીન થઈ ગયા. મોટે તમે ઉત્સવ કરો. વધારે સારા સમાચાર તમને થોડીવારમાં આવી મળશે.

કયાધુ—મહર્ષિ, હું તમને લાંબી થઈને પગે લાગું છું.

(પગે લાગે છે.)

તમે મને આજે જાણે નવો જીવ આપ્યો હોય એટલો મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આજે મને કેટલો હરખ થાય છે તે હું કહી શકતી નથી.

(પ્રહલાદ ઉતાવળથી દોડતો દોડતો આવે છે.)

પ્રહ.—મા, મા, તને પુછતું કોઈ માણસ અહિં આવે છે.

કયાધુ—દીકરા કોણ છે ?

પ્રહ.—હું તેને નથી ઓળખતો, પણ ઓ પેલો આવ્યો.

(સુખાહુ આવે છે.)

સુખાહુ—જય થાઓ, રાણી જય થાઓ. મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ મંદરાચળથી પાછા વળી પાછી પોતાની સત્તા સ્થાપન કરી છે, અને પોતાના રાજ્યમહેલમાં પાછા પધાર્યા છે.

કયાધુ અને સુગ્રીવા—(એકીવારે અત્યંત હરખમાં) સાબાશ, સાબાશ, રૂપિજી આજે ખરેખરો ઉત્સવનો દિવસ છે.

સુખાહુ—મુનીશ્વર, હું વંદન કરું છું. ઉતાવળમાં ને હરખમાં મેં આપને જોયા નહિં, મોટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.

નારદ—આનંદના સમયમાં અપરાધ કરવાની વાતજ નહિં કરવી.

સુખાહુ—રાણીસાહેબ, સાવધાન થાઓ એમ જાણ્યું કે મહારાજના માણસો આપને તેડવાને અહિં આવી પહોંચશે. મને તેડવા મહારાજે મોકલ્યો છે પણ હું તેઓનાથી આગળ આવી ઉભો છું. મોટે હવે વિજય નહિં કરવો જોઈએ. પ્રિય સુગ્રીવા, તું જવાની સામગ્રી જલદીથી તૈયાર કર.

મુગ્રીવા—(નારદજીને) મુનીશ્વર, આજા હોય તો સર્વ ઉઠિયે.

નારદ—ભલે, આણે જઈને તૈયારી કરો.

(સર્વે જાય છે.)

વિષ્કંભક.

સ્થળ—આકાશ.

જે અપ્સરાઓ ધીરેધીરે વાતો કરતી જાય છે.

૧ અપ્સરા—સખી એ પ્રમાણે.

શાલિનિ વૃત્ત.

દૈત્યાધીશે ભાતનું પેર લીધું,

જાંતી સર્વે જડત નાસ્તીક કીધું;

પીડા પામી સ્વર્ગના સર્વ વાસી,

શિવે જન્મે છે વધૂસાથ નાસી.

૧૪૬

થોભ્યા કેરો કામ ના એક દેખે,

જ્યાં ત્યાં પૂકે દુષ્ટના દૂત પેખે;

ત્રાહે ત્રાહે દેવતાઓ કરે છે,

થાશે હાવાં શૂંજ ચિંતા ધરે છે.

૧૪૭

૨ અપ્સરા—ત્યારે તે સધળા સ્વર્ગ મુકીને નાહા તેની સાથે
તું પણ નાહી.

૧ અપ્સરા—હાસ્તો, ખીજું હું શું કરું? હિરણ્યકશિપુએ
સ્વર્ગ પાણુ પોતાને હાથ કર્યું, એટલે મારાથી ત્યાં કેમ રહેવાય ?

૨ અપ્સરા—ત્યારે તો હું ને તું બે મરખી. હિરણ્યકશિપુને હાથ
જઈયે તો આપણી શી વલે થાય ?

૧ અપ્સરા—ત્યારે તેમાંજ તહિંથી અહિં ને અહિંથી તહિં
એમ નાસતી ફરંછું કેની.

૨ અપ્સરા—હું પણ બધે રખડીરખડીને થાકી પણ જ્યાં
જોઈ ત્યાં એ દુષ્ટની સત્તા દેખું છું.

૧ અપ્સરા—પણ તું તો દેવતાઓની સાથે હતી કેની ?

૨ અપ્સરા—હા. પણ મારા જેવી તેની વલે હતી.

૧ અપ્સરા—ત્યારે તેઓનું શું થયું.

૨ અપ્સરા—તેઓ સઘળા પરમાત્મા ભગવાનની પ્રાર્થના કર-
વા લાગ્યા.

ગીતોવૃત્ત.

ગૃહ તારા ગણુ લઇને, નક્ષત્રપતિ પળેછ જ્યમ નભમાં;

રૂપિ સુર સરવે સાથે, સચિપતિ આદ્યો ધરી ધીરજ મનમાં. ૧૪૮

ક્ષિરસાગરમાં આવી, જોડી પાણિ ઉભો રહિ વિલાપે;

ઓ પ્રભુ કર કરુણા તું, પામે પીડા પુનીત વણુ પાપે. ૧૪૯

તુજ મહિમા તુછકારે, દુષ્ટ બુદ્ધિ ને અનીતિ આચરતો;

નિજ મહિમા ગવડાવે, તુજ ભડતોને અતી બળે દમતો. ૧૫૦

સત્યોભય પરમાત્મા, અસત્યનો તું સહેછ જ્ય કેમ;

વિષ્ણુ વિનાશ થશે, વિવિધ પ્રાર્થના સકળ કરે એમ. ૧૫૧

એ પ્રમાણે સઘળાઓએ પ્રાર્થના કરી.

૧ અપ્સરા—તેઓની પ્રાર્થનાનું ફળ તો કંઈ થયું નથી. અને
ઉલટું દીન દીન પ્રત્યે હિરણ્યકશિપુનું બળ તો વધતું જાય છે.

૨ અપ્સરા—તેઓએ ધણીજ પ્રાર્થના કરી ત્યારે એક મોટા
ગંભીર શબ્દ થયો કે “હું દેવલોકો ને રૂપિશો, તમે ચિંતા માં
કરો, એ અસુરનો અંત પાસે આજે છે. એને પ્રહલાદ

નામે પુત્ર છે તે મોટો ભક્ત છે. તેને એ અત્યંત દુઃખ દેશે તે વેળા એનો કાળ થયાવિના રહેનાર નથી.”

૧ અપ્સરા—એ પ્રમાણે તો કોણ જાણે ક્યારે થશે. આપણે ત્યાં સુધી આવું દુઃખ વેઠવાનું બાકી રહ્યું.

૨ અપ્સરા—(ગભરાઈને) અરેરે, આપણે આ શું કીધું? વાતમાં ને વાતમાં ક્યાં ચાલ્યાં આચ્યાં !

૧ અપ્સરા—(ગભરાઈને) કેમ વાર, એમ જાણે છે ?

૨ અપ્સરા—કેમ વાર શું ? જોની નીચે, આતો હિરણ્યકશિપુનું નગર આવ્યું. આપણી નીચેજ જોની શુક્રાચાર્યની આ નિશાળ આવી તેમાં છોકરાઓ ભણે છે.

૧ અપ્સરા—(જોઈને) હાય, હાય, આપણે વગર વિચારે અહિં ક્યાં આચ્યાં. ચલ ચલ અહિંથી જલદી જતાં રહિયે. નહિં તો વાઘના મોમાંથી બચવું મુશ્કેલ પડશે.

(બંને જાણીએ ઉતાવળી જતી રહે છે.)

વિષ્કંભક સમાપ્ત.

અંક ૫ મો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—શુક્રાચાર્યની નિશાળ.

પ્રહલાદ અને ખીજ નિશાળિયા.

૧ નિશા.—પ્રહલાદજી તમે કહ્યું કે—

વસંતતિલકાવૃત.

નાના પ્રકારની રૂઢી રચના રચેલું,
 'બ્રહ્માંડ' છે સકળ આ પ્રભુએ મૃજેલું;
 રાખ્યાવિના ન જન પુણ્યની પ્રાપ્તિ જોય,
 કેમે ન કારણવિના કંઈ કાર્ય હોય.

૧૫૨

ત્યારે જ્યારે કારણવિના કાર્ય નય હોય તો પછી ઇશ્વરનો
 ઇશ્વર પણ કોઈ હોવો જોઈએ કેની?

પ્રહ.—કારણવિના કાર્ય નહિં હોય, એ નિયમ મૃષ્ટિનો નિયમ
 છે. સકળ મૃષ્ટિના કર્તા પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ કેવળ નિરાળું છે,
 તેનાથી તે શ્રેષ્ઠ છે, અને તેથી એ નિયમ તેને લાગુ પડે
 નહિં. તમારા કહેવા પ્રમાણે ગણિયે તો પ્રહલાદ ઇશ્વરને
 ઉત્પન્ન કરનાર ખીજો ઇશ્વર હોય, ખીજને ઉત્પન્ન કરનાર
 ત્રીજો, ત્રીજને ચોથો અને એ પ્રમાણે અંતજ નહિં આવે,
 મોટે કોઈ પણ જગે અંત તો હોવો જોઈએ; અમુક ક્રેકાણે
 અટક્યાવિના આપણને આલશેજ નહિં.

૨ નિશા.—ત્યારે આપણે જે પદાર્થનું 'બ્રહ્માંડ' બનેલું છે
 ત્યાંથીજ અટકીએ તો નહિં બને?

મહુ.—એ ચૈતન્યરહિત વસ્તુ છે, તે વસ્તુ જડ છે, તેનાથી કંઈ થઈ શકતું નથી. અને મૃષ્ટિમાં હેતુમય જે અદ્ભૂત રચના રચેલી છે તે કરવાને તે સમર્થ નથી. જે અચળ હોય, જેના ગુણમાં કંઈ વધારો અથવા ઘટાડો થઈ શકતો નથી, તેજ સર્વ જગતનું મૂળ કારણ હોવું જોઈયે. પદાર્થ એ ચળિત વસ્તુ છે અને તેથી તેને આદ્ય હોવું જોઈયે.

૨ નિશા.—એ હું નહિ સમજ્યો.

મહુ.—તેનું આદ્ય હોવું જોઈયે એટલે તેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ વેળાએ થઈ હોયે. એવી વસ્તુનો ત્યારે અંત પણ હોવો જોઈયે. તેમજ જેના ગુણમાં વધારો, ઘટાડો થાય, જેને આદ્ય અને અંત છે તે નાશવંત વસ્તુ છે, અને તે અચળ પણ નથી. આદ્યઅંતવિનાનું, અને સ્થિર માત્ર ચૈતન્યજ હોઈ શકે છે. માટે ચૈતન્યરૂપ ભગવાન એજ સર્વ વસ્તુનું કારણ છે.

૧ નિશા.—હવે હું સમજ્યો, અને એટલાંજ માટે પરમેશ્વરની વિશાળતા કહી પણ શકાતી નથી.

મહુ.—એ ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મ સત્યોમય છે, તેથી કુષ્ઠ કર્મને તે ધિક્કારે છે. જેમ તેજને અને તિમિરને વેર છે, શીત અને ઉષ્ણતાને વેર છે, તેમ સત્યને અને અસત્યને વેર છે. સરખે સરખા ગુણને સ્નેહ છે. ભગવાન સત્ય સ્વરૂપ છે તેથી સત્ય કર્મ કરનારાઉપર તે પ્રસન્ન થાય છે, અને જેઓ પાપ કરે છે તેનાં ઉપર તે ક્રોધે છે.

૨ નિશા.—બરાબર છે. અને એટલાંજ માટે ભગવાનના જે-ઐ ભક્ત છે તેઓ અનીતિને ધિક્કારીને પુણ્યના કામ કરે છે.

મહુ.—એવાં કામ કર્યાવિના ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી, અને

ત્યારે આ સંસારરૂપી દુઃખદાયક ભળમાંથી માણસ મુક્ત કેમ થાય ? મારાં કર્મનું સારું ફળ ને માંડાનું માફું.

વસંતતિલકા.

રોપી કુટીલ તર કંટકનો જનોરે,

મુસ્વાદ લે ઝ્યમ કરી મહકારનોરે;

ધમરને આણગમતાં કર્મ એટલે પાપ કરીને મુક્તિની ધમ્મ રાખે, તે મૂર્ખ માનવો.

પાપાણુ પુષ્ટ જન પાતકનો ગ્રહે છે,

સંસાર સિંધુ તરં અર્થ ચિતે ચહે છે. ૧૫૩

૩ નિશા.—પ્રહલાદજીના કહેવાપ્રમાણે હું જીદાડથી ભગવાનનું ભજન કરું છું, તીદાડથી મારાં મનને ધણોજ સંતોષ અને સુખ થાય છે.

પ્રહ.—જે આપણો કર્તા છે તેની ભક્તિ કરવી એ આપણો ખરો ધર્મ છે.

૪ નિશા.—પણ એ ભગવાન કેવા હોશે.

૧ નિશા.—આટલા દહાડા થયા છતાં હજી તેં એ નહિં જાણ્યું ? ભગવાન નિરાકાર છે; તેને માણસના જેવાં કંઈ પણ અવયવો નથી.

પ્રહ.—અને તે છતાં તે સધળું જોય છે, સધળું સાંભળે છે અને સધળું કરે છે.

૨ નિશા.—ત્યારે તેને આકાર કેમ નહિં હોય વાર ?

પ્રહ.—જે વસ્તુને આકાર હોય તે સ્થિતિસ્થાપક હોય એટલે તેનું પ્રમાણ હોય. શ્રીભગવાન સર્વઆપક છે. એ નિરા-

કાર ભગવાનની જે ભક્તિ કરે છે અને સદાચરણથી ચાલે છે તેનું કલ્યાણ થયાવિના રહેતું નથી.

૧ નિશા.—એવાં નિરાકાર ચૈતન્ય સ્વરૂપની આરાધના કેમ થાય?

પ્રહુ.—પૂજા જે પ્રકારની છે. જેઓ ધણા જ્ઞાનને પામી ગયા છે, અને ઇશ્વરનું સાચું તત્ત્વ જેઓ ઝાણખે છે, તેઓએ તો માનસીક પૂજનજ કરવાની છે. પણ સધળાં માણસો કંઈ એવાં નથી હોતાં. જે નિરાકાર છે તેનું ચિંતન કરવું ઘણું કઠિન છે, અને જ્યાં સુધી હૃદયમાં સ્થિરતા આવી નથી, ત્યાં સુધી ચિંતન થતું નથી. મોટે ચિત્ત સ્થીર ચોટે તેને મોટે મૂર્તિમાન સ્વરૂપ કદાચેને પણ ઇશ્વરની આરાધના કરવી. જેઓ આસ્તા રાખીને કોઈ પણ રીતે ભગવત ભજન કરે છે, તેના ઉપર ભગવાન કૃપા કર્યાવિના રહેતા નથી. જે માણસ ભગવાનઉપર નિરંતર આસ્તા રાખી રહે છે તેની ચિંતા ભગવાન રાખ્યાવિના રહેતા નથી. સંકટની વેળાએ તેની સહાય કર્યાવિના પણ તેમને ચાલતુંજ નથી.

૧ નિશા.—પ્રહલાદજી, હું આશ્ચર્ય પામું છું કે આ સધળી વાત તમે ક્યાં શીખી આપ્યા?

પ્રહુ.—મારી માતા કયાધુ નારદ રૂપીના આશ્રમમાં રહી હતી તે વેળા નારદજી તેને એવું એવું જ્ઞાન સંભળાવતા હતા. તે તેને તો કંઈ યાદ નહિં રહ્યું પણ મારા મનને એ વાત ખરી લાગતી ગઈ અને ચોંટતી ગઈ. તેમ વળી રૂપીના શિષ્યોનો પણ મને સંગ થયેલો. ઘણુંખૂં તેમની સાથે ને સાથે હું રહેતો અને તેથી આ થોડુંઘણું જાણું છું.

૨ નિશા.—આપણા ગુરુ શુક્રાચાર્યે કોઈ પણ દિવસ આતું માન નથી આપ્યું.

૧ નિશા.—તેમની શીખવવાની રીતથી હલકી માઠી અસર થતી હતી.

૨ નિશા.—આવી આવી અહિં વાતો યાચ છે એ વાત ગુરુજી આવી જોય તો શી વલે યાચ ?

પ્રહ.—આવે તો શું થયું ? આપણે જ્યાં જોડું કામ કરીયે છેયે.

૧ નિશા.—હવે જ્યાંથી આવી પહોંચે ? હવે તો નિશાળ છુટવાનો વખત થયો, મોટે હવે તો “નમો ચિત્ર વિચિત્ર” એ કહીને જાયે.

પ્રહ.—હા, ત્યારે તેમ કરીએ.

(સંઘના નિશાળિયાઓ ઉભા થઈ ગાય છે.)

ભુજંગી હંદ.

નમો ચિત્ર વિચિત્ર એ વીશ્વકર્તા,
 નમો પ્રાણિના પ્રાણ આધાર ભર્તા;
 નહિં રૂપ અદ્ભૂત તારું કળાએ,
 નિરાકાર સંધે તથાપી જણાએ.
 નહિં નેત્ર તોએ બધું તું જીએ છે,
 નહિં કર્ણ તોએ બધું તું શુણે છે;
 નહિં હસ્ત તોએ બધું તું કરે છે,
 વિના પાગ સર્વત્ર તું સંચરે છે.
 વિના નાસિકા સર્વ ગંધો લહે છે,
 વિના મૂખ જોણે, ભર્યો તું રસે છે;
 વિના શીર તું માન ભંડાર ભાસે,
 વિના રૂપ અદ્ભૂત તે જે પ્રકાશે.

૧૫૪

૧૫૫

૧૫૬

કરે સ્પર્શ અસ્પર્શ પોતે તથાપી,
રહ્યો સત્ય ચૈતન્ય રૂપે તું વ્યાપી;
લહ્યું સ્થાન ત્રીકાળનું તું વિશેરે;
સદા મૂળ ત્રીશક્તિનું તું દિશેરે.

૧૫૭

(જો) કૃપા થાય તારી કૃપાળુ સ્વરૂપ,
(તો) રૂદેમાં લહે મજ્જનો તૂળ રૂપ,
સદાચાર સ્નેહે કરે તારિ ભક્તિ,
તરી પ્રાણિ મંસાર પામેછ મુક્તિ.

૧૫૮

તજી નિત્ય આત્મા તણું સ્થાપ મૂખ,
ક્ષયી કાયનું અહપ ધરિછેછ મૂર્ખ;
મહૂ સારની સાર નિષ્કામ સેવા,
કરણા કરી આપ દેવાધિ દેવા.

૧૫૯

(શુકાચાર્ય ઓચિંતા આવી પહોંચ છે.)

શુકા.—(ક્રોધમાં) રે મૂર્ખો, તમે આ શું કુતુહળ માંડ્યું છે?

(ઘણા છોકરાઓ ઘરઘર ઘૂમે છે પ્રહલાદ જરા પણ બીહીતો નથી.)

હું ક્યારનો સાંભળ્યાં કરતો હતો. ફાણે શીખવ્યું રે એ તમને?

(એક બે છોકરાં ધીરેધીરે ખસે છે.)

એમાં અમારો વાંક નથી, અમને તો પ્રહલાદે

(ખોલતા રહી બચ છે.)

શુકા.—પ્રહલાદજી, હું કેટલા દિવસ થયાં વિચાર કરતો હતો કે
મહુની વૃત્તિ કેમ ફરી ગઈ છે? પણ આજે માલમ પડી
આવે છે કે તમે સઘળું તોફાન કરો છો.

પ્રહ.—ગુરૂજી, સદ્ગુણનો અને ભગવાનની ભક્તિનો બાધ
કરવો એમાં કંઈજ ખોટું નથી.

શુકા.—આ કેવાં વચન કહેવાય? તમારા પિતા એમ બહુશ્રે

કે તમે વિષ્ણુની ભક્તિ કરો છો, તો પછી શું પરિણામ થશે તે જાણો છો ?

મહુ.—તેહ જાણે તો તેની મને કંઈ ચિંતા નથી. શ્રીનારાયણની ભક્તિ જેઝા કરતા નથી તેઝા મોટા અપરાધી છે. તેમજ સદ્ગુણની પ્રશંસા કરવી અને દુર્ગુણને ધિક્કારવા, એ સર્વ કોઈને ધટે છે.

શુકા.—(મનમાં) મારા પુત્ર શંડામર્કાને આવાં આનાં ચરિત્રની અપ્પર છે કે નહિં ? જો તે જાણતો હશે ને મને નહિ કહ્યું તો તેની મોટી ભુલ છે.

શંડામર્કા આવે છે.

(પ્રકાશથી) શંડામર્કા તેં પ્રહલાદને આવું શીખવ્યું છે, કે નારાયણની ભક્તિ કરવી તે શિવાય ખીજું કંઈ સાચુ નથી ?

શંડા.—પિતાજી હું એવું શીખવું પાણુ ખરો ? પ્રહલાદ જ્યારથી અહિં જાણવા આયા છે ત્યારથી ખીજું શિખવિશેં હુંએ તે ધ્યાનમાં લેતા નથી, અને આજો દહાડો એવામાં ને એવામાંજ લક્ષ રાખે છે.

શુકા.—ત્યારે તેં મને એ વાત કેમ નહિં કહી ? હિરણ્યકશિપુ જાણશે તો શું થશે તે તું જાણે છે ?

શંડા.—મેં તેમને એકવાર એ વાત વિદિત કરી હતી અને તેમણે એના દિલમાંથી એ વાત કહાડી નંખાવવા વિશેષ પ્રયત્ન કરવાનું તેમણે કહ્યું હતું.

શુકા.—એણે તો સઘળાઓનાં મન ફેરવી નાખ્યાં છે. આ નિશાળને સહુએ મળીને એક ભજનનો અપ્પાડો કરી મુઝ્યો છે. પણ ઠીક છે, કંઈ ચિંતા નહિં. આ સઘળા નિશાળિઆ-

ઝોને તું લઈ જઈ પાછલી ઝોરડીમાં ગોંધ, અને પ્રહલાદને
હું મારી સાથે લઈ જઈ છું.

રાંડા.—જેવી તમારી આત્મા (નિશાળિઆઝોને) ચાલો મારી
સાથે, રે મૂર્ખો.

(સહુ તેનો સાથે જાય છે અને શુક્રાચાર્ય પ્રહલાદને લઈને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

મૃત્યુજી—હિરણ્યકશિપુનો મહેલ.

કયાધુ અને સુગ્રીવા.

કયાધુ—સખી સુગ્રીવા, આજ જોની હજીસુધી પ્રહલાદ
નથી આવ્યો.

સુગ્રીવા—હા જીઝોની, બપોર થયા. ભોજનની વેળા થઈ છે ને
હજી કોણ જાણે કેમ કુંવર નહિં આવ્યા.

કયાધુ—મને તેથીજ ચિંતા થાય છે તો.

સુગ્રીવા—ગુરૂની આત્મા નહિં થઈ હોય તેથી વાર લાગી.

કયાધુ—પણ કોઈ દહાડો વાર નથી લાગતી ને આજે કેમ
લાગી ? વારં તું જરા બારીઝે જોતો ખરી.

સુગ્રીવા—બાઈમાહેબ, હ્યો જોઈ છું, પણ ઝે આવશે તો કંઈ
હાંડ્યું રહેશે. (બારીઝે જઈ જીઝે છે ને થોડીવાર રહીને) હ્યો
તમારે કુંવર આવ્યા પણ આજ તો ગુરૂ શુક્રાચાર્ય પણ સાથે છે.

કયાધુ—ગુરૂ શુક્રાચાર્ય ?

સુગ્રીવા—હા, બાઈમાહેબ.

કયાધુ—ઝે કેમ આવ્યા હશે. મને ચિંતા થાય છે.

સુગ્રીવા—વળી ઝેમાં તે ચિંતા શાન્તી કરો છો.

(શુક્રાચાર્ય પ્રહલાદને લઇને આવે છે.)

શુકા.—કહ્યાણુ થાઓ, રાણી, કહ્યાણુ થાઓ.

કયાધુ—આજ અમને કૃતાર્થ કીધાં. ખીરાજો આ આસનઉપર.

(શુક્રાચાર્ય બેસે છે.)

કયાધુ—ગુરુજી, આજ તમે કૃપા કેમ કરી?

શુકા.—આહો મહિષી, કેટલા દિવસથી સઘળા નિશાળીઆ-
ઓની ચિત્તવૃત્તિ કેવળ ફરી ગયલી જોઇને હું આશ્ચર્ય પામતો
હતો કે એમ કેમ થયું. પણ આનું ખરું કારણ મને જણાઇ
આવ્યું. આપના કુંવરે સઘળો ઉત્પાત કરી મુક્યો છે. જે જે
શીખવવામાં આવે તે નહિ ભણતાં, જગતમાં નારાયણનું નામ
એજ સાચું તત્ત્વ છે એવો પોતેજ માત્ર લવારો કર્યો કીધો છે,
એમ નહિ પણ સઘળાઓને ઉપદેશ કરી કરી ભ્રષ્ટ કર્યો છે,
ભણવાનું મુકી દઇને ભજન કિર્તન કરવા સહુએ માંડ્યું છે.

કયાધુ—રે કુંવર તું આ શું કરે છે તારા બાપ જાણશે તો તારી
શી વલે થશે? એકવાર તો શંકામર્કાએ આવીને કહ્યું ત્યારે
અત્યંત કોપાયમાન થયા હતા, અને કેટલું સમજાવ્યા ત્યારે
શાંત થયાં.

પ્રહુ.—પણ મા, એમાં હું કંઈ ખોટું કરતો નથી.

કયાધુ—દીકરા, તું વગર સમજે શું બોલે છે? પૃથ્વીઉપર ખીજો
કોઈ પણ પુરુષ નારીયણનું નામ લે છે તો તેને તરત મારી
નાખવામાં આવે છે, તારા બાપે કેવી સખત આણુ ફેરવી છે
તે તું જાણતો નથી.

પ્રહુ.—તે હું જાણું છું. પણ તેઓ અધઘડું કરે છે.

કયાધું—અરે, તું આ શું કરે છે ! તારા બાપને પણ તું એ પ્ર-
માણે કહેતાં બીહતો નથી ?

સુગ્રીવા—કુંવર, તમે કેવળ બાળક બુદ્ધિ છો. મહારાજને દેવતાઓ
સાથે અત્યંત વેર છે, અને નારાયણ દેવતાઓને સહાયતા
આપે છે તે તમે જાણો છો ? શત્રુને સહાય કરનાર તે આપ-
ણો શત્રુ, તેનું નામ કેમ લેવાય ?

પ્રહ.—સુગ્રીવા, તું મૂર્ખ છે. દેવતાઓ સદ્ગુણના રૂપ છે. શ્રીના-
રાયણ એ સમગ્ર સદ્ગુણોથી કીર્ણના સ્વરૂપ છે. સદ્ગુણ
તેને પ્રિય છે અને દુર્ગુણને તે ધિક્કારે છે. ડાહ્યા માણસો
સદ્ગુણને સહાય આપે છે તો પછી પરમેશ્વર તેમ કરે એમાં
શી નવાઈ છે ?

કયાધું—ગુરુજી, પ્રહલાદ તો ખરેખર ગાંડો થઈ ગયો છે. તમે
એને ઠેકાણે નહિં લાવો તો તેમ કરવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ?

શુકા.—મહિષી, તમે સાચું કહો છો. એ નાદાન છે પણ મને
પણ એ એવા ને એવાજ ઉત્તર આપે છે ત્યાં હું શું કરું ?

કયાધું—(પ્રહલાદને) દીકરા, આમ મારી પાસે આવ.

(હાથ પકડી પોતાની પાસે ખેંચાડે છે.)

જો તું હવે મોટો થયો અને હવે નાદાન થાય એ કંઈ સાર નહિં.

પ્રહ.—મા, તેં મને જન્મ આપ્યો મોટો મારે તને વિશેષ
કહેવું ઘટારત નથી; પણ તમે સહુ જો પોતાના આત્માનું
કહ્યાણુ ધસ્તીતાં હોવ તો વૈરભાવ મુકી દઈને, શ્રીનારાયણના
નામનું રટણ કરો.

કયાધું—(જરા ઝીંસ કરીને) રે શું બહુ કાઢ્યો કે ? જ્યાં સુધી હું

બોલતી નથી ત્યાં સુધી. આપણે નારાયણનું શું કામ છે ?
અબડહાડ જો ફરીથી તેનું નામ લીધું તો.

મહુ.—

દોહરા.

રે રે મુજને શું કહે, આ તું મા ઉત્પાત;
કેમ કરી જાએ તજ્યો, તાત તણે જે તાત. ૧૬૦
દિનરાત્રી ચિંતા ધરે, જિવની જે જગતમાંલ્ય;
પ્રાણી તણું ચૈતન્ય તે, કેમ તજ્યોરે જાય. ૧૬૧
માયા નાગણ મનુષને, મારે ચારે પાસ;
નારાયણનું નામ એ, ગરડ પમાડે ત્રાસ. ૧૬૨
આત્માનું સુખ સાધવા, સાચો એક ઉપાય;
નારાયણના નામનો, ક્યમ મુજથી મૂકાય. ૧૬૩

મુગ્ધીવા—બાઈસાહેબ, મહારાજ પધારે છે.

(હિરણ્યકશિપુ આવે છે સહુ ઉઠીને તેને સત્કાર કરે છે.)

શુકા.—જય થાઓ મહારાજ, જય થાઓ.

હિરણ્ય.—મહારાજ, બિરાજમાન થાઓ.

(સહુ બેસે છે.)

ગુરુ શુકાચાર્ય, પ્રહલાદ, હવે તો આપણી નીતિ તથા રીતી
કંઈ શીખ્યો કે નહિં? શંકામઝાએ એવી એની અમાનતા દૂર
કરી હશે એમ હું ધારું છું.

શુકા.—મહારાજ, હું આપને શું કહું. પ્રહલાદજી નારાય-
ણનું નામ પકડી રહ્યા છે, તેથી બીજું કંઈજ બાંધતા નથી.

કયાધુ—હજી એ બાળક બુદ્ધિ છે. એ ધીરેધીરે સમજશે એ-
ટલે બધું શીખશે.

હિરણ્ય.—(ક્રોધથી) કેમરે બાળકા, ગુરુ શુકાચાર્ય આ શું કહે છે ?

કયાધુ—(મનમાં) રખેને મહારાજ સાથે પણ એ જીવ કરતો.

મહુ.—પિતાજી, ગુરુજી ખરું કહે છે. મને નારાયણના નામ-
વિના ખીજું કંઈ ગમતું નથી. કેમકે સંસારમાં માયામાં સાચું
તત્વજ એ છે ?

હિરણ્ય.—હે મૂર્ખ ! તું શું બકે છે ?

મહુ.— પ્રહર્ષણીવૃત્ત

સાચું હું ફરિ કહું છું પિતાજી શૂણા,

શું કોવે, શુણિ હરિ નામ શીશ ધૂણા;

સંસારી ખટપટમાં તમે છળાયા,

ન્યાળીને નિજખળને હસેછ માયા.

૧૬૪

ખાવાનું જ્યમ શિશુને ખતાવિ ચોર,

શૃંગારો ગ્રહિ કરતા કુકર્મ ધોર;

મોટે દ્યો શુભ હરિની સહાય ચેતી,

અંતેરે ખરિ નહિં તો થશે ફળેતી.

૧૬૫

હિરણ્ય.— વસંતતિલકાવૃત્ત.

પાપિષ્ઠ તેં લજ્જ્યું છે નિજ કુળ આજે,

મિથ્યા થયો અમ કર્યો બહુ તૂજ કાજે;

આમા પિતા તણિતજી બલોટા પળે છે,

તે પુત્ર નર્ક વસશે જગમાં કહે છે.

૧૬૬

મહુ.—પિતાજી આપની આમા ઉલ્લંઘન કરવાની હું ઇચ્છા રાખ-
તોજ નથી.

૧૬૪ તમે સંસારની ખટપટમાં પડીને, માયાથી ભાજવાઈ-છે-
તરાઈ ગયા છો. માયા પોતાનું બળ જોઈને હસે છે. તમારા
જેવાનો પરાભવ કરી માયા જ્યારે પોતે વિચાર કરે ત્યારે હસે છે.

હિરણ્ય.—મારી આત્મા ઉલ્લંઘન નથી કરતો ? ત્યારે આ શું કરે છે ? દેવતાઓ જે મારા શત્રુ તેનો સદા પક્ષ ખેંચે છે, અને તેને મહાય કરનાર જે વિષય તેની ભક્તિ લઇ ખેડા છે, એ શું કહેવાય ત્યારે ?

શુકા.—મહારાજ, એ પોતે એ પ્રમાણે કરે છે એટલું જ નહિં, પણ નિશાળમાં ભણનારા મુનિઓની એણે ચિત્તવૃત્તિ ફેરવી નાખી છે. નિશાળને એક ભજનનો અખાડો કરી મુશ્યો છે.

પ્રહ્લ.—માખાપની સેવા કરવી એ પુત્રનો ધર્મ છે, તેમજ સર્વ શક્તિમાન ભગવાન જે નર્ક ભય ટાળે છે તેનું રક્ષણ કરવું, એ માણસનો પ્રથમ ધર્મ છે.

હિરણ્ય.— **વસંતતિલકા.**

શું ધર્મ ધર્મ મમજ્યા પણ તું લવે છે,

થાળો પિતા વિરૂધ્ધ એમ શું શીખવે તે;

આશા ધરી શિદ તને અવતાર દીધો,

મે રત્ન લોભયિ મણીધર પ્રાપ્ત કીધો.

૧૬૭

પ્રહ્લ.—પિતાની રૂઢી આત્મા પુત્ર પાળવીજ જોઇયે તેમજ તેણે દુઃકર્મ કરવાથી નિરંતર દૂર રહેવું જોઇયે.

વસંતતિલકા.

આંકારરૂપ પ્રભુ સત્યનું બિંદુ સોહ,

મદ્ગૂણ કીણું દિપતા સુર સર્વ કોય;

તેનું ન સેવન કર્યા પણ શ્વેદ લાવે,

શું લાભ થાય સુરસું નિત વેર સાથે.

૧૬૮

પ્રહર્ષણીવૃત્ત.

સેવો છો સત તજિને અસત્ય નિત્યે,
ચિંતા તો, ભવિષતણી ધરો ન ચિત્તે;

ડંસેલા કુમતિ અહીનું વીશ પાપ,

રાજો દો હરિ મણિવીણ ચિત્તતાપ.

૧૬૯

હિરણ્ય.—(અત્યંત ક્રોધ કરીને) આઃ દુષ્ટ ! મને ખોધ કરે છે ?
તારો કાળ આપ્યો છે.

કયાધું—ક્ષમા, સ્વામિનાથ ક્ષમા, એ બાળક બુદ્ધિ છે. શું સમજે?

હિરણ્ય.—હે પ્રિયા ! એ દાનવકુળમાં અંગારો ઉઠ્યો છે તે
સઘળાને બાળ્યાવિના નહિં રહે. માંટે તું કાંઈજ ખોલીશ નહિં,
હું કાંઈજ દયા લાવવાનો નથી. મારી આણુ મિથ્યા નહિં
થવા દર્શ.

સુગ્રીવા—કુંવર, મહારાજને પગે લાગીને ક્ષમા માગો કે હવે એ
પ્રમાણે નહિં કરે.

પ્રહુ.—અરે તમે આ પ્રમાણે શીદ કુતુહળ કરો છો ? જન્મમરણ
માત્ર હરીનેજ હાથ છે. તેની ઇચ્છાવિના કાંઈ પણ થઈ
શકતું નથી.

હિરણ્ય.—હેં તું શું ખોલ્યોરે ? જન્મમરણ તારા હરીને
હાથ છે ? હમણા બતાવું છું. રે બહાર, ડોણુ છે ?

કયાધું—પ્રાણનાથ હું તમારે આજે માર્યું મુકી માગી લઈ છું કે
આટલી વાર કૃપા કરી શાંત થાઓ.

૧૬૯ કેટલીએક પાછલી વાર્તાઓમાં આવે છે કે નાગે કરડેલા
માણસોને જ્યાં ડાંખ હોય ત્યાં મણી લગાડ્યાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

હિરણ્ય.—બસ કર હું નથી માનવાનો.

છડીદાર આવે છે.

છડીદાર—જય થાઓ, મહારાજ જય થાઓ.

હિરણ્ય.—હે છડીદાર, આ કુંવરને અહીંથી બાંધી દ્યો.

ક્યાધુ—રે દૈવ !

હિરણ્ય.—(છડીદારને) શું જોયા કરે છે ? સાંભળતો નથી ?

કુંવરને બાંધી લઇ મારી મારે ચાલ.

(એમ કહી ઉઠી જાય છે.)

છડીદાર પ્રહલાદને લઇને તેની પાછળ જાય છે.

ક્યાધુ—રે હાય, હવે શું થશે.

(એમ કહી તેપણ પાછળ જાય છે અને સુગ્રીવા ને શુક્રાચાર્ય
પણપાછળ જતાં રહે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રાજ્યમંભા.

હિરણ્યકશિપુ, પ્રધાન, ઇત્યાદિ સભાસદો.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, એ પાપિષ્ઠ પ્રહલાદનો અંત આણ્યો કે નહિ ?

પ્રધાન—મહારાજ સમાચાર આવતા હશે. પણ આપે કંઈ દયા
કરી હોત તો બહુ મારું. રાણી ક્યાધુ ઇત્યાદિ સર્વ આકંઠ
કરી બેઠાં છે.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, તમે શું મારું વચન મિથ્યા કરવા
હરો છો ?

પ્રધાન—મહારાજ, ગમે તેવા છે પણ આખરે તે પુત્ર છે.

હિરણ્ય.—ધિક્કાર ! શું પુત્ર છે ? એ દુષ્ટ મારો પુત્ર ન હોય. આખી પૃથ્વીઉપર કોઈ મારી આમા નથી લોપતું ને શું એને લોપવા દઈશ ?

પ્રધાન—પણ હજી એની વય ઘણી નાની છે. તે ઉપર મહારાજ વિચાર કર્યો હોત તો સારું.

હિરણ્ય.—વય નાની છે પણ બુદ્ધિ ઘણી મોટી છે. વસુદેવની ચિણ્ણગારી મોટી ધાસની ગંજીને બાળી નાખે છે.

પ્રધાન—પણ મહારાજ એ શું આપને કરી શકત ?

હિરણ્ય.—મારા શત્રુનો પક્ષ કરનારને શું હું મારી ગોદમાં ઘાલું એવો તમારો વિચાર છે ? મને લાગે છે કે તમે મારા હુકમ પ્રમાણે અનુચરોને નહિં કહ્યું હોય.

પ્રધાન—મહારાજ આપની ઇચ્છાથી હું ઉલટો બોલ્યો એ અપરાધ ક્ષમા કરો, અને આપના હુકમનો હવે તો અમલ થઈ ચુકો હશે.

એક અનુચર આવે છે.

અનુ.—જય થાઓ, મહારાજ જય થાઓ.

હિરણ્ય.—હે અનુચર, પાપિષ્ઠ પ્રહલાદને આ દુનિઆમાંથી દૂર કાઢો કે હજી તે જીવે છે ?

અનુ.—આપના હુકમ પ્રમાણે કુંવરને અમેલઈ નગર બહાર ગયા પછી—

હિરણ્ય.—પછી શું ? જીવે છે કે મર્યો ?

અનુ.—મહારાજ, સાંભળવાની કૃપા કરો. પછી.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

છેલ્લો બ્યોમધિ અંદ્ર તેમ ધરણી નાખ્યો જાયા શૈલથી,
હીરો વીંમરમાંથી તેમ દિપતો તે ગંઢર તેજથી;

મોહ્યા વ્યાલ વિહૂ મૃદુસ્વર શુભી, જાણે ધુમી વાંસળી,
કોખા કેસરિ આઘ ને વર નમે તેને સહર્ષે મળી. ૧૭૦

તાતા તેલવિશે વિલાસ કરતો, કાલિંદિના નીરમાં,
પ્રેયો અમ્બિ દિપે મહી જળકુંડે જાણે વિંટ્યો અંદ્રમા;
બાંધી પાસ ભુજંગના ઉદયિમાં નાખ્યો મહૂ કોપતાં,
જાણે સ્વરસરીતમાં પશુપતી સ્નાને રહ્યા શોભતા. ૧૭૧

નાખ્યાં અસ્ત્ર સહસ્ત્ર વસ્ત્રવણ છે, તો એ ન સ્પર્શ્યા ખરે,
વીંટ્યું અંગ પનંગનું ત્યમ રહ્યો તે તેજને પિંજરે;
ગાતો તે ભગવાનને ઉલટથી શ્રદ્ધા તણ ના પળ,
કીધા કોટિ ઉપાય નિષ્ફળ ગયા છે તે હજી કૂશળ. ૧૭૨

૧૭૦ જેમ આકાશમાંથી અંદ્રમાને ઉખેડી નાખી પૃથ્વી ઉપર ફેંડ્યો હોયની તેમ તેને પર્વતની ટોચઉપરથી પૃથ્વીઉપર નાખી દીધો, વળી તેને પહાડોની યુક્ષમાં પણ નાખ્યો તો તહાં અંધારામાં હીરે પ્રકાશતો હોય તેમ પ્રકાશવા લાગ્યો, જાણે વાંસલી વાગી હોયની તેમ તેને મધુર મોલતો સાંભળીને સર્પ ને વીંછુ પણ મોહ પામી ગયા, અને સિંહ, વાઘ અને વર ત્રણેને ખીજવ્યા તોપણ તેઓ હરખથી તેને જઈને નમ્યા.

૧૭૧ તેલની કડા કકડાવીને તેમાં તેને નાખ્યો, તો કાલિંદી એટલે શ્યામ એવી જે જન્મનાનદી તેમાં વિલાસ કરતો હોય તેમ ક્રીડા કરવા લાગ્યો. તેની આસપાસ ચોગરદમ અમ્બિ સળગાવ્યો, તો અંદ્ર જાણે જળકુંડથી વીંટલાયલો હોયની તેમ તે શોભવા લાગ્યો; ત્યારે મહુએ ખીજવાઈને મોટા મોટા ભુજંગનાં તેને બંધન બાંધી દરીઆમાં નાખ્યો તો તેમાં, જાણે આકાશ ગંગામાં મહાદેવ સ્નાન કરતા હોયની તેમતે શોભવા લાગ્યો.

૧૭૨ હજારે હથિઆર તેને માર્યા અને તેનું ખુલ્લું

હિરણ્ય.—રે ધિકાર ! ધિકાર ! ખેશક સહુએ મળીને કપટ કર્યું છે. પ્રધાનજી !—

પ્રધાન—(ધૂળતા ધૂળતા) મહારાજ, મારો કશો પણ અપરાધ નથી. મેં એ લોકોને સખત હુકમ આપ્યો હતો કે એને જીવતો નહિં લાવતા.

હિરણ્ય.—તમે સર્વે સંપ કરી મારા વેરી થયા છો. પણ કપટ કોઈ પણ દહાડો ઢાંચું રહેતું નથી. તમારા એકેએકનો હું ઠામ ફેડીશ. મારી સાથે છલ કરનાર શું શું સુખે ખેશસે ? !

પ્રધાન—(મનમાં) રે દેવે મારા જ્યાં ભોગ લાગ્યા કે મેં મહારાજને દયા લાવવાનું કહ્યું ?

અનુ.—મહારાજ, ક્ષમા કરો. આપની સાથે કોઈએ પણ કપટ કર્યું નથી. કુંવરને મારી નાખવાને અરેખર સઘળા ઉપાય કીધા તે સઘળા નિષ્ફળ ગયા તેમાં અમે લાચાર છીએ.

હિરણ્ય.—જ્યાં છે એ દુષ્ટ પ્રહલાદ ? લાવ એને અહિં.

અનુ.—જેવી આપની આજ્ઞા,

(જાય છે અને પ્રહલાદને લઇને આવે છે.)

હિરણ્ય.—(પ્રહલાદને) રે પાપિષ્ઠ ! શું તું એમ સમજે છે કે સઘળાને ભોળવી નાખ્યાથી તું ઉગરી ગયો ?

પ્રહ્લ.—પિતાજી, આપ શાને કોપ કરો છો ? જો મેં કોઈને ભોળ્યા હોય તો તેઓ મને મારી નાખવાને આટલા બધા ઉપાય શું કરવા કરે ?

અંગ હવે તે છતાં તે તેને જરા લાગ્યાં નહિં, અને સૂર્યના ગોળાની આસપાસ જેમ તેજ વીંટલાઈ રહેલું છે, તેમ તેની આસપાસ તેજ ફરી વળ્યું અને તેજનું પાંજરું હોયની તેમ થઈ રહ્યું.

હિરણ્ય.—હું સધળું સારીપેઠે સમજું છું. તમે સધળા સંપ
કરી મારી સામુ શીતુર કરવા તૈયાર થયા છે.

પ્રહ.—તમારા મનમાં એવો વિચાર આણવાનું કંઈપણ કારણ નથી.

પ્રધાન—(મનમાં) ધન્ય છે કુંવર, તેં અમને ઉગાર્યા.

હિરણ્ય.—શું કારણ નથી? કંઈ ચિંતા નહિં. તારી વશી-
કરણ વિદ્યા ચલાવ મારાઉપર જોગ કેમ ચાલે છે?

પ્રહ.— **હરિણીકૃતા.**

કવિ કોવિદ ને મુનિ દેવતા, પુરણ મોહિત જોયિ મહૂ થતા;
હરિનામ પ્રસિદ્ધ જગે કહ્યું, અવર કો વાંચકર્ણ નથી લહ્યું. ૧૭૩

હિરણ્ય.—

શું હરી હરિ તું નિત ઉચરે, કહિં હરી ખતલાવ મને ખરે;
અળ નીરખું કેટલું તે ધરે, મુજથિ ગુપ્ત બલો નિત જે રહે. ૧૭૪

પ્રહ.—પિતાજી તે ગુપ્ત છેજ નહિં. જેના નેત્રમાં જ્ઞાનરૂપી અં-
જન થાય છે તેને તે સર્વત્ર દેખાય છે. સૃષ્ટિમાં એક પણ
એવી વસ્તુ નથી કે જેમાં તે નથી.

પ્રધાન—મહારાજ કહે છે તે ખરું છે. જો બંધી વસ્તુમાં તે
રહેલો છે તો તે કેમ દેખાતો નથી?

પ્રહ.— **શિલ્પરિણીવૃત્ત.**

ન જાણેરે દૃષ્ટિ લવાગુમય અંભોનિધિ છતે,
મળે ક્યાંથી ક્ષાર મલિલ રવિઅંશે ઉડિ જતે;
ખરું તેવું ભામે, અખિલ જગ પ્રહ્લામય મદા,
જુદૂ માને થાતાં ગુણિજન લહે તત્વ સુખદા. ૧૭૫

હિરણ્ય.—રે દુષ્ણ તારો અંત પાસે આવ્યો છે, ખતાવ તારો
ભગવાન, નહિં તો આજ ખડ્ગે તારું શીશ છેદી નાખું છું?

(ખડગ ઉગામતો ધસે છે.)

બોલ કેમ ઉત્તર નથી આવતો ? મારામાં છે તે ?

પ્રહુ.—પિતાજી, સધળા જીવવાળા પ્રાણીઓમાં તે છે એટલુંજ નહિં પણ જે વસ્તુઓ જડ છે તેમાં પણ તે છે, અને તેની ઇચ્છાવના માણસથી કંઈજ થઈ શકતું નથી.

હિરણ્ય.—હેં જડમાં પણ તે છે કેમ ? ત્યારે આ સ્તંભમાં પણ હશે ?

પ્રહુ.—એમાં પણ તે સાક્ષાત રહેલા છે.

હિરણ્ય.—એમાં પણ છે તો હોશીઆર થા, આ એનો ને તારો બંનેનો અંત આણું છું. બોલાવ તારા ભગવાનને કે રક્ષણ કરે.

(એમ કહી સ્તંભ ભણી ધસે છે ને તેમાં પ્રહાર કરી તેને ચીરી નાખે છે તેવાજ એક ગંભીર ભયંકર તેમાંથી શબ્દ નીકળી નૃસિંહ૩૫ પ્રગટ થાય છે ને સર્વ સમામુદો ભય પામી નાશી જાય છે. માત્ર હિરણ્ય-કશિપુ અને પ્રહલાદ બેજ જણ રહે છે.)

હિરણ્ય.— શાદૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

દેખું છું અદભૂત આ સ્વરૂપ શું, તેજસ્વિ ગંભીરરે,
નેત્રે તો નયિ ન્યાળ્યું ને અવણ મેં શણ્યું ન એવું ખરે;
અક્ષુ લોહિત વર્ણ કર્ણ લગતાં, ભૂવક્ર કાળી ચડી,
છે વીશાળ લલાટ કેવળ રહ્યું તેથી નિરાળું પડી. ૧૭૬
દંષ્ટા તિવ્ર કરાળ અંજર સમી છે ઝોઝ ભારિંગરે,
ચાતાં મૂખ વિકાશ ગઝર ધણી વિક્રાળ દેખાયરે;

૧૭૬ કર્ણ=કાન, લગતાં=સુધી-કાન લગી ગયલાં, ભુ=ભવાં
નિરાળું=જુદું.

દુંકા કેશ શિરે ગ્રિવાપર દિપે નારાય ઉભાં યથા,
 બાહુ વૃક્ષાનું વ્રંદ ચંડ નખ છે સ્વલ્પા કટી સર્વથા. ૧૭૭
 નીચેનું વપુ સર્વ સિંહસરખું; મોટી કરે ગર્જના,
 સૃષ્ટીના ક્રમથી વીરધ રૂપ આ પ્રેરે મને તર્જના;
 તેજે પીડિત સર્વ સ્ખલત ભયે નાકા તણ આપના,
 શક્તિભંગ કરે મને અવરોધ, રે કાળ સાચાવના. ૧૭૮

પ્રહ.—

ગિતીવૃત્ત.

જય અદ્ભુત મુક્તિજય, જય જય શ્રીખક્ષરૂપ સાક્ષાત;
 જયજય નર કેશરિ જય, વંદન કરું જોડિ હું ઉભય હાથ. ૧૭૯

નૃસિંહ—

નારાચ હંદ.

થજે અરે તું દુષ્ટ દાનવેશ સાવધાનરે,
 સમીપ અંત આવિયો મુકીશ સદ્ય માનરે;
 કિંધાં અધર્મ પર્મ શર્મ છાંડિને મદે ભર્યો,
 પડ્યો તું પાપ અભિ માંહ કેમ જાય ઉગર્યો. ૧૮૦

પિડ્યા અનેક પ્રાણિને પિતા થઇ પ્રજા તણો,
 ભવીયને ન જોયું દેવ ભક્તને દમ્યો ધણો;
 નસાય તેમ નાસ પિંડ આપનો તું રક્ષજે,
 ગ્રહંત તૂજને હવે તું સાવધાન રે થજે. ૧૮૧

(એમ કહી કાળ મારે છે અને હિરણ્યકશિપુ સામું
 થવા કરે છે પણ તે કેવળ ગતિભંગ થઇ ગયલો છે
 ને નૃસિંહરૂપ તેની ગરદન પકડી લેછે.)

૧૭૭ દંડ્રા=દાંત, દાડ, કરાળ=ભયંકર, આષ્ટ ભારિંગ=હોઠ
 ભારિંગ એટલે અજગરના જેવા છે એટલે કાળા ને ભડા, ગન્હર
 =યુક્ત. ગ્રિવા=ગરદન, ડોક, નારાય=બાહુ-તીર સ્વલ્પા=નાની.

૧૭૮ તર્જના=ભય, દહેશત.

હિરણ્ય.—અરેરે ! આ શું કહેવાય ! શું ઉપાય કરે ! કોને
પ્રમ પાડું ?

વસંતતિલકા.

નાઠા સહુ સુખટ સાથિજ સુખનારે,
સંકષ્ઠથી કવાણુ અહાં મુજને ઉગારે;
માગું દયા ઝમ દયા નથિ આપરી મેં;
ચિંતા નહી ભવિષની કદિ મેં ધરીરે. ૧૮૨
આપે કર્યો કૃતતણાં ફળ ચાખવારે,
મિથ્યા ન થાય નિમ ઝમે સમજ્યો હવારે;
સંસારથી છળિજ દેહ કર્યો કુરંગ,
દેખી પ્રકાશ મલિ માની ગ્રહો સ્ફુલીંગ. ૧૮૩

નૃસિં.—રે દુષ્ટ, હવે શું શોચ કરે છે ? માંભળ, મને ઉત્તર દે.

હિરણ્ય.—જી.

નૃસિં.— વસંતતિલકા.

છું હું જરાયુજ ?—

હિરણ્ય.—ન—

નૃસિં.—અંડજ છું ?—

હિરણ્ય.—નથી રે,—

નૃસિં.—ઉદ્ભીજ છું ?—

હિરણ્ય.—નથિજ—

નૃસિં.—સ્વેદજ છું ?—

હિરણ્ય.—નથી રે;—

નૃસિં.—પ્રહ્લાયિ ઉત્પન્ન થયા સહુ પ્રાણિમાંહે,

શેમાં મને ગણિશ તું ?—

હિરણ્ય.—નહિં કોઈ માહે.

નૃસિં—જો આ શું છે? અસ્ત્ર છે કે શસ્ત્ર?

(એમ કહી પોતાના નખ બતાવે છે.)

હિરણ્ય.—(આંખ મીચીને) ક્ષમા, ક્ષમા, અસ્ત્ર પણ નથી અને
શસ્ત્ર પણ નથી. પણ આ તો ઘરમાંહે છે.

નૃસિં—રે મૂર્ખ! તું હજી શું જીવવાની આશા રાખે છે? રે
શું તું એમ સમજે છે કે “હું ઘરમાં નહિં મરું, બહાર નહિં
મરું, આકાશમાં નહિં મરું, ને પાતાળમાં નહિં મરું” એવું
વરદાન મેળવ્યું છે તેથી તું અમર છે? શું એ વિનાની
ખીજી જગા નથી? ઘરનો ઉમરો, ઘરમાં કહેવાય, કે ઘર બ-
હાર કહેવાય, આકાશમાં કહેવાય કે પાતાળમાં કહેવાય?

હિરણ્ય.—હું બુલ્યા, પરમાત્માની આગળ કોઈ સમર્થ નથી.

(પડદામાં શબ્દ થાય છે કે “દિવસ વીતી ગયો સાચકાળ
થઈ છે યોડીવાર પછી રાત્રી બેશરો માટે સહુ સાવધ
થાઓ સાવધ થાઓ.”)

નૃસિં.—સાંભળ, તારા અંતકાળનો સમય થયો, દિવસ નથી
તેમજ રાત્રી નથી. મોટે ચાલ હોશીયાર થા.

(તેને ઘસડી લઈ જાય છે તે પ્રહલાદ પણ પાછળ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રાજ્યમંડપ.

(ઘણા સભાસદો એકઠા થયેલા છે. ખીજા પણ
માણસો ઘણાં બેગાં થયાં છે.)

૧ માણસ—આજ અહિં આટલાં બધાં માણસો, અમીરો,
સરદારો અને મંડલીકરાજાઓ, એ સહુ કેમ એકઠા થયા
હોશે વાર?

૨ માણસ—પ્રહલાદજીને આજ રાજ્યાભિષેક થવાનો છે તે તું નથી જાણતો ?

૧ માણસ—હાં, એમ છે કે ? હિરણ્યકશિપુ નથી એટલે હવે રાજ્યાસને કોઈ ખેસવું જોઈએ ખરું જ તો. મેં સાંભળ્યું હતું કે મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ પ્રહલાદના ઉપર ક્રોધ કરીને એક સ્થંભને ચીરી નાખ્યો, અને પ્રહલાદજીને પણ મારી નાખત, પણ એટલામાં તે સ્થંભમાંથી અડધું માણસ અને અડધું સિંહનું રૂપ એવું એક અદ્ભુત સ્વરૂપ પ્રગટ થયું હતું.

૨ માણસ—જોની પેલા રહ્યો તે સ્થંભ.

(એમ કહી આંગળીએવતી ખતાવે છે.)

૧ માણસ—પછી શું થયું તે હું નથી જાણતો.

૨ માણસ—તું નથી જાણતો ત્યારે લે સાંભળ. અહિંથી હિરણ્યકશિપુને ધમ્મડી જઈને નૃસિંહજી ઉમરાઉપર જઈને બેઠા અને હિરણ્યકશિપુને પોતાના જાળામાં લઈને તેને વજ્રસૂર્યા નામ દેવા લાગ્યા. હિરણ્યકશિપુએ અત્યંત આક્રંદ કર્યું અને કાલાવાલા પણ બહુ કર્યા. તે સાંભળીને રાણી કયાધુ ત્યાં આક્રંદ કરતાં દોડી આવી.

૧ માણસ—તેણે ત્યાં આવીને શું કીધું ?

૨ માણસ—તેણે નૃસિંહજીની ધણી પ્રાર્થના કરી કે ક્ષમા કરો અને દયા લાવો.

૧ માણસ—ત્યારે નૃસિંહજીએ શું કહ્યું ?

૨ માણસ—ત્યારે હિરણ્યકશિપુના સઘળાં દુષ્ટ કર્મો કહી ખતાવ્યા અને તેમ કરતાં કરતાં તો તેઓ અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ગયા. અને છેલ્લીવારે કહ્યું કે મારો તિરસ્કાર કરશે તો તે

હું સહન કરીશ, પણ મારા ભક્તને જે પીડા કરે તેને હું દંડ
દીધાવિના કદી નહિં રહું.

૧ માણસ—પછી.

૨ માણસ—પછી કયાધુએ પ્રહલાદજીને કહ્યું કે—

વસંતતિલકા.

રે પુત્ર દુષ્ટ નયિ પુત્રજ છે તું વેરી,
ડંશી હણે નિજ પિતા નીચ સર્પ ઝેરી;
રાયે શું તું વિજપતાં નિજ માત તાત,
નિસ્યે થયે પુજ તણો કહું નર્ક પાત. ૧૮૫
આણી દયા નિજ પિતા જિવથી મુકાવ,
સૌભાગ્ય હું જનનિનું સમજી બચાવ;
માગૂં ક્ષમા ઉલટિ હું પડિ તૂજ પાચ,

૧ માણસ—મા દીકરાને પગે લાગી ! અરેરે !

૨ માણસ—પછી પ્રહલાદજીએ કંઈ જવાબ નહિં દિધો ત્યારે
કહ્યું કે

ધિકાર છે બહુ તને ન દયાજ કાંચ. ૧૮૬

૧ માણસ—મારી છાતિ તો અરેઅર ભરાઈ આવે છે. પ્રહ-
લાદજીએ પછી પણ કંઈ જવાબ દીધો કે નહિં ?

૨ માણસ—હા, પછી કહ્યું જે—

પ્રહર્ષણીવૃત્ત.

માતારે ઝીમ મુજને તું દોષ દે છે,
બાવી તે, કવણ કહે કદી મુકે છે;
ઋકૃત્યો અગણ કરે પ્રભુ મળે ના,
મૃત્યુ લે, પ્રભુ ચરણે, સુભાગ્ય તેનાં. ૧૮૭

પ્રહલાદજીએ એટલું કહ્યું નથી એટલામાં તો નૃસિંહજીએ હિરણ્યકશિપુને ચીરી નાખ્યો. ક્યાંક તત્કાળ મૂછા પામી ગયાં ને તેને ત્યાંથી લઇ ગયા.

૧ માણસ—પછી પ્રહલાદજીનું શું થયું ?

૨ માણસ—અરે સાંભળ તો અરો, હિરણ્યકશિપુને મારતાં મારતાં તો નૃસિંહજી અત્યંત ક્રોધાયમાન થઇ ગયા, અને સ્વરૂપ ધણુંજ વિકાળ થઇ ગયું. દેવતાઓ મધળા એકકા થઇ આચ્યા, તેઓએ ઘણી સ્તુતિ કરી પણ કંઈજ ક્રોધ સમ્યો નહિં. અને તેમની પાસે તો ક્રોધથી જવાયું પણ નહિં. બધાએ મળી પછી પ્રહલાદજીને સમજાવ્યા, તેણે જઈ ઘણીજ સ્તુતિ કરી ત્યારે તેમનો ક્રોધ શાંત થયો.

૧ માણસ—ધન્ય છે પ્રહલાદજીને—પછી ?

૨ માણસ—પછી પ્રહલાદજીને કહ્યું કે હું તારી ભક્તિથી તારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન છું મોટે તું કંઈ વર માગ. પ્રહલાદજીએ કહ્યું કે મારા પિતાનું, તમારે હાથે મૃત્યુ થયું છે, તેથી અસહ્યગતિ નહિં થાય એમ હું સમજું છું અરો; પણ તે છતાં ધીરજ નથી રહેતી મોટે એજ માગું છું.

૧ માણસ—વાહવાહરે પ્રહલાદજી ! અરે એમને ધન્ય છે—પછી.

૨ માણસ—પછી તેમણે પ્રહલાદજીને કહ્યું કે જેના વંશમાં તારા જેવા ભક્ત થાય છે તેનો મોક્ષ થયાવિના રહેતોજ નથી. ત્યારે પ્રહલાદજીએ હાથ જોડીને કહ્યું કે હું ભક્તવત્સલ, પણ એણે તમારી સાથે ધણુંજ વર વાટ્યું છે, તેથી મને ચિંતા થતી હતી.

- ૧ માણસ—હા ખરી વાત કહી. એણે કંઈ વેર રાખ્યામાં કમર નથી રાખી, એનો પાપમાંથી કેમ છુટકારો થાય ? જોની એને એટલું વેર કરવાનું શું કારણ ?
- ૨ માણસ—તેજ નૃસિંહજીએ કહ્યું, કે તું ચિંતા માં કર, એ પોતેજ મારો ભક્ત છે. વૈકુંઠમાં જયવિજય એ પોળિયા હતા. તેમને સનકાદિકનો શાપ થયો કે જન્મો તમે પૃથ્વી ઉપર જન્મને પડો. પણ પાછું વૈકુંઠ પામવાને માટે તે બન્ને જણે ધણા કાલાવાલા કર્યો, ત્યારે તેમનો અનુગ્રહ રૂપીએ કીધો, અને કહ્યું કે તમે શ્રીભગવાનને ભક્તિભાવે ભજશો તો કેટલેક કાળે તમે પાછા આવશો. ત્યારે તેઓએ ફરીથી કહ્યું કે મહારાજ, અમે, વહેલા અહિં આવિયે એમ કરો તો સારું. ત્યારે સનકાદિકે કહ્યું કે જો તમે વેરભાવે ભગવાનને ભજશો તો તમે વહેલા વૈકુંઠ પામશો, કેમકે ભગવાન પોતેજ તમને મારવાને અવતાર ધારણ કરશે, અને તેમને હાથે મૃત્યુ થવાથી તમારો જલદી મોક્ષ થશે. તારા પિતા હિરણ્યકશિપુ અને કાકા હિરણ્યાક્ષ એ જયવિજયનો અહિં થયેલો અવતાર હતો. આ પ્રમાણે કહીને પ્રહલાદને કહ્યું કે તું કંઈ ખીચું માગ.
- ૧ માણસ—ત્યારે તો પ્રહલાદજીએ આનંદ પામીને કંઈ સારું માગ્યું હશે ?
- ૨ માણસ—ના, પ્રહલાદજીએ કહ્યું કે તમારાં સાક્ષાત્ દર્શણ થયાં માટે હવે મારે શું બાકી છે કે માગવું ? જેઓ ખરા અંતઃકરણથી તમારી ભક્તિ કરે છે, તેઓ કાંઈ માગતાજ નથી.
- ૧ માણસ—સામાય છે, ખીજો કોઈ માગ્યાવિના નહિં રહે.

૨ માણસ—ત્યારે પ્રહલાદજીને ધાણું કહ્યું ત્યારે તેમણે ઐટ-
 લુંજ માણુ કે તમારી નિષ્કામ ભક્તિ હું માણું છું. નૃસિંહજી
 અત્યંત પ્રસન્ન થયા. પછી રાજ કરવાની પ્રહલાદજી ના પાડતા
 હતા, તેથી તેમને સમજાવીને કહ્યું કે તું રાજ્ય કર. પ્રહલાદજી
 તેમની સ્તુતિ કરીને પગે લાગ્યા, અને ઐટલામાં નૃસિંહ૩૫
 અંતરધ્યાન થઈ ગયું; અને હિરણ્યકશિપુ પણ વિમાનમાં
 બેસી સ્વર્ગે ગયો.

૧ માણસ—ત્યારે દેવતાઓ આપ્યા હતા તેઓનું શું થયું?

૨ માણસ—તેઓ સઘળા પછી પ્રહલાદને આશીર્વાદ દઈને
 આજ્યા ગયા.

૧ માણસ—ત્યારે હવે રાજ્યાભિષેક આજે થશે ?

૨ માણસ—હા, એમ જાણ્યું કે પ્રહલાદજી આવશે.

(ઐટલામાં ચોપદારો નેકી શબ્દ પોકારતા આવે છે,
 અને પાછળ પ્રહલાદજી તથા નારદ૩૫ આવે છે
 સઘળા ઉભા થાય છે અને આવકાર આપે છે.)

પ્રહ.—તાત નારદજી, આપ આસનઉપર બિરાજો.

નારદ—હે પુત્ર, આ અનુપમ રાજ્યાસનઉપર તમને આજે
 સ્થાપન કરવા છે મોટે હું પછી બેસીશ. હમણાં મૂર્ત ધાણું
 સાંઈ છે મોટે આ રાજ્યાસનઉપર ખીરાજમાન થાઓ.

(પ્રહલાદ બેસે છે.)

નારદ—અભિષેકની સામગ્રી ક્યાં છે ?

અનુચર—આ રહી. (એમ કહી આપે છે.)

(નારદજી મંત્ર બોલી પ્રહલાદને શીરે જળ મુકે છે. કંકુનો માંસો
 કરે છે. બીજા પ્રાણીઓ આશીર્વાદ બોલે છે અને નારદજી
 હાથ પાણીમાં બેળો સઘળે છાંટે છે.)

પ્રહુ.—તાત નારદજી, હું તમને વંદન કરું છું.

નારદ—વત્સ, તારું કહ્યાણુ થાઓ. આજે તને રાજ્યાસને ખેસાડી હું અત્યંત હર્ષ પામ્યો છું. મારે હવે કહેવાનું ઐટલુંજ છે કે રાજ્ય કરવું એ ઘણુંજ કઠિણ કામ છે. પણ હું મહજ કહું છું ઐટલુંજ જો ધ્યાનમાં રહેશે, તો તારું કલ્યાણ થશે, અને કીર્તિ વધશે.

અનુષ્ટુપચંદ.

પિતા પેરે પ્રજાને તું, સ્નેહથી નિત્ય પાળજે;
રાજ્યવૃદ્ધિ પ્રજા સ્નેહે, અવિદ્યાસે વસે ન તે. ૧૮૮
પ્રજા કેરું હીત ચિત્તે રાખશે રાય ધીર જે,
પ્રજા સંગે રહ્યા રાજા જેમ આત્મા શરીર છે. ૧૮૯
રાય પોષે પ્રજાને ને, પ્રજા પોષેછ રાયને;
ચાગ્યથી અધિકું ધરેછે, અપ્રિય દુષ્પી તે બને. ૧૯૦
સુમાર્ગે સંચરી જાતે, સુમાર્ગી કરજે પ્રજા;
સુમાર્ગે છે મૂખ સરવે, ધર્મની ધરજે ધજા. ૧૯૧
જાણજે સમાન સર્વે, રાજ્યના નીમ બાંધજે;
તોડતાને દંડ દેજે, સન્નિધે મૈત્રી સાંધજે. ૧૯૨
મદ્યુણી પંડિતો શિરે, રાજ્યનાં કાર્ય નાખજે,
તથાપી સર્વમાંજીવી, ચતુરાઇથી રાખજે. ૧૯૩

પ્રહુ.—તમારી અમુદ્ય શિક્ષાનો લાભ લીધાવિના હું કદી નહિ રહું.

(પ્રાપ્તરો વળી પોકાર કરે છે. મંડળીકરાજાઓ એક પછી એક ઉઠીને પ્રહુભાદના પાદારવિંદનું વંદન કરી આગળ આવે છે અને ત્યારપછી કેટલાક મુખ્ય લોકો આગળ જઈ વંદન કરે છે.)

લોકો—

શાર્દૂલચિક્રીડિતવૃત્ત.

વેળા કષ્ટની વીતિને ઝગડતાં આ રત્ન સિંહાસને,
 આજે દેવ પ્રતાપિ મૂર્તિ પ્રથમે, ન્યાળિ પ્રજા આંતરે,
 રાત્રી ધોર જતે નવીન રવિને રંગીત પ્રાચીવિશે,
 જોતાં પદ સમૂહની સમ રહી, હર્ષે પ્રકુલી દિશે. ૧૯૪
 આ કોલાહલ છે દેવની પ્રતિ દેવતીરે રાજ્યભક્તિતાણા,
 રૂડો ઉત્તમ છે અપૂર્વ સહુને કાંઈ ન દેખું મણાં;
 વાસી વિશ્વ રહ્યું અધું સુરભિથી યજ્ઞોતણાં ધૂપના,
 યજ્ઞભિથિ થયું વિશુદ્ધ સદ્ગુણે ગામ્મે ગુણો બૂપના. ૧૯૫
 સ્તૂતીથી વિભુવંદતા દ્વિજતાણાં સૂરે ઊંચા સ્વર્ગમાં,
 જાણે જય વધામણી રૂડિ લઈને દેવતા વર્ગમાં;
 વાજે દુંદુભિ; આશ્વરા તૂત કરે; કલ્યાણ શબ્દે રહ્યાં,
 ગાજી સર્વ ખગોળ; વૃષ્ટિકુલની; સ્વીકાર ચિન્હો લહ્યાં. ૧૯૬
 આરૂડા શુકનો રૂડું ભવિષ્યે, દર્શાવતા નિશ્ચય,
 સુવૃષ્ટિ સુખકાળ જેમ, સદ્ગુણે થાજો તમારે જય;
 સ્નેહેથી અતિકાળ બૂપતિ તમે સ્નેહી પ્રજા રક્ષજો,
 ધર્મા ઇન્દ્ર કરે અનૂપમ સદા રે રાજ્ય એવું હજો. ૧૯૭

નારદ—દેવતાઓએ પ્રસન્ન થઈને જીદાં જીદાં તને વરદાન
 આપ્યાં છે. મારે હવે એટલોજ આશિર્વાદ દેવાનો બાકી રહ્યો છે.

૧૯૪ જેમ ધોર આંધારી રાત પુરી પાંચ ગયા પછી નાનાપ્રકારના રંગવાળી પૂર્વદિશામાં સૂર્યને ઉગતો જોઈને કમળનો જથો ખીલી રહે છે તેમ દુઃખનો સમય વીતી ગયો છતે તમારી પ્રતાપવાન મૂર્તિને રત્નજડિત સિંહાસનઉપર પહેલવહેલી ખીરાજતી જોઈને પ્રજા ઇચ્છાને સર્વ લોકો હર્ષ પામી રહે છે.

અનુષ્ઠુપ છંદ.

રાજ્ય તારું એષ્ટ થાજો, વિસ્તરે કીર્તિ વિશ્વમાં,

રહો છાઇ સર્વ પુંમાં, તારકો જેમ સૂર્યમાં.

૧૯૮

પુત્ર પ્રહલાદ, વિશેષ કંઈ ઇચ્છા છે ?

પ્રહુ.—આપે, અને દેવતાઓએ, અને સાક્ષાત નારાયણે મારા ઉપર અત્યંત કૃપા કરી છે. હવે મને શેની ઇચ્છા હોય ? પણ બલે આ પ્રમાણે થજો.

શિખરિણીવૃત્ત.

થજો લક્ષ્મી વૃદ્ધિ, રજ રહિત સર્વે પ્રકુલ જો,

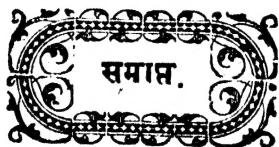
દિપો મુદ્ધવિદ્યાએ, પરમ નિતિ શૃંગાર ધરજો;

મગાં સ્નેહી માથે, અનુભવિ સુખો સૌ રૂપ તણાં,

પરંબ્રહ્માનંદે, નિશ્ચિન રહો મસ્તજ ધણાં.

૧૯૯

(સર્વ ઉઠી જાય છે.)

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
સર્વ હક રચનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

